СЕМЕН ІВАНОВИЧ ПАЛЬОХА

Мисливська поема

Частина І

ОКРИЛЕНІ ОБРІЇ

В. Охрименкові

Я ВИРУШАЮ НА ПОЛЮВАННЯ

З того часу, як я став мисливцем, найкращі літні місяці втратили для мене свою ціну: вони заборонені для полювання. Червень і липень для мене тягнуться в напруженому чеканні, бо лиш першого серпня я зможу по-справжньому взятися за рушницю. Але моя ловецька пристрасть прокидається геть далеко раніш.

Скоро почнеться на Дніпрі скрес і визволений Славута понесе на своїх потужних вільних грудях розтрощені крижані кайдани до Чорного моря, мене охоплює незрозуміле хвилювання. Чи то березень зненацька нагадав мені, що за літами, за весняними водами мчать у неповоротну далечінь десь і мої роки, чи то мені стало шкода моїх весен, чи ще щось. А втім, високо в небі чути бентежний клекіт. То летять журавлі. Але не журні жалібні стогони:

Чути "кру, кру, кру",

В чужині умру;

Заки море перелечу,

Крилонька зітру...

долинають із високості, а — радісні, заклопотані поклики зморених, далеких мандрівників, що повертаються на свою землю. Вони сповнені турбот за нові оселі, за нові гнізда, за свою кохану, за майбутніх безпорадних нащадків, що, клацаючи непевними дзьобами, без угаву просять їсти. Немов вертаються вони до нового оновленого життя. Щасливі птиці! І шкода, що високий мур кам'яниць сховав від моїх очей тріпотливий журавлиний шнур...

Навесні мені часто сняться болота. Сумні, забуті, покинуті, вони оживають тепер знову. Там день у день прилітають веселі вигнанці, й на неприглядних трясовинах буяє молоде відродження. Кулики, чирята, крижні, валюшні, бекаси, дупелі поспішають щодуж на старі займанища. Я завжди з насолодою і якоюсь незрозумілою тривогою читаю коротеньку газетну хроніку "Рух весни", де подають щоденні звіти за приліт птахів. У тих сухих словах мені вчувається тріпотливий струмінь вічного, нездоланного життя.

Прилетіли птахи! Весна!..

Полювання для мене починається не з першого серпня. Ще тридцятого липня я дістаю, після півріччної перерви, свої мисливські причандали, сідаю на дві години набивати порожні гільзи, і це фактично є вже початок полювання. Вистріляні торішні набої, порох, шріт і навіть маленька бляшана мірочка й барклай одгонять мені тими ловецькими просторами. І я не знаю, чи я вкладаю в яку іншу роботу стільки любові, дбайливості й старання, як у нескладне, механічне набивання гільз. У кожному готовому набої — не тільки витрачена моя енергія, а й якась невловима частка самого мене; з цими набоями я вийду на болота й озера, і кожний постріл їхній буде як молодий крик моєї нестримної, дикої радості.

Я переживаю полювання вже коло свого письмового столу, де рукописи, словники й недочитані книжки боязко поступилися перед зухвалими шерегами готових набоїв і ворохом мисливського начиння. Я навіть почуваю якусь гіркоту невдоволення, що все вже готово і робити, власне, немає чого. Але, щоб уздовжити, бодай хоч трохи, той зв'язок із післязавтрашніми болотами, я ще раз переглядаю мій патронташ, переміщаю в ньому набої з різними номерами шроту і перекидаю за плече ягдташ, вдесяте зазирнувши в цівки рушниці. Вони ідеально чисті. Ані порошинки на благородному блиску металу. Тепер уже абсолютно нема чого робити й мені лишається тільки спати. Та мені довго не спиться. За вікном до міста вдираються перші таємничі вістуни літнього ранку, а мої безсонні очі втокмились у темні померки стелі. І здається мені, що в темряві виступають обриси оситнягу і пружні зелені стеблини загадково ворушаться...

Пароплав іде о четвертій пополудні, і я ще маю досить часу працювати. Та то омана: я надарма нарізав із десяток паперових аркушиків і взявся за перо — перо тремтить у моїй руці, і перший рядок так награмузляно, що я не можу впізнати свого письма, а моя думка сполохано кружляє широкими просторами, не година зосередитися на тексті перекладу. Я працювати не можу, бо я відчуваю вже далеку замріяну далечінь, і небо викотило на всю велич розпечене сонце, обіцяючи на завтра добру годину. Я непомітно загаюю час на дурниці, поки в двері не стукають похапливі кулаки. Це Вадим і Гордій, мої щирі мисливські приятелі. Вадим — експансивність, Гордій — флегма. Вадим цибатий, Гордій присадкуватий. Мені випадає середина — бути й тим і тим, щоб завершити злагоду й гармонію нашого невеликого товариства. А втім, вони обидва зараз — піднесення, і я долучаю до неї своє, чисто як у дитини, захоплення, що нараз вибухає в мені з потрійною силою, коли я сквапно застібаю ремінь патронташа й перекидаю за плече ягдташ. Наші чоботи стукають пішоходами лунко, наші кроки сягнисті, й хода весела. І я, далебі, не уявляю, чи є така сила, щоб могла б спинити нас зараз і завернути додому. Ми втрьох — спрагла жага й рвучкий рух уперед, мерщій до пароплава, далі — Дністром, до Семенової хати й — на болота.

І глянути на цих збадьорілих, радісних хлопців, що йдуть поруч мене (та й які вони хлопці! На селі вони давно були б уже "чоловіками"), — хіба поймеш віри, що це, власне, своєрідні, так би мовити, а все ж — убивці. Завтра вони вбиватимуть маленькі пернаті створіння, що сьогодні й гадки не мають про небезпеку й мирно хлюпостаються поміж різаком і лататтям. Ах, ця вічна проблема вбивства! Хай замовкнуть нерозважні гуманісти, що волають проти дикунства полювання, але залюбки споживають зовсім безборонні й довірливі свійські кури та качки. Яка, зрештою, різниця — чи я вбив, чи вбив хто інший, коли сам я їм м'ясо й тим самим сприяю вбивству... Коли я вперше побував на бойнях, мені здалося, що різники мають бути конче дефективними. Людина, що раз у раз устромляє ножа в горло підв'язаної догори ногами, очманілої корови, гадав я, повинна мати якусь психічну травму. Закони охорони праці повинні були б, Здається, вважати різниковий фах за психічно шкідливий, і діти, до яких повертається ввечері після скривавленого дня різник, мусили б жахатися свого страшного батька. Та все це теревені. На різникове сумління не па-да& жодної краплини коров'ячої крові, і він почуває себе не гірше від того робітника боєнь, що виймає з теплого ще коров'ячого тулуба тельбухи або вантажить заморожене м'ясо у вагони коло пакгаузу.

Та облишмо цю хистку філософію. Не на часі вона, й не нам, обважнілим від нашого мисливського риштунку й сповненим ущерть, що аж через вінця ллється, життєвої радості, не нам розв'язувати ці питання. Скажемо правду: ми йдемо полювати, цебто стріляти тварин. І мене не вражають хижацькі блиски, що займаються ще тут, на міських вулицях, не тільки у Вадимових очах, а й у мирного, трохи навіть, як на мисливця, млявого Гордія. Полювання — це одчинена брама для приспаних, прадавніх атавізмів, це — поворот до примітиву. Воно позначається і в нашій мові: скоро я зачинив за собою двері й вийшов на вулицю, як моя лексика швидко бідніє, поступаючись перед нечленоподільними звуками, а в інтонації чуються знайомі хрипкі ноти неперевершеного дядька Семена. І цей дядько Семен, що, здається, міг би прекрасно правити в антропологічних сховищах за живого експоната

з сивої давнини, троїться зараз і воскресає в кожному з над. Але ДЯДЬКОВІ Семенові ми присвятимо окремий розділ. Він вартий того.

ПАРОПЛАВ ЩЕ РІВНО О ЧЕТВЕРТІЙ

Ми, захекавшись, прибігли до пристані, бо пароплав іде о четвертій, а наші годинники загрозливо показують великою стрілкою за чверть. Вадим, як найвищий, з лютим виглядом протискується наперед, а за ним і ми вдираємося до черги. Черга нетерпляче тупцяє на місці, лається, хвилювання її росте, але ми ні на крок не наближаємося до далекого віконця, де флегматичний касир звільна видає квитки. Міфічний Харон, що перевозив душі небіжчиків на той світ, певно, порався швидше! Ні годинник, на якому вже за п'ять четверта, ні галас роздратованих пасажирів — ніщо не може зламати того класичного супокою касира. Байдужий, далекий від суєти, глибоко переконаний, що все на світі тимчасове й минуще і через те нема ніякої рації поспішати, касир так спроквола видає ті квитки, що ми, напевно б, залишились, якби пароплав як звичайно не спізнився.

Пароплава немає ще навіть коло пристані й невідомо, коли він прибуде. Дарма що він починає свій рейс із Києва, ніхто на пристані із службовців держпароплавст-0а не скаже вам бодай приблизно, коли піде пароплав. Ви навіть образите контролера коло сходів до причалу, якщо спитаєте про це, і він матиме цілковиту рацію гримнуть на вас так само, як він кричить зараз на нас:

— А я відкіля знаю! Прийде — і сядете; одійдіть назад! Голос йому такий грізний і безапеляційний, що годі

сперечатись. Він навіть не хоче пустити нас до буфету, що розташувався коло самого причалу, на воді.

— Почнеться посадка — підете. А зараз — одійдіть назад!

Годі йому доводити, що під час посадки користуватись буфетом не можна, що треба було б буфет перенести на суходіл, — все це марно: на лиці йому твердість і погорда.

— Таке розпорядження!

Ми не сперечаємось. Ми знаємо, як недоцільно щось доводити співробітникові нашого Дніпровського пароплавства, де є свої закони й традиції, і до того ж ми такі великодушні зараз, що ладні простити пароплавству все, аби тільки мерщій прийшов жаданий пароплав.

Ми відходимо подалі вбік, складаємо свої речі й сідаємо на колоди терпляче чекати. Ми не від того, щоб і спочити після біганини містом до пристані, але тут відбувається сценка, що незмінно повторюється з року в рік кожного разу, коли ми їдемо на полювання. Вона немовби спеціально запланована для Вадима.

Скоро ми поскладали рушниці, ягдташі та рюкзаки, як коло нас збирається знудьгована бездіяльним чеканням юрба сільських парубків. Вони оточують нас щільним півколом і так зацікавлено розглядають, немовби ми не звичайні собі мисливці, яких вони безліч разів бачили, а перші солдати невідомого чужоземного десанту, їхня безпосередня цікавість дратує Вадима. Його очі звужуються і, як зацьковані, бігають по дебелих чоботях І домотканих сільських галіфе, а губи сердито шепотять чи то до мене, чи до Гордія, чи до самого себе:

— Уже зібрались!.. Цирк!.. Терпіти не можу!.. Наперед протискується якийсь бородатий дядечко й

добродушно питає Вадима:

— І куди ж ото на охоту?

Вадим мовчить. Очі йому звужуються ще більше, й на стулених губах накипає лють. Таких запитань, абсолютно безцільних, позбавлених будь-якого інтересу, аби тільки спитати, ми чули на пристані не раз. І завжди ті ж самі байдужі, ледачі слова: "І куди ж ото воно?"

Я в унісон відповідаю апатично:

— Та далеко.

Моя невиразна відповідь збадьорює дядька, і він, уже справді зацікавившись, настирливо допитується:

— Ну добре, а іменно — так куди?

Він навіть присідає навпочіпки, готуючись розпочати тривалу розмову, але Вадимові вже урвався терпець:

Очі йому враз перестрибують з дядькових ніг на лице й зараз же обурено одвертаються набік:

— А вам хіба не однаково? Бачите ж, що не кажемо, — чого ж допитуватись! І головне, "куди іменно!".

Дядько розчаровано спинається на ноги, важко зітхає, а потім, ніби нічого не сталося, цмокає і каже до когось у юрбі:

— А Макар оце на Жереб'ятиному лузі вісім крижнів убив... Практик стріляти! Коли б не пішов, а повсіда щось принесе.

Дядько, звісно, бреше. Ніяких вісьмох крижнів його Макар не вбивав, і бреше він не для того, щоб подратувати нас, а тільки через те, що в нього лишилась якась інерція кволої надії зав'язати з нами розмову й тим загаяти тягучий час безперспективного вижидання. Але Вадим бере

це на нашу адресу й зовсім сатаніє. Як на те, чийсь безсторонній і такий же ледачий голос радить нам збоку:

— Ви б у Пічки поїхали — отам безпремінно вбили б. Там тих чирок, як комашні!..

Для Вадима цього досить. Він хапає свої й наші речі, рвучко зривається на ноги, й з перекривлених уст його плигають урозтіч обурені й ображені слова:

— Ходім відціля!.. Ну їх!.. Видовище просто якесь... Я не можу!..

Ми переходимо в інше місце, подалі від пристані, й зараз же після нас понуро розходиться й зникає, як цигарковий дим, юрба цікавих.

Але Вадим довго не може заспокоїтись і ображено бурчить.

За дві години прибивається несподівано до пристані пароплав. Про це ніхто не сповіщає. Та в цьому й нема потреби. Знімається страшенний галас, і починається справжній Sturm und Drang * Буря й натиск (//до.).

Немов весняна плова зірвала десь загати й бурхлива вода затоплює лотоки, так мчить людський потік узькими східцями до причалу. На хвилину цей потік затримався й вирує тут і там чорториями, а потім знову з подвоєною силою мчить уперед. Над головами, як випадкові речі з поруйнованих хат, пливуть чемодани, кошики, клунки, ось виринув відкілясь цяцьковий кінь, закрутився на однім місці, глянув довкола непорозумілими скляними очима й поплив за течією. Потік захопив і нас, і ми безвільно линемо з ним у чорний отвір пароплава.

Вадим згадав за буфет і вже був якось проштовхався набік, але хтось із пароплавних доглядачів нещадно загнав його назад у потік.

Вадимові кортить зчинити бучу, але на це немає часу. Ми вже коло сходнів. Вадим згинає втроє свою цибату статуру й, намагаючись не звертати уваги, поспішно показує пароплавному службовцеві свого квитка. Проте не можна не звернути уваги на цей густий бас, що кричить вам над ухом і старанно працює руками, а іноді й коліном:

— Пр-р-ред'явіть білети, гр-р-ромадяни! Не товпіться! Гр-р-ромадяне!..

Ні, "громадяне" в нього звучить премило! Він так кричить на пасажирів, немовби давно вже переконався, Що на пароплав сідають самі тільки негідники й шахраї, з якими годі панькатись...

А втім, ми до цього звикли. Ми не перечимо, що хтось одніс невідомо куди стільці з другого класу й нам нема де сісти, ми не обурюємося, що замкнено вбиральню. Ми знаємо, як наші "дніпровські вовки" люблять підставні й безпідставні штрафи і як вони не терплять розсудливих пояснень або, ще гірше, коли пасажирові заманеться доходити своїх прав.

Грубощі вони вважають за таку ж конче потрібну річ, як і пара, що без неї пароплав не може рухатися. Кожний пароплав — це окрема фортеця з суворим, невблаганним режимом, де пасажири мусять бути слухняні й щиро вдячні за те, що їх усе ж таки везуть.

В Одесі на одній із головних улиць я бачив колись приватну голярню, що звалася "Бастілія". Чому — "Бастити", з якої нагоди й що треба розуміти ггід цим символом, за яким криються бритви, машинки й квачики? — того ніхто не знав. Але якщо голяр мав усе ж таки якісь міркування назвати так свій салон, де він мирно голив, стриг і збризкував одесців віжеталем, то, далебі, далеко більше заслуговував би на таку назву цей пароплав, що прийняв нас і на кілька годин підкорив нашу волю.

А втім, за весняними водами, за бистрою линуть нові дні, йдуть великим походом нові люди, односять змо-лоділі Дніпрові хвилі уламки старих закляклих традицій. Десь пливуть уже, мабуть, нові пароплави, маячать нові вимпели...

Пасажири вже досить перегризлися між собою за місця, й тепер поволі стихають і мирно розташовуються. Згори з капітанського містка чути сердитий, але поважний, що знає собі ціну, бас капітана:

— Віддай кінці!

Пароплав неохоче одбивається від Києва й ніби но-ровиться повернути назад, та його скеровують на середину. Від круто завертає, і під його похапливими колесами шумує біло-зелена піна.

— Повний! — кричить у рупор каштан і сідає на лаву — востаннє глянути на київські береги.

Над Києвом гасне сонце, і його останні жарини тліють на розпеченому золоті старих церков. Синій серпанок оповиває старезне місто, і десь уже блимнув перший електричний вогник.

СЕМЕН ІВАНОВИЧ ПАЛЬОХА

Семен Іванович Тишковець, або по-вуличному Семен Пальоха, чи просто дядько Семен — це унікум. Та цього мало сказати, це — екстракт, що народжується раз на століття, щоб увібрати в себе дрібні розпорошені риси подібних йому і створити цільність.

Його хата — отут же коло берега, за Козачою горою. Козача гора поросла геть лозою і високо стримить над Дніпром. Це велика піщана дюна, що, може, й була колись козакам за форпост, та нам вона зараз — прикра перешкода: ноги глибоко грузнуть у піску, й лицями струменять цюрки солоного поту. Ми б не перечили, якби прибутна вода навесні

знесла ці рештки романтики й до Семенової хати треба було б іти по рівному.

Велика блакитна ковбаня неба з мільярдами відтінків настирливо ловить мої очі, й мені хочеться отут, на Козачій горі, скинути мою мисливську амуніцію, лягти горілиць і бездумно дивитися на небо. Думки самі тихо напливатимуть, як хмаринки, на голубе чоло, і кожна з них буде нова й неповторна.

Я відкладаю цю насолоду на завтра: мені ж дано так майо на полювання — тільки півтора дня!.. Я мушу планувати свій час. На сьогодні ми маємо Семена Івановича, і цього цілком досить, а небо хай залишиться надалі.

Вадим уже переніс свої довгі ноги через тин, і назустріч йому біжить жовто-білий дворовий Шарик, що його Семен Іванович однаково використовує і на зайці, й на птицю. Шарик не пізнав нас, але він побачив на наших плечах рушниці й радіє. Він вовтузиться між нашими ногами, підгинає хвоста, підстрибує й намагається лизнути Гордієві носа.

Посередині вузенького двору так само, як і торік, і позаторік, стоїть віз, коло тину — старі ґринджоли й кілька колод, благенька повітка так само криво стоїть, підперта збоку двома кілками, й ось-ось звалиться; за хатою Дуня й цього року посадила віниччя і кілька кущиків чорнобривців. Над землею летять літа, на землі відбуваються величезні соціальні зрушення. Дніпро міняє своє річище й підгризає Козачу гору, а чорнобривців Дуня не забула посадити й цього року, і Семенова повітка, як і п'ять, як і десять років тому, чекає якоїсь незмірно малої випадковості, щоб звалитись і впасти.

Я люблю спостерігати ці кутки закляклого життя. Яскраві Дунині чорнобривці й зелене пишне віниччя ніби хочуть мені довести, що нічого нема нового на землі й усе раз у раз повторюється. Чорнобривці не

схиляють зараз своїх спокійних голів перед першим холоднуватим подувом вечірнього серпневого вітерця, вони добре знають, що всьому є час — час квітнути й час умирати. І як не вони, то інші, подібні до них, знову постануть ближчої весни на їхньому місці й квітнугимугь так само. Нічого нового... А втім, це тільки так здається. Майже рік ми не були в дядька Семена, і за цей час тут трапилося багато змін. Умер узимку сільський мисливець Карпо, нишком завагітніла десь Дуня й марно криється від батьків; у Тодоськи Микитівни, Семенової старої, випало два зуби; середульший син Семена Івановича, Семен-молодший, уже парубкує, і сам Семен Іванович, не встаючи з полу, встиг уже якось побувати в колгоспі й виписатись, а оце знову каже синові написати заяву про вступ. Нічого нового на землі й разом з тим — усе нове.

Перше ніж переступити поріг понурих пенатів Семена Пальохи, ми несвідомо спиняємося. Ми мусимо внутрішньо приготуватися сприйняти незрівнянний образ Семена Івановича. Потім Вадим енергійно штовхає ногою двері й ми заходимо до хати.

Семен Іванович, як і годиться, лежить на полу. Довге, кощаве тіло його, ледве покрите сорочкою й штанями з цупкого полотна, незграбно розтяглося на ряднині. Каламугно-зелені очі, напівзаховані за зморшкуватими повіками, втокмилися нерухомо в двері. Семен Іванович не спав і не відпочивав по праці, він просто собі лежав знічев'я.

— Барис приїхав... і Владимир... — апатично промовляє він своїм хрипким голосом, не рухаючись із свого належаного місця.

Семен Іванович не визнає мене за "Бориса", для нього я "Барис" із наголосом на "а". Вадим котирується в нього то як "Володимир", то як "Владимир", але тільки ні в якому разі не як "Вадим" (таке ім'я старий досвідчений Пальоха вважає за протиприродне). Гордія

Семен Іванович не визнає чомусь за мисливця й обминає своєю увагою. Зве він нас на "ти" і вважає за "робочих у городі", цебто глибоко

переконаний, що ми, власне, нічого не робимо там і нам по-дурному "видає власть чоботи, мануфактуру й карасин". Якби не наші рушниці й горілка в ягдташах, він гребував би мати з нами будь-які стосунки.

Поки ми скидаємо на лаву свою амуніцію й припаси, в душі Семена Івановича точиться боротьба. Він розуміє, що його спокій зламано, треба вставати, й разом із тим йому страшенно не хочеться цього робити. Він крекче, підводить голову й спирається на лікоть. У такій задумливій позі він лежить якийсь час, ніби розв'язує якусь складну проблему. Потім сідає на полу й повагом застромлює пальці в сколошкану стріху нечесаного волосся і так само повільно шкребе там довгими нігтями. Довга, жилава шия йому кумедно витягається, лице кривиться і, як зібгана стара шабатурка, вкривається безліччю зморщок.

Ми підходимо вітатися. Семен Іванович виймає з волосся свою руку, сопе й поважно, ніби робить там неабияку ласку, простягає її кожному.

З печі злазить його двадцятип'ятилітня Дуня.

— Добридень, Дуню!

— Драстуйге, як не брешете!

Дуня вряди-годи продає живність на Житньому базарі в Києві, і це той базар постачає їй безліч безглуздих приповідок на всякий випадок життя.

— Як діли, Дуню?

— Та отож так: завод згорів, хазяїн здурів, хазяйка з ума зійшла.

Дуня, кокетуючи по-селянському, весело вишкіряє зуби, проте на її довгім, рясно покрапленім ластовинням обличчі перебігає якась турботна тінь. Дуня вагітна, і їй хочеться приховати свою вагітність і від

нас. Вона одвертається й починає старанно поратися коло рядна й подушок.

— Ну, а ви ж, Семене Івановичу, як?

Семен Іванович морщить чоло, ніби збирається з Думками, й знову чухається в потилиці, потім цмокає й флегматично відповідає:

~~ Та щось нога мармулить...

На стопі йому справді здоровенна роз'ятрена рана, й нога дуже спухла, та це, власне, мало турбує епічно спокійного Пальоху, і про ногу, що вона "мармулить", він сказав нам так собі, з чемності. Я кажу йому, що треба насамперед ногу перев'язати чимось чистим і конче вдатися до лікаря, бо такі рани іноді призводять до зараження крові й тоді ногу доведеться одрізати. На моє зауваження в кімнаті нараз розлягається хрипкий регіт.

Це регоче Семен Іванович. Він сміється самим горлом, і хіба що тільки зморшки густіше й глибше січуть йому обличчя.

— Таке!.. Барис же й скаже! Щоб ото шпичака загнати, та ногу одрізали!..

Він із жалем, ба навіть із співчуттям дивиться на мене, як на безнадійно пришелепуватого.

— Та вставайте вже! — безцеремонно каже Дуня й забирає геть подушки.

— Семен Іванович любить полежати! — озвався позаду Гордій, задоволено потираючи руки.

— Та отож наравиться їм вилежуватися, як Сазоно-ві на трубі грати! — відповідає Дуня й рвучко висмикує з-під батька рядно. Яка труба, якому Сазонові, чому йому припало до вподоби на ній грати — невідомо, але Дуня вважає це за великий дотеп і весело всміхається до ушей.

Семен Іванович печально подивився на порожній піл, зітхнув і протяжно, немов відповідаючи якійсь своїй думці, промовив:

— Та-аке, таке!..

Він глибоко, на весь рот, ризикуючи звихнути щелепи, позіхнув, протер очі й остаточно зліз із полу.

— Ну, а отой Барис, що на китайця схожий, — не приїхав?

Ми довго не можемо збагнути, про кого це питає Семен Іванович.

— Та отой же, що в Болтові позаторік зайця промазав. — Семен Іванович поволі розгойдується, й голос йому стає різкий і крикливий, немов той китайський "Барис" тільки допіру оце не влучив у зайця, розвередивши тим стрілецьке серце старого Пальохи.

— Я йому: "Пильнуй!" А він дивиться. Так я тоді...

Ми називаємо прізвище свого товариша Бориса Тенета 2, та воно мало що промовляє Семенові Івановичу.

— Та чорт його знає, як його там!.. Ну тільки, сказать, писок у нього китайський...

Семен Іванович підходить до Гордія і рішуче каже:

— А дай закурити.

Одчиняються двері, й до хати входить, забарившися у сусідки, Тодоська Микитівна. Вона люб'язно вітається з нами, і її старі, добрі очі тепло світяться в присмерку похмурої хати.

Резиденція Семена Івановича Пальохи таки справді сумна. Зле побілені стіни, незаметена долівка, кривий піл, де лежать нужденні рядна й подушки, та кілька темних, древніх богів у кутку. Червоний букет паперових троянд, що його привезла Дуня з Житнього базару, та кілька вуличних фотографій під замусоленими рамками правлять за єдину окрасу.

Тодоська Микитівна — контраст до цих хатніх обставин та їхнього господаря. Ба навіть вона запеклий йому ворог. Якось безсонної ночі, коли Семена Івановича не було вдома, а Дуня і її брат солодко хропли на печі, вона розповіла нам про своє життя.

— ..Як той кат мучив мене; віку свого не бачила за ним, проклятим!.. Та ще свекруха — така вже відьма, така відьма була, що, повірите, двадцять год минуло, як вона окачурилась, а я й тепер перевертала б її кості в труні — хай би їй і на тому світі не було спокою, так вона мені надопекла...

Семена Івановича важко залічити до будь-якої соціальної верстви. Офіційно він є незаможник, але він ніколи не буває на зборах, у хаті й коло хати — злидні, але, якби до нього практично застосувати гасло "хто не працює, той не їсть", він давно б уже дав дуба. Своє значення в світі він сам схарактеризував нам колись словами третьої особи:

— Ти про Семена Пальоху не варнякай пусте — він слово таке проти птиці й звіра знає...

І Семен Іванович сам глибоко переконаний, що він знає "слово таке". Справді, він уміє своїм хрипким голосом приваблювати чирок-самців, спритно висвистуючи любовні пташині рулади, він знає, де лежить заєць

і де можна надибати лисицю. Найбільше в світі він ненавидить будь-яку роботу й свою жінку. До всього іншого він по-філософському байдужий.

Про свою дружину він якось висловив напідпитку таку сентенцію:

— Ото ще Хома покійний казав мені: "Як хочеш побачити чорта, так подивись на жінку". Оце ж він самий, сказать, настоящий чорт і є! — Семен Іванович грубо тикнув шкарубким вказівним пальцем у зсохлі груди своєї дружини й одвернувся гидливо.

За древнім правом дужчого він просто однімає лев'ячу частку заробітку в дочки й жінки і витрачає на свої нескладні потреби. За хліб, за одяг, за паливо мусить дбати жінка. І коли вона засіває житом нужденний клапоть поля чи порається з картоплею на вгороді, Семен Іванович спокійнісінько лежить на полу. Якщо йому коли набридне слухати жінчині докори, що він ледащо, стерво, кабан, що всі сусіди он пішли, дивись, у ліс на роботу, й він міг би там щось заробити, Семен Іванович одягається, мовчки бере буханець хліба, сокиру й виходить із хати. Але йде він не в ліс, а в лози на Козачу гору. Він мирно сидітиме там цілий день, аж поки не зачує, що сусіди повертаються з роботи. Тоді завертає додому й Семен Іванович і смачно, як по роботі, уминає за обидві щоки вечерю.

Якщо Тодоська Микитівна допильнує й нажене його з лози, він однаково не йде до лісу. Він воліє слухати докори, лайку, прокльони, сидіти без обіду в незручній позі серед лози, аби тільки не йти цюкати сокирою. Якщо Тодоська Микитівна дуже вже надопече йому, він поб'є її. Таких днів, коли родині все ж таки пощастить вирядити свого небораку-батька на роботу, буває на рік небагато. Тоді збігається вся вулиця й довго непорозумі-ло дивиться вслід його самотній, кострубатій постаті:

— Семен Пальоха пішов на роботу!.. Диви!!

За єдиний свій поклик і фах у житті Семен Іванович вважає полювання й почасти рибальство. Але й тут лінощі змагають його: качок він б'є тільки сидячих, а щоб стріляти в літ, йому бракує охоти піднести вгору рушницю й повернутися.

Щодо рибальства, то він не від того, щоб при слушній нагоді потрусити чужі ятери, але ставити їх самому чи морочитися з неводом — він має за нижче від своєї гідності. Якщо йому дуже вже заманеться поїсти риби, він спиниться коло якогось глибокого озерця, роздягнеться й пірнає під корчі. Хвилини за дві він виринає, тримаючи в обох руках двійко гладких коропів. Такий спосіб заступає йому заразом і нудну процедуру щодня вмиватися.

Дуня заради нашого приїзду попідмітала посередині хати й шпурнула віником у тлустого, заспаного кота.

— Налигався, як Макар булок, ще й ходиш тут! Кота!

Кіт дико задрав хвоста й шугнув під припічок.

Вадим передає гостинці — Тодосьці Микитівні мило й якусь стару сорочку, Семенові Івановичу — шріт і капсулі.

Тодоська Микитівна церемонно відмовляється, каже з чемності: "І нащо ви ото!" — дякує, огинається, кінець кінцем бере і дякує ще раз. Семен Іванович — як давно належне йому, мовчки хапає у Вадима пакунок і, не подивившись навіть, кладе його на сволока. І — ні пари з уст, тільки сопе.

Ми порозкладали речі, повиймали харчі на вечерю й вийшли з хати відпочити від важкого, затхлдго повітря. Шарик знову сучиться до наших ніг і намагається лизнути Гордія в лице.

На небі тихо займаються зорі. Одна, друга, п'ять, десять зірок... На вулиці дівчата заводять спів. Я дивлюсь, як сквапно вбиває ніч золоті цвяшки в темно-синій оксамит, що висить над нашими головами, як вона меткою рукою гаптує на ньому свої вигадливі візерунки й недбало відкидає готові коштовні шмати аж на той бік Дніпра.

Тендітне світло тонкими цівками струменить із високості й ллє в груди якийсь дивний спокій. Я на мить уявляю собі, як ці самі зорі за кілометр відціля тихо відбиваються в темному плесі озер, дбайливо обминаючи спокійних чирок і поважних крижнів. Як птиця нерухомо сидить на воді й солодко куняє над золотими цятками відбитих у воді зірок... Тільки на мить я уявив собі Цю ідилію біологічного миру й злагоди і зараз же відкинув її. Ці зорі, далебі, ладні зробити з мене вегетаріанця й святошу!..

Мої товариші йдуть до хати, а я повергаю на вулицю. Дівчата вже перекахикалися, пересміялися і в унісон, тягуче, як і всі свої пісні, виводять:

Чого, соловейку, Смутен, невесел, Головку повісив, Зьорна не клюєш?..

Ні, ця пісня, теж продукт Житнього базару, не тішить мене. Я вертаюся до хати.

— ...Та недалеко й стріляв — близько, як по вуху! — Це запально розповідає дядько Семен одну з багатьох своїх мисливських пригод, вимахуючи руками, присідаючи й кривляючись, як старий заштатний блазень.

— ...А було нас, сказать, три: я, покійний Карпо і отой Франц...

— Два — рада, а третій — зрада, — закидає слівце То-доська Микитівна, пораючись коло печі.

— Не мішай, дурна! Тебе не питають, — сердито огризається Семен Іванович і веде далі свою розповідь.

Мова Семена Івановича — суто імпресіоністична. Уривчаста, занадто образна. Немовби спеціально для Семена Івановича місцева говірка вигадала "мона", замість "можна", "тра", а не "треба", і "не хо", щоб не вимовляти довгого "не хочу", і Семен Іванович радо користується з цього. Відповіді його бувають звичайно проблематичні й невиразні:

— Воно б мона й там стріляти, ну тільки ж хто його зна... А ружжє, сказать, таке, що тра було попребувати...

Нестачу потрібних слів він надолужує вигуками, мімікою і всякими вихилясами.

— ...Еге ж, підходимо. Коли це — глянь... — тут Семен Іванович присідає навпочіпки і таємничим шепотом, підносячи долоню, ніби хоче нас зацитькати, каже: — Сидять!.. Я прицілився... Коли — пирх! Я — бух!.. Так і по цей день нема... Як ото не поцілиш, так лучче б мені на голову хто... — Тут Семен Іванович уживає досить міцного й образного, але, на жаль, нецензурного вислову.

Сідаємо вечеряти. Ми нарізаємо купленого в київському соробкопі сала, печеного м'яса, Тодоська Микитівна ставить борщ, Вадим дістає пляшку, а Семен Іванович киває на борщ і каже поважно: "Пребуйте!" їсть він урочисто, свідомий великої ваги найголовнішого життєвого процесу споживати, травити й викидати. Коли Семен Іванович бачить на столі пляшку горілки, він скидається на "Сірого вовка" з "Жакерії", і мені здається, що ось-ось він зареве:

— Клянусь бичачими тельбухами — у мене пелька так пече!

З першою чаркою, як і завжди, виходить затримка: Тодоська Микитівна довго з чемності відмовляється, аж поки:

— Ну, хіба що тільки так — глистів подавити...

Зате Дуня струнко, як солдат, підходить до столу й, закинувши до стелі голову, одним духом спорожняє чарку. Про Семена Івановича годі й казати.

Вадим так розчулився, що дістав забронюванy на завтра пляшку коньяку й налив Семенові Івановичу чарку.

— Ану, покуштуйте, Семене Івановичу, — як воно вам? Семен Іванович жваво перехилив у рота чарку, лупнув очима, цмокнув і зневажливо скривився.

— Таке, сказать, як самогон. Ну, тільки гіь первак!.. На Вадимовому лиці гіркота розчарування й жалю.

СВІДОК І СУДІЯ

Сон наш тривожний і короткий. Свіже духмяне сіно на горищі коле щоки, лізе в очі й лоскоче ноги. Я чую крізь тонку намітку чуйного сну полохливі Вадимові слова і його дебелу руку на моїх грудях:

— Хлопці! Пора!

Десь праворуч за Вадимом бурчить собі щось незлостиве миролюбний Гордій і оспало бабрається в сіні. Знизу крізь стелю глухо долинає притишена розмова. Це зовсім турбує Вадима, й він борзо схоплюється.

— Хлопці, вже пізно!

В його голосі чути мало що не панічний жах, немов тут ходить про нашу свободу чи навіть саме життя. Це справді страшно подумати — спізнитись!

Спізнитися на ранішній літ — це значить втратити найкращу пору, це, власне, загубити все полювання. Ми похапцем злазимо драбиною в сінці й мерщій вискакуємо на двір, щоб визначити час. Наші страхи були даремні: на дворі чудова місячна ніч. Фосфоричне світло залило виднокруг, і в його солодкій млості потонули стріхи, дерева й городи. І вид місяця — закам'яніле обличчя мерця, одгонить не смертю, а буйною потенцією життя, що причаїлось у кожному кутку, і в мертвому, блідому місячному освітленні вся земля, тварина й людина видаються прекрасними.

Ми навшпиньки заходимо до хати розбирати свою амуніцію і одягти черевики. І диво давнєє: з печі тихо розповідає Тодоська Микитівна Семенові за вчорашній ярмарок у Казаровичах, і дядько Семен — уявіть собі —люб'язно відповідає їй!..

Ми не віримо своїм вухам і мимоволі спиняємося. Не розмова — а пестощі! Закохані голуби буркотять ніжно між собою... Хтозна: чи то добра страва, чи горілка, чи місячна ніч так утихомирили кремезне серце старого Пальохи. Не ніч, а — романтика!..

Ми виходимо на Козачу гору. Широко розпросторився ген унизу Дніпро й суне на південь. Зараз це не просто відомий усім, змілілий Дніпро, а — могутня величава ріка, що тече через усю нашу землю й усю нашу історію.

"Красен Дніпро під ясну погоду, коли вільно та рівно несе крізь ліси і гори повнії води свої..."

Я завжди, вийшовши на Козачу гору, пригадую ці урочисто піднесені Гоголеві слова. Але Дніпро видається мені завжди іншим, не гоголівським.

Ми обережно сходимо краєм урвища до берега. Вдалині на воді коливаються два вогники. Це ліхтарі на ку-гах. Червоний і жовтий. Темної ночі вони надовго б увібрали в себе наші погляди, але тепер вони мигнули тільки раз. Бо світиться ввесь Дніпро. Іскриться під місяцем його золотий панцир, і тихо шарудить темно-зелена кирея. Поважно й журно лине старий на південь, немов у свою останню путь. Наче живий. Наче справді глибоко дихає він своїми запанцированими, звитяжними грудьми, дихає і зітхає. І йому нема розради на пустельних нічних берегах...

Ми спиняємось на хвилину коло берега. Ловецька пристрасть прокидається й опановує нас своєю дикою, первісною силою. Нам хочеться не йти — бігти мерщій до озер і заток, та на хвилину переміг Дніпро. Коло куги реве хвиля і, поминувши її, бурчить сердито свою старечу скаргу. З води дме шкулький холодок; він вдирається за рукави, межи плечі й шкрябає холодними пучками за спиною.

— А дай, Володимире, льогкого!

Наша мова остаточно тепер семенізується: слова, інтонації, навіть вираз на Вадимовому лиці — все це копії неповторного Семена Івановича. Гордій скулився від холоду, але, передчуваючи насолоду закурити, задоволено потирає руки й нетерпляче переступає з ноги на ногу. Закурити перед світанком на березі Дніпра — це неаби-що! Димки легко зриваються з цигарок і тануть над водою. Запізнілий місяць блідне й квапиться на захід. Над серединою Дніпра сходить світова зоря. Пишним феєрверком знялася вона над небосхилом, відбилась у Дніпрі й застигла над світами, як перший вістун неминучого переможного дня.

Ми прискорюємо ходу. Дніпро завертає ліворуч, а перед нами розлягаються сумирні, насторожені болотяні простори. Побіч нас біжать на землі наші рухливі тіні, а навкруги і оситняг, і спокійне плесо озерця, і самотній низенький кущик — усе воно як уві сні. Чи мені це таки снилося колись, чи давно-давно, десь за дитинства, я чув про це в казці, але все це до найменшої дрібниці — і з цим кущиком, і з тим водяним маком між лататтям, — я все це вже десь бачив і перечув. Я тисячу разів перечу-вав це, але й зараз воно знову поймає мене таким захватом, такою радістю, що я не відчуваю, як ступають мої ноги. Тисячі згадок, одна від одної краща, сповнюють мене й мигтять у зоряній метелиці.

Озера густішають, ґрунт під ногами стає грузький, болотяний. І кожне озерце таїть у собі щось і вабить. Але ми не ламатимемо нашого ловецького плану, що його ми виробили геть іще в Києві. Ми підемо на Коз-лиху. Вчора Семен Іванович казав нам:

~ На Козлисі їх мона бити. Вони там політують!..

Ми завертаємо до покалу 3 й ідемо трохи берегом, намацуючи очима брід. Покал змінив проти того року свої обриси, й найти поночі брід нелегко. Та броду ми шукаємо тільки так, з мисливської поважності, і, якщо води буде вище пояса, ми, далебі, в душі будемо тільки раді. Полювання ж бо поза всім криє в собі щось від авантюр і пригод.

Ми сміливо ступаємо в холодну воду. Вода залила миттю наші черевики й металевими обручиками легенько стискає наші коліна. Вадим переставляє довгі ноги й сердито лається. Позаду обережно ступає Гордій і крекче. Мені здається, що він і зараз, дарма що змерз, задоволено потирає свої ворушкі, хоч і незграбні трохи, руки. Вода хлюпотить під ногами, й весело розлітаються бризки.

Місяць ось-ось порине за правобережні ліси, а на сході вже тріпотить сиза запона й нижче, над самим обрієм, позначилася тонка червона смуга. Ми вийшли на острів і поспішаємо до заповітної затоки.

Великим піщаним намулом ми ще йдемо, а вже коли вдираємось у лози, ми не можемо стримати себе й біжимо. Нам хочеться швидше побачити ті місця, з якими зв'язано стільки мисливських спогадів, а треба ж ще наробити засідок, і, як на те, ранок просто мчить нам назирці за спинами.

Легенький туман парує над водою. Ось та сама піщана кучугура праворуч і он той зелений ріжок, де сушаться ятери. Ми, затаївши дихання, підходимо ближче. Нараз булькнула вода, й у повітрі дзвенять важкі крижневі крила, потім ще й іще. Я мимоволі хапаюся за рушницю, та це дарма: ще поночі й стріляти не можна. Ми тільки марно перелякали птицю.

— Швидше ріжте лозу! Не бачите, що робиться!..

Це кричить Вадим. Він шаленіє, чуючи дичину, й хоч би що там, а не може простити, що крижні допіру так безкарно втекли.

— Чого ж ви роти пороззявляли?! Як поміщики якісь!.. — сердиться Вадим на нас.

Ми притьмом кидаємося різати лозу, й хоч робота спірно йде в наших руках, та Вадим бентежно оглядається навкруги й підганяє:

— Та швидше ж! Ну, що це, їй-бо!..

— Ну, то я вже ж і так швидко, — виправдується, немовби наймит на роботі, Гордій, що аж захекався й упрів.

— А їх тут є! — каже вже м'якше Вадим, помітивши свою несправедливу гарячковість, і загрібає на оберемок цілу купу сухого лугтя, що несподівано об'явилося під нашими ногами.

Хіба що тільки під ураганним вогнем ворожої артилерії так швидко будують на війні прикриття, як у нас оце з трьох боків затоки виростають три засідки. Вадим лаштується на зеленому ріжку, я — насупроти, неподалеку піщаної кучугури, Гордюша якийсь час нерішуче тиняється з оберемком лози між мною і Вадимом, поки Вадим не нагримав на нього й не посадив у кутку затоки посередині між нашими засідками.

Засідки готові. Я скинув ягдташ і патронташ, щоб не заважали, присів навпочіпки й помалу спустив запобіжника на бойовий удар. Тихо. Але ця тиша умовна: це значить, що не налетіли ще качки, бо вся затока, вкрита різаком і лататтям, гомонить своїм тисячоголосим життям. Невидимі тваринки й комахи, кожне по-своєму, готуються зустріти день. Кумкають жаби, стрекотять водяні коники, плюснула на поверхні води риба. Я дослухаюся до тих різноманітних звуків, що кричать про невпинний процес великого життя, і ті звукиЧповнюють мене всього. Я ніколи не відчуваю так пульсу життя, як на тих болотах і озерах. Життя клекоче в самому мені. Все моє тіло, вся істота наливається тою життєвою наснагою, що нею сповнена вщерть наша земля. І я хотів би, коли прийде і мій день, так само всміхнутися своїй смерті, як зараз мимоволі всміхаюся гомінливому, роз-дрібленому в незліченних варіаціях, але суцільному, невсипущому життю.

Схід багряно займається. Вже нема сизої запони й згасли зорі, замість них десь за Чернігівськими борами горить великий вогонь. Його велетенське полум'я займається вище й вище і ось-ось підпалить небо. Тоді починається ранкова музика світла й кольорів. Удалині над Дніпром встають тумани, з туманів підноситься Козача гора, потім похилі верби, і ось уже все село підноситься над туманами, як дивовижний казковий край. Я ніколи б не міг повірити, що в тих феєричних обрисах далеких хат може жити Семен Пальоха з усією його реалістичною непоказністю, але тумани тануть, вогонь на сході розгорається дужче й дужче, і село дедалі більше прибирає свого звичайного вигляду. Раптом — плюсь-плюсь, плюсь... — і зразу ж два постріли. В повітрі лопотять перелякані крила, а на воді б'ється в передсмертних корчах пара чирок. Вадим

вискакує із засідки й біжить у воду по дичину. Я не дивлюсь йому в лице, але я добре знаю хижацький вираз його очей, коли він сягнистими кроками підступає до своїх жертв і ще здалека простягає до них довгу руку з розчепіреними зголоднілими пальцями. Він схопив рвучко чирок і забродженій вилазить на берег. Високо підіймає їх над головою й сердито шпурляє об землю, щоб добити. Чирки, видимо, ще живі, бо Вадим заносить ногу, й осатаніло б'є поранену птицю передком, і чомусь голосно лається. Немовби справді чирки завинили перед ним, що крихітка життя так неохоче покидає їхні закривавлені тулуби.

Дикун! Справжній дикун! У мене постає навіть якесь недобре почуття до Вадима; я забув на мить, що і я сам не ліпший, та раптом над головою мені пронизує повітря знайомий посвист прудких крил, і я застигаю. Я мельки бачу, як упав на свої жертви Вадим і прикипів до місця, боячись сполохати птицю. Я притискаю до себе рушницю й ковтаю очима воду. Все в мені застигає. Я навіть не дихаю. Де вони?.. Табунець чирок крутнув над затокою ще раз і знижується на середині. Востаннє нерішуче лопотять над водою розпростані крила, немов вагаються ще, і потім враз сідають. Чирки весело починають умиватися, та середня вже на моїй мушці. Я бачу, як вона задирає догори голову, але вибух вогню й диму на хвилину застилає все. Я чую ще два постріли в літ, але то не мої. Я біжу у воду, сквапно витягаючи на бігу з цівки вистріляну гільзу. Я ще не бачу поціленої птиці, але я мисливським інстинктом чую, що вона там... Справді, між лататтям, зануривши глибоко в воду голову, лежить нерухомо поцілена чирка, але я помічаю, що праворуч, одчайдушно борючись із перешкодами, тікає на велику воду, до Дніпра, підранок. Він не годен уже летіти, йому, видимо, перебито крила, але пливе він прекрасно й навіть пробує пірнати. Кілька кроків я кваплюсь за ним, але чирка наддає ходу. Я спиняюсь і зопалу, не цілячись, стріляю. Чирка пурнула й зникла. Де вона? Качка виринула зовсім не там, де я сподівався. Оглянулася полохливо навкруги й знову подалася до Дніпра. Ще трохи — і вона випливе із затоки, тоді мій шріт уже не досягне її. Мене охоплює азарт. Невже ж мій під ранок утече?.. Мов крізь глуху стіну, я чую позаду нові постріли й Вадимів крик, але я бачу тільки рухливу грудку пір'я й тоненький, кривий патичок голови,

що віддаляється від мене й меншає. В моїй рушниці один набій, що має розв'язати все. Невже чирка все ж таки втече?.. Я розумію всю вагу цього останнього пострілу, й через те руки мені починають тремтіти. Я напружую всі зусилля, щоб опанувати свої прокляті руки, й цілюсь. Я добираю правильного прицілу, але птиця на мушці все меншає й меншає. Ще одна мить, і надаремно буде стріляти. Я натискаю гашетку, й постріл боляче віддає мені в плече. За димом я не бачу нічого; моя інтуїція на цей раз безпорадна — я не знаю, що зробив мій останній набій. Я несвідомо метнувся вбік і тут тільки помітив, що вода сягає мені пояса й з кожним кроком все глибшає. А втім, мене більше турбує поранена чирка. Дим розвіяною хмаркою відлітає геть понад водою, і нараз я знаходжу очима свою чирку. Вона вже не віддаляється й не меншає, але я бачу, як тріпотить її тулуб і як вона марно силкується пірнути. Я знаю, що це останні корчі спотвореного життя, але мій азарт був такий великий, що я й тепер ще побоююся за свою здобич. З мисливського досвіду я знаю випадки, коли встають мертві й, глузуючи з тебе, спокійно відлітають у життєву безвість. Я вихопився на берег і, спотикаючись, побіг. Чирка таки вибралася на велику воду, й течія вже заносить її до Дніпра. Я прудко роздягаюсь і кидаюсь у воду. Вода, виявляється, досить холодна, й крижані обійми неприємно стискають груди й спину. Я роблю дужчі замахи, й ось неподалеку вже видно птицю. Вона ще раз тріпонулась і звільна витягнула крило. Я хапаю її однією рукою і — мерщій до берега. Якийсь дикунський тріумф переможця клекотить мені в грудях, і мені хочеться стрибати. Та я спокійно вибираюся з води й, не поспішаючи, вертаюся назад. Дорогою я забираю перше, заклякле вже чиря й знову розташовуюсь у засідці. За цей час, поки я ганявся за своїм підранком, Вадим устиг забити ще двох, і навіть поскоромився на одну трав'янку * Гордюша. Він бабрається собі в своїй засідці й буркотить а її дядько Семен: — Ге! Таке!..

Схід палає. Я на цих озерах збагнув величність і глибину Пушкінового образу, що на століття пережив автора й набрав нового символу:

Горит восток зарею новой!..

У полум'ї, у вогні народжується новий день!

Раптом над верховіттям далеких дерев блиснула сліпуча іскра й виглянув краєчок сонця. Тоді вдарили десь не чутні досі литаври, загриміли дружно невидимі фанфари, й тисячі скрипок почали ніжну ранкову симфонію. Я люблю цю невчутиму музику, що заповнює на світанку простори й змушує озиватися до себе все живе. Під її супровід бадьоро сходить сонце й весело оглядає зрошену, млосну землю.

Горит восток зарею новой!..

Качки кружляють над затокою і табунцями, поодинці, парами сідають тут і там. Ми навіть не встигаємо їх помічати. Над затокою ще бухають наші постріли, й синій серпанок диму фіміамом підноситься до неба, та похибок тепер не злічити, й вони не обурюють навіть Вадима. Чи треба ж убивати далі, коли все живе так радіє новому дневі? Азарт ловця поступається перед великодушністю переможця, і постріли стають салютом сонцю; не завдаючи більше смерті, вони долучаються до величного концерту світла й дня.

* Порода чирки.

За п'ять кроків від моєї засідки з грюкотом упав у багнище бекас. Він зараз же занурив свого довгого тонкого дзьоба в болото й длубається там, шукаючи черву. Він так захопився своєю роботою, що зовсім не помічає страшної небезпеки, і я не одважуюся на нього націлюватись. Я дивлюсь на його вертку, маленьку постать і, щоб одігнати спокусу, тихенько свищу. Бекас стрепенувся, і його крихітний тулуб наливається жахом. Він витягнув дзьоба, скулився й очманіло дивиться на засідку. Я свиснув голосніше, й бекас спам'ятався. Щодуху мотнувся вбік, і повітря пронизує його розпучливий крик: "Кара-кац! Кара-кац!.."

— Пильнуй! — крикнув Гордій і вже хотів був висловити якусь Семенову сентенцію, та в цю мить саме насупроти Вадима близенько,

рукою кинути, сідає пара чирят. Вони спокійно почали плюскатися, задоволені сонцем, водою, днем і своїм існуванням. Вадимів постріл перетяв їхню біологічну радість. А коли розвіявся дим, я побачив дивну картину: на воді лежить забита качка, а коло неї турботливо метушиться качур і чомусь не відпливає.

— Єсть! — крикнув Вадим, але, вгледівши живого качура, схопив рушницю й вистрілив ще раз. Качур, як ніде нічого, так само бентежно плавав навколо забитої подруги. Я запропонував свої послуги добити підранка, та Вадим категорично заперечив:

— На чорта! Я його й так візьму. Підранок же!.. Вадим лишив у засідці рушницю й поліз у воду. Раптом качур несподівано став швидко відпливати.

— Бий!! — несамовито закричав Вадим і з досади вдарив себе порожніми руками по стегаах. Та тільки-но я підніс до плеча рушницю, як качур стрепенувся й легко знявся над водою. Я вистрелив йому вслід, але постріл був невлучний. Непоцілений, здоровий самець швидко зник з наших очей, але я довго не міг його забути. Обстріляний, у пороховому диму, він залишився коло мертвої самиці. Любов перемогла в ньому смерть. На кілька хвилин життя його подруги стало йому дорожчим за власне. Він зневажив смертельну небезпеку, щоб якось зарадити своїй подрузі, яка не потребувала вже нічого. Сильне життя, дужа смерть і нездоланна тваринна любов!.. Мені аж холодок пройшов поза спиною: як близько я стояв коло самих джерел справжнього, великого життя!

Вадим мовчки взяв забиту птицю й насуплений повернувся до засідки. Та сидіти далі тут нам уже не хотілося. Чи то кінчився вранішній літ і нам не було чого робити на затоці, чи ми досить зголодніли й час уже снідати, чи, може, той качур черкнув своїми крилами темну смугу на першій частині нашого полювання... Як на те, з лози об'явився Семен Іванович. Він іде безшумно, як кіт, дрібно ступаючи босими ногами. Він запнувся в куценький, латаний-перелатаний піджачок і навхрест обхопив себе руками. Це він робить через те, що спина йому мерзне й у

серпні, а по-друге, щоб підтримати свій одяг, який держиться в нього тільки на одному-одні-сінькому ґудзику. Семен Іванович — без рушниці, бо прийшов він сюди не полювати, а так — для ревізії та інструктажу, чи, власне, щоб скласти нам товариство до сніданку й чарки. Щодо цього в нього неабиякий нюх: куди б ми не зайшли, він без помилки визначить годину й місце сніданку і завчасу потрапить. Семен Іванович спритно, як на його вдачу, присів від металевого подзвону крижневих крил угорі й подає Гордієві якісь таємничі знаки. Вони пантеличать нерозважного Гордюшу, й він занадто пізно стріляє. Крижень важко піднісся над водою й подався за Дніпро. І небо, безсторонній свідок і мовчазний, поблажливий судія наших мисливських діл, ясно відбивається в чистому плесі ранкової затоки. Його лагідної замріяності не скаламутив цього разу Гордіїв постріл.

Ми вилазимо із своїх мокрих, незручних логовищ і сходимося на піщаному горбку снідати.

— Воно б мона було його беркицьнути! — каже Семен Іванович про крижня, уважно стежачи за Вадимо-вими руками, що нарізають широкими шматками сало.

— Ну, то я ж його й цілив добре, але ж він — тільки-но сів, як... — Гордій наводить силу слушних причин, чому він не влучив у крижня. Це звичайне мисливське оповідання з тієї незліченної серії, які родяться тільки для того, щоб виправдати невдалий постріл їхнього автора й зараз же вмерти. Семен Іванович слухає Гордія і навіть вигукує іноді своє: "Ге!" Це їжа так розчулила його, що він знизився до ласки слухати Гордія, як рівню собі. Він сів перед ним навколішки й пильно дивиться йому в рота, ніби очікує, що ось-ось відтіля вилетить якесь найголовніше слово, якого Гордюша ще не встиг сказати. Зосереджена уважність концентрується в брудних, як на халяві, зморшках старого Пальохи. Він не сперечається з Гордієм, а тільки підтакує, ніби Гордій усе робив як слід і в крижня, справді, ні в якому разі не можна було влучити. Очі Семенові Івановичу стають запитливими, й на похмурому чолі відбивається якась інша настирлива думка.

— Аби він хоч задержався, а то ж — враз, і потім же не з руки було стріляти... — старанно доводить йому Гордій, кумедно жестикулюючи пальцями. Семен Іванович знову вигукнув "Ге!" — і ще ближче підсунувся до Гордія. Раптом він перебиває його розповідь запитанням, яке, очевидно, цікавило його з самого початку:

— Ну, а горілка ж є?

Ошелешений Гордюша застиг з одкритим на півслові ротом, а Семен Іванович крекнув і урочисто приступив до Вадимового сала:

— ...На Морховах їх теж є! — каже він, трохи заливши двома Гордієвими чарками свою невситиму спрагу, й витирає рукавом губи та підборіддя.

Широке й довге озеро Морхова з великими багнищами, з трясовинами, вузькими протоками, хащами різаку й оситнягу — це мисливське привілля. Воно завжди переповнене дичиною, та, як ніде, тут важко її діставати. Саме озеро досить глибоке, прибережні кущі в воді, оси-тняг, різак і довгі стеблини латаття не дають змоги пливти ні людині, ні собаці. Ґрунт під ногами тряский, ноги провалюються, і є небезпечні ями.

Чи не з поважності до суворої місцини, Семен Іванович називає її незмінно в множині, і то конче в місцевому відмінку: "А тра піти до Морховах", "На Морховах крижня безпремінно є, ну тільки ж — якби взяти!.."

Нам сьогодні таки щастить. Навіть на "Морховах"!

У правому кутку озера, саме в єдиному відкритому місці, розсипався табунець чирят. їхні рухливі цятки ще здалека легко відрізнити від настовбурчених сухих листків латаття. Вадим, скрививши до неможливого лице, цитькає на мене й нетерпляче махає рукою. Позаду,

задумавшись, іде мляво Гордюша. Я присів його чекати, а Вадим повзе. Його довгасте тіло витягнулося на землі й обережно суне вперед. Він майже заривається головою в землю, намагаючись якомога ближче підлізти непомітно до берега. Та в той час, коли його голова в кашкеті захисного кольору непомітна навіть для нас, зад чорних штанів високо підноситься над його тулубом. Качки, безперечно, бачать цю непевну рухливу купину, й вона починає їх турбувати. Вони нервово оглядаються по всіх сторонах, сполохано метушаться, раптом гучно зриваються, і в повітрі лопотять їхні бентежні крила. Один за одним розлягаються два поспішні постріли, й шріт печально дріботить по лататтю.

— ...І, головне, я ж так обережно!.. Та вони й не могли мене бачити. Це — Гордій. Іде собі паном і навіть не дивиться!..

Одне слово, Вадим зробив усе, щоб убити птицю, йому так цього хотілось, але хтось же та мусить бути винний, що він зараз не вбив.

Ми розходимось. Я завертаю на той бік Морхової, де є прекрасні бекасині багнища, Вадим подався на свою, йому тільки одному щасливу, протоку, а Гордюша стоїть, роздумуючи, на місці й довго не може обрати собі курсу. Нарешті, він щось таки зметикував і рішуче йде в оситняг.

Я переступаю з купини на купину, але з кожним кроком це стає важче. Скоро ступиш на рухливу, зарослу травою, вогку брилу землі, як вона вгинається під ногами й спроквола опускається в каламутну рідину. Двічі спорскувала моя нога і я з великими потугами витягував її з болота. Звідусіль зриваються бекаси, але я чую тільки їхній переляканий крик: "Кара-кац! кара-кац!.." Пишна трава на купинах дедалі густішає і стає мені вища за голову. Через неї нічого не видно. Лиш небо. Білі громаддя купчаться в безодні блакиті. Напнуті вітрила підносяться над їхніми важкими корпусами, і фантастичний флот тихо пливе блакитним океаном у свій безконечний, безцільний маршрут. З ними линуть у безвість дні, роки, час і пропадають у голубих водах вічності. І нараз моє "я" роздвоюється: одна, зовнішня й більша частина його, суне десь у тій

височині, а друга, маленька, причаїлася на купині й спинилась, як годинник, що в ньому вийшов увесь накрут. Вона — тільки безпорадний спостерігач. А роки сунуть повз неї, як лави розбитого ар'єргарду, і, як недобитки перемішаних полків, з них вихоплюються на мить люди й події. Яка довга лава!..

Мені стає жаль: невже справді минуло так багато життя і я так мало встиг зробити? Тоді з страшенною силою знову злучаються ці дві роз'єднані частини моєї цільності і я несвідомо стискую рушницю. Мене чекає така сила роботи, а я згаяв на розвагу два дні! Ні, я завтра ж надолужу це потрійною працею. Конче!.. Тепер я фізично відчуваю шалений літ часу і мене тягне за ним увігнатися. Марно! Він летить швидше від загонів пернатої кавалерії, наздоганяє навіть мій шріт. Проте я хутко вибрався з драговини на зелений острівець, і тепер бекасам буде біда! Мої рухи стають точні, погляд пильний і тіло напружене. За два кроки від мене шугнув набік бекас, але я вже спритно повернувся. Він тільки двічі встиг крикнути своє "кара-кац" і каменем упав у траву поцілений. Я навіть не знаю, чи я цілився, чи то дурна шротина підбила його: мої рухи випереджають мою мисль і самого мене.

Я взяв ще одного дупеля й, повертаючись назад, раптом почув у різаку важке кректання. Ліньки, спроквола, ніби бурчачи, що я потурбував його спокій, дебелий крижень важко залопотів широкими крилами. Гай-гай, крижню! Ти трапився мені під таку хвилину, коли похибки неможливі...

Я легко знизив його одним пострілом назід, у різак.

Крижень своєю поважною статурою остаточно прикрасив розмаїту в'язку моєї здобичі, і я можу тепер вільно, не позичаючи в сірка очей, повертатися завтра містом додому.

Сонце вже перейшло за Дніпро й спішно котиться до заходу. Там уже готується вечірня ілюмінація, і невидима оркестра ладнає скрипки до баркароли присмерків. Я востаннє обертаюся назад, щоб глянути на блакить ловецького неба. Там зненацька постає звичайна небесна драма. Шуліка налетів на чайку і ось-ось устромить в її тіло свої гострі пазурі. Він навіть раз ударив її з розгону дзьобом. Чайка стрепенулась і, жалібно кигикаючи, безладно затріпотіла крилами. Та вірні три друзі заважають шуліці. З криками вони підскакують до нього з трьох боків, підставляють йому свої спини, навіть намагаються іноді дзьобнути й знову розлітаються. Це нервує шуліку, він сердиться, шарпається між двома чайками, а його жертва, під охороною третього товариша, тікає від напасника.

Я заклав у цівку набій з картеччю і, вичекавши хвилини, коли чайки відлетіли, вистрілив у шуліку. Він буяв наді мною високо, й картеч не могла його вбити. Проте він здригнувся ввесь і круто повернув до лісу.

Десь над болотами жалібно кигикала чайка.

Ой горе тій чайці, чаечці-небозі...

Заходить свіжий серпневий вечір.

Ми повертаємося на ночівлю геть зовсім знесилені. Гордюша ледве волочить ноги. Навіть його ворушкі завжди руки тепер висять безвільно, як ганчір'я. Двійко чирят при боці тільки й піддають йому ще трохи бадьорості. Вадим, обтяжений великою в'язкою чирят, усе ж заздро поглядає на мого крижня. Крижень — це окраса здобичі. Його імпозантний вигляд вільно може заступити чотирьох крихкотілих чирок, і тут вічна несправедливість сліпої стихії: Вадим стріляє далеко краще за мене, і десь у глибині душі він, безперечно, має мене за партача, але треба ж такої безглуздої вередливості фортуни: він, стрілець, не міг натрапити за цілий день на жодного крижня, а партачеві під самим носом зривається! Вадим теж добре підтоптався, але він для бадьорості

голосно розважає себе й нас усякими парадоксальними припущеннями. То він уявляє, як поводився б Семен Іванович з своїми ексцентричними висловами, коли б його посадити в цукерню продавати морозиво чи настановити за капітана на пароплаві, то йому уявляється картина, як реагувало б суворо утилітарне мислення старого Пальохи на викрутаси голими ногами балерин в опері, чи, скажімо, дядько Семен приходить до крамниці "Порцеляна-фаянс-тресту" шукати запеклого аліментщика, що спокусив випадково на полюванні його Дуню...

Ноги гудуть і ледве ступають, але ми щиро регочемося безпосереднім, молодим сміхом. Навіть Гордюшу це так дойняло, що він плеснув долонями і, як п'ятилітній дітвак, повалився на спину. Це заражає і нас. Справді, чому б нам не полежати! Ми, як підкошені, важко бебе-хаємося навзнак у м'яку траву. Трава ховає нас одне від одного, затуляє перед очима далекі вогні на Дніпрі й лишає тільки зоряне небо. Просто над головою займаються одна по одній вечірні зорі й дрібно розсипаються сріблясті порошини Чумацького Шляху. Мої очі вток-милися в одну велику зірку, що стримить над Дніпром, і мені вона нагадала чомусь Туреччину. Десь та Туреччина, десь Аравія, піски Сахари й нестерпуча спека екватора. Великий глобус землі без угаву крутиться в нестримному русі між світами. І кожну мить ми вже не там, де були допіру. Планета мчить в одвічному розгоні, і з нею мчимо й ми. Моє тіло лежить на луці серед озер; я — найвища тут точка земної поверхні. Далебі, космічні вихри, що летять навзаводи із землею, можуть легко здмухнути мене геть. Я навіть заплющив очі, бо мені, — як закрутишся, було, дитиною, — нараз пішов обертом світ, і ґрунт провалюється кудись у безодню.

Земле! Земле, "найкраща з-поміж планет!..".

Я продер крізь густу траву пальці й з насолодою торкнувся спокійного, вогкого лона матінки землі.

Семен Іванович десь уже нажлуктився. Йому тепер небагато треба, щоб почати співати, але він утримується, щоб мати підставу зміцнити

себе ще й коло нас і тоді вже втнути по-справжньому. Замість привітання він каже Гордієві:

— А дай попиросу!

Дуня йде до корови й кидає принагідно нового до-тепа:

— Закурити попиросу, щоб не крутило в носі!..

Із зеніту падає за Дніпро в нічну прірву зірка і ясно спалахує над небосхилом.

З хати виходить син, Семен-молодший. Кашкет з лакованим ремінцем зліз йому по-молодецькому на потилицю, а на чоло, затьмарюючи його думки й бажання, звисає здоровенний чорний чуб. Він упорався десь на сезонній роботі й тепер іде на вулицю парубкувати. Семен Іванович голосно позіхнув і подався й собі до хати відпочити перед вечерею.

Тодоська Микитівна клопочеться надворі біля багаття, нагріваючи нам чайника. Вона розповідає про свого сина.

— ...Воно, надісь, і женити б його пора, ну тільки, аби ж дівчина путня!.. Тепер, сказать, і дівчат пошти що нема; та й молодиці все набіжні... Траплялась йому туг одна вдовиця, ну тільки ж така вже стерво, що я б із нею, звиняйте, й під клунею вдвох не сіла! А багатирка: і дві корови, і коней пара, і скриня в неї здоровенна...

— Так чого ж? Було б! — потирає над вогнем руки Гордій і мимоволі збивається в голосі на Семенові інтонації.

Тодоська Микитівна підпирає худою, кощавою правицею зморшкувату щоку, а лівою загрібає патичком жар.

— Та воно б і можна було, ну тільки нахалничає та-ка-сяка дочка з парубками!.. Ото приходить якось Семен (це Тодоська Микитівна — про сина) ввечері та й каже мені: "І що воно, мамо, робити? Оце сказала мені Кар-дашиха, щоб у прийми до неї приставав. Вона ж і нерівня мені, на десять год старша, ну тільки ж — багатство". А я йому: "Та що ж ти його, синку, вдієш? Правда, що — багатство, а й віку ж свого жаль... Не треба. Жили ми, сину, в злиднях, проживемо й далі без того багатства. Хай йому абищо!.."

Тихо тліють жарини край багаття й одсвічуються в зажурених, добрих очах похнюпленої Тодоськи Микитівни.

Вона злегка стрепенулася, помовчавши, наче прогнала якусь навісну думку, і тепер уже іншим, бадьорим голосом розповідає, як другого ранку син не витримав спокуси. Зачесав волосся, одяг нову сорочку, позичив у якогось Пилипа задля параду шкуратянку, накинув її наопашки й пішов женихатися. Та біля вдовиних дверей він зійшовся з отим бандитом, злодіюгою Петром, що теж у такому ж приблизно урочистому вигляді простував до легковажної багатирки. Петро прихопив з собою пляшку горілки й київських "канахвет", і співвідношення сил стало нерівне. Багатирка посадила Семена на лаву, а Петро одразу ж гепнувся на багатирчині подушки.

— Отож воно так... — кінчає своє оповідання Тодоська Микитівна. — Він думав, що воно, сказать, по-настоящему, а вона, сука, сіла між ними та й каже: "І кого ж це мені з вас, хлопці, у прийми брати? І ти, Семене, мені наравишся, ну й до тебе ж, Петре, серце моє горнеться..." Так він узяв картуза та й пішов геть...

— Та йдіть уже вечеряти! — кричить нетерпляче у вікно Семен Іванович. — Люди голодні, а вона плеще!

Його, власне, турбують не так "голодні люди", як недопита пляшка у В адамовому ягдташі, і це через те він так приспішає.

Тодоська Микитівна важко зітхає й несе чайника до хати.

Як і треба було сподіватися, пароплава нема. Ми чотири години тиняємося знудьговані, невиспані на порожньому березі, але на обрію жодного знаку, ані димка, ані хмаринки, що скидалась би на димок. І ранок — не ранок, і небо каламутне й невиразне. Зморене тіло ниє, і очі ріже сон. Ех, швидше б відціля до вигідних міських умов! Тільки в'язка качок на торочках нагадує вчорашній день і дає сили терпляче чекати й затамовувати в собі гіркоту марної витрати часу. Одначе пароплава все ж таки нема... Щоб збути якось порожні години, ми знову сходимо на Козачу гору й ідемо берегом до кладовища. Воно тут же, на березі, недалеко Козачої гори, майже на середині села. Ще недавно між кладовищем і Дніпром була вулиця, стояли хати, росли на городах гарбузи й картопля, і я добре пам'ятаю цей час. Тепер нема ні хат, ні городів, навіть самої вулиці. Весняні води знесли їх за три роки геть. Навіть одгризли шматок кладовища. Воно скулилося на горбку й причаїлося, перелякане, під соснами. І чудно мені ходити зараз краєм урвища й дивитися на бистру, де були колись людські оселі... На сажень нижче від моїх ніг стремить із кручі зруйнована домовина.

— Навесні, — оповідала Тодоська Микитівна, — Дніпро вирив кілька трун і поніс їх з собою до моря. Мов човни, пливли вони на низ і крутилися на чорториях...

Це справило на Тодоську Микитівну велике враження.

— Вже ж я й до церкви було кожної неділі ходила, й говіла повсіда у Великий піст та Петрівку, а оце як глянула на ті труни, так і мені вже щось тепер не віриться. І, скажіть, як їх порозкидало! Надісь, аж до Катеринослава понесло. Ну, де ж ти його на Страшному суді збереш ті кістки, коли одна тобі тут, а друга геть аж під Києвом?.. Мабуть, умреш — та й по всьому.

Де-не-де коло урвища видно розкопані могили: це заможні родичі перетягають своїх небіжчиків на нові квартири, щоб захистити їх од Дніпра.

Корчуваті присадкуваті сосни хоронять спокій старого кладовища. їхні низькі, покручені стовбури й рідка, пошарпана глиця відгонять якоюсь давньою баладою. Мертвому нічого не треба, а живий мусить жити. Люди пообтинали соснам гілля, навіть поодкопували й підрізали подекуди їхнє коріння, і остання втіха мерців стоїть покаліченою, бридкою потворою. Я дивуюсь, як вони ще живуть, ці кладовищенські сосни.

— Пароплав! — кричить раптом Вадим, і в його голосі чути тривогу й радість.

Пароплав! Він уже вийшов з-за Козлихи й розтинає гострим передом воду просто до Козачої гори.

Пароплав! Прийшов-таки!..

Ми, веселі й знову молоді, біжимо геть від старого кладовища.

Живому — живе.

1931

Частина II

ВМИРАЮТЬ СВАРОГИ

В. Денисенкові

ЗОРІ ПАХНУТЬ

Сьогодні зрання знялася завірюха. З півночі, з-за Дніпра, набігли на місто густі хмари, вулицями промчали вітри, і ось за вікном хурделить несамовита метелиця. Вона рве й шарпає довге гілля самотнього дерева проти мого вікна, гуде в дротах, стогне десь у димарі... Ні, таки напрадду повернулася зима!

Я люблю завірюху. Люблю її розгнуздану, дику стихію, що летить наохляп степами, пролітає селами й вдирається до міста. Тоді я ходжу засніженими міськими вулицями, рішуче ступаю в перевої та замети й прислухаюся до її крижаної лірики. Завірюха сміється і плаче, стогне й шаленіє, вона співає весільної і воднораз похоронної, в її співі жура й мажор початку й кінця...

Але сьогодні я не можу з нею помиритися. Вона зараз зовсім позапланова. Я допіру приніс із мисливської крамниці свіжі гільзи й свою пайку шроту. Шріт — пташиний, весняний. Я хотів уже набивати набої, але спинився. Не випадає лагодитися на птицю, коли світ заснували хаотично поплутані, безконечні білі дроти!..

А втім, це омана. Пізно вночі я повертався вчора додому після засідання в мисливській спілці. На вулицях було порожньо, легенький мороз пойняв пішоходи, каміння будинків, брук, і вони були лункі й якось особливо насторожені. В їхній напруженій тиші я виразно чув свої чіткі кроки, але мені здавалося, що тиша сповнена ще безліччю якихось незвичайних звуків, що їх не могло схопити моє вухо. Я подивився на клаптик нічного неба, що висів у перспективі між двома рядами кам'яниць, і тоді враз відчув, що вже почалася весна. Там, на темно-зеленому шматі, світили зорі. Але то були не звичайні зорі, що ними, як пісками Сахари, всипано протягом віків світову поезію, то були весняні зорі. Від їх мерехтливого, трохи вологого світла пахло весною. Не смійтесь: і зорі, і горизонт, і далечінь, і навіть саме життя — все може пахнути! Хіба ви не знаєте того почуття, коли вам зненацька хочеться сказати вашому другові: "Друже! Ти чуєш, як у повітрі пахне горизонтом?" Або в пісні: "Молодому козакові мандрівочка пахне". Отож учора вночі зорі були запашні й юні. Вони були надто молоді, Щоб я міг

помилитись у них і взяти сьогоднішню завірюху за смерть весни. Те, що повинно жити, — житиме! Не зважайте на марні потуги березневих завірюх... Я ніздрями хапав з високості ті перші подуви завтрашньої весни, коли це раптом на розі вулиці побачив пса. Його випустили на чергову прогулянку з осточортілого міського зимового замкнення, он коло дверей у кожушку з ремінцем у руці стоїть господар його. Одкидаючи то в один, то в другий бік задні ноги, припадаючи до землі й знову зриваючись, прекрасний породистий лаверак шугав по порожній вулиці й дурів у своєму нестямному собачому захопленні. Ось він підбіг до свого господаря, кинувся йому під нога, лизнув руку й помчав до мене, потрясаючи своїми довгими волохатими вухами. Пес зовсім очманів з радощів, немов і він якимось способом, якоюсь собачою інтуїцією дізнався, що цього року дозволено весняне полювання. Він прилащився й до мене, наче чув у мене мисливця, потім круто відбіг назад, спинився, підняв зігнуту передню лапу й задер догори голову. Він так само, як і я, нюхав далекі зорі, і зорі і йому пахли провеснем...

ТАНУТЬ КРИГИ Й ДНІ

...14/ІП над Биковнею пролетіли дикі гуси.

...17ДІІ під Осеччиною з'явилися бекаси.

...17ДП у Броварському лісі бачили валюшнів.

Це — з таблиці звітів про приліт птахів. Вона висить у корвдорі мисливської спілки, й коло неї завжди буває людно. Ті короткі рядки стверджують весну. Хоч би там що надворі: завірюха, замети, двадцятиступеневий мороз, дарма! — вже прилетіли дикі гуси... Вже ніщо не верне зими, й птиця не полетить назад у вирій.

Провесень непривітно зустрічає цього року птахів. Дальні мандрівники, здорожені від довгої повітряної путі, вони сподівалися не такою побачити свою землю. Вони вертали до своїх боліт спочити й

почати вічний процес запліднення й народження нових поколінь, та вдома їх ждала зима. Сніговий настил укрив болота й береги річок, і бідні птахи, скулившись від холоду, туляться до ополонок і незамерзлих калюж. Така непривітна, така похмура, холодна батьківщина!..

А втім, сьогодні крізь поплутані пасма брудно-сірих хмар я побачив краєчок чистого неба. Воно було таке прозоро-блакитне й ясне, що не лишалося ніякого сумніву: там, над засніженою землею, високо над мокрою ватою каламутних хмар, сонце рішуче вже повернуло на весну. Набивай швидше набої, чисть рушницю й масти чоботи!..

На дорозі до першого пострілу лежить ще велика перешкода — Дніпро. Він досипає ще під кригою свій зимовий сон, а поки він не рушив, мені нема куди їхати.

Та дні мчать неможливо швидко. Від наглої завірюхи нема вже й сліду, тільки на пішоходах лишилися калюжі і з дахів крапає. Я не втерпів і побіг уранці на Володи-мирову гору глянути на Дніпро. Він був ще нерухомий. Сизе линовище криги мертвотно лежало під Києвом і тільки коло берегів взялося водою. З київських гір до Дніпра весело дзюркотіли на Поділ струмки. Ліворуч, над Киселевою горою, над Щекавицьким цвинтарем, громадилися хмари. Там, у тих інших, тепер уже молодих синіх хмарах, виростали десь дощі, визрівали громи, гартувалися блискавки, там народжувалися весняні бурі. Бурі!..

Пізно вночі я прокинувся. Знадвору глухо долинали до кімнати часті вибухи. То сапери висаджували перед мостами кригу. Рушив Дніпро!..

ПЕРЕД ПОСТРІЛАМИ

Наша мисливська бригада засідає недовго. Це навіть важко назвати засіданням, бо слово "засідання" здебільшого в нас походить від — сидіти, засідати, засиджуватися. Наше мисливське засідання — рух і нетерплячка. Бо як ти його всидиш, коли завтра, майже після півріччної

перерви, ми знову поїдемо на качки! Через те Вадим нетерпляче смикається в кріслі, мотає головою і раз у раз досадливо ляскає себе по стегну.

— От чорт! Ще цілу добу треба ждати!..

Подумати — цілу добу! І це тоді, коли набито вже набої, закуплено припас і сотню разів оглянуто рушницю й увесь мисливський риштунок.

Мисливська сверблячка опанувала й Василька. Він Ще новак, але він уже вкусив від мисливського древа добра й зла. Це — моя жертва. Це я торік розагітував його, і спокійний науковий працівник став запеклим мисливцем. Ну треба ж було, щоб він своїм першим у житті пострілом поцілив чиря! То дарма, що він випалив потім У повітря тридцять набоїв, націляючись у кожну щонайменшу рухливу цятку й зневажаючи при цьому відстань, потужність пороху й спроможність щойно купленої старенької "бельгійки". Він повернувся додому з чирям і з того часу впав з п'єдесталу в очах своєї дружини Марії Іванівни, яка тепер і на мене дивиться косо. Кожного разу, коли я приходжу до Василька, Марія Іванівна поглядає на мене тривожно й підозріло: вона боїться, що це я знову прийшов затягати її чоловіка ще в якусь одчайдушну авантюру. Мені важко довести їй, що наше радянське мисливство не має нічого спільного з колишніми панськими забавками, що мисливство в нас — це корисний усіма сторонами спорт. Ні, Марія Іванівна цілком перебрала всі дореволюційні упередження й забобони вічних ворогів полювання — дружин мисливців — і слухати не хоче ніяких слушних доказів. їй, бачите, шкода "нещасних пташок" і "бідних зайчиків", потім — це ж страшенно вадить здоров'ю, відбирає багато часу, грошей... В її голосі стільки докору й навіть образи, що мені самому починає видаватися, ніби я в чомусь завинив перед нею, немов я втягнув поважного симпатягу етнографа не до мисливської спілки, а до якоїсь берлад-ницької банди розбишак і шибайголів.

Наш бригадир, досвідчений, урівноважений Олександр Устимович, нагло захворів, і ми, пославши в ефір йому побажання мерщій видужати,

передаємо ©тамування Вадимові. Василько заклопотано метляється по кімнаті. Його окуляри з великими скельцями, які він раз у раз знімає й протирає носовичком, підстрибують на носі, коли Василь скоромовкою, затинаючись і ковтаючи слова, метушиться між мною і Вадимом.

— ...Бори-Борику! Слухай, а — того б... Вадиме, а як ви — щоб у ліс на валюшнів? Га?

Вадима дратує ця похапливість і тисячі наївних пропозицій, що раз за разом виникають у недосвідченого, але запального Василька.

— "Валюшні"! Які можуть бути валюшні, коли треба серйозно пополювати. Головне — зовсім же мало часу лишилося, та й взагалі...

Вадим, як сваромський патріот, рішуче пропонує тільки — до Сварома'я.

Та Василь не може вгамуватися:

— Ч-чому ж до Сварома'я? А може б, того... А — в Плюти?

Він не розуміє, що Вадим і досі не може йому подарувати торішнього хибного пострілу по лежачому зайцю, а надто отого дитячого розпитування дядьків на шляху: "Чи тут, на полі, не бачили зайців?" Цим нерозважний Василько надовго скомпрометував себе перед Вадимом, і всі його пропозиції Вадимові наперед видаються безглуздими. Як на те, Василько знову пренаївно запитує:

— А з собакою ж як?

Це вже занадто. Вадим прикро скривився й безнадійно махнув рукою:

— "Собаку"! Полюватимемо з хистом і на манка, а він — собаку...

Але справу розв'язано: розуміється, ми їдемо до Сваром'я. По-перше, справді, ми маємо дуже мало часу — весняний сезон тільки до першого травня, а сьогодні вже двадцяте квітня, а по-друге, нам таки кортить поринути цілком на два дні в знайому мисливську атмосферу, щоб усе було так, як звичайно: Козлиха, "Морховах" і Семен Пальоха.

До Сваром'я!

Вадим глибоко вбирає в себе аромат цієї, трохи дивної назви і, задоволено всміхаючись, копіює дядька Семена:

— До Сваром'я? Ге! Таке!..

СВАРОМ'Я — СВАРОЖЖЄ

Шухляди й дверцята буфета та шафи повисувано, поодчинено, на підлозі — пожмакана газета й брудні шкарпетки, на письмовий стіл — страшно й глянути. Весільні пісні, описи похоронних процесій, малюнки глеків трипільської культури й усю етнографічну премудрість жужмом відсунуто кудись на край столу, щоб дати місце барклаєві, закрутці, алюмінієвій пляшці й коробочці з мастилом на чоботи. У кімнаті такий рейвах, немовби допіру стався землетрус або неподалеку висаджено в повітря порохівню.

Вадим нетерпляче переступає коло дверей з ноги на ногу й досадливо мотає шиєю, я мовчки споглядаю, як Цей гармидер відбивається в обурених очах Марії Іванівни, зате Василь метушиться й хвилюється за нас трьох. Шарпаючись по кімнаті, забуваючи по черзі то цигарки, то сірники, то складаного ножика, він похапливо застібає пояса й натягає на плече ягдташа.

— Бори-Борику! — кидається він до мене. — А манок? Ти не забув?

Василько запитливо лапає себе по кишенях, полохливо оглядається по кімнаті й раптом трагічно вигукує:

— Де ж мисливський квиток?

Він біжить до письмового столу, висуває враз усі шухляди й починає похапцем нишпорити. Марія Іванівна скрушно дивиться на той шарварок, що його далі поглиблюють неосудні Василеві руки, й скаржиться мені:

— І подумайте тільки, Борисе, — мало йому рушниці й тої гидоти, — вона повела очима по хаотично розкиданих вистріляних гільзах, порожніх порохових коробках і брудних торбинках з-під шроту, — так він надумав ще собаку держати! Щоб ото годувати її та ще й до собачої школи водити. Це ж просто неможливо!.. А в хаті що наробив!

Марія Іванівна ступила крок, щоб забрати з підлоги Василеві шкарпетки, й раптом посковзнулася. Вона ледве втрималася на ногах і боязко оглядає підлогу. На підлозі розкидано використані торішні капсулі. Це вже через край переповнює міру її терпіння:

— Ну, дивіться: пістони порозсипав!.. Просто жах!

Я мовчу. Я не маю чого сказати на розраду Марії Іванівні, бо таки справді, — чим розвіяти її справедливий гнів, коли її обурює все гамузом: і пістони, й маленька бляшана мірочка на порох, і рушниця, й собака? Надто отой клятий собака! Марія Іванівна не може спокійно навіть подумати, що в природі існують якісь спеціальні собачі школи, де собачня дістає освіту від якихось шалапутів єгерів, що, безперечно, вже на чомусь обшахраяли її непрактичного чоловіка. Про собак краще й не згадувати при ній! Вдуматися тільки в саму назву — собача школа Це справді жахливо...

Василь зовсім розгубився. Де ж той квиток? Людина з двоцівкою, але без квитка — не мисливець, а браконьєр. Василь облишив уже перевертати все в шухлядах і нишпорить по книжкових полицях. Витягає і засуває книжки, перегортає сторінки, а квитка все нема.

— Може, Гарик у колиску затягнув?

Василь біжить до другої кімнати, трусить свого півторарічного сина, але маленький шкідник trop цього разу не завинив. Вкрай розгублений Василь повертається назад.

Вадимові урвався терпець:

— Ну, як собі хочете, а я йду! Тут давно вже та пароплав треба, а ви — квитка. І головне — в останню хвилину!..

Вадим понуро відчинив двері, а Василь востаннє безпорадно лупає очима по кімнаті. Раптом його очі стомлено спинилися на письмовому столі. Там, коло каламаря, лежала червоненька книжечка.

— фу та, чорт! Ось він, проклятий!..

Ми збігаємо сходами, згори до нас востаннє долітає трохи пом'якшений, але все ж іще невдоволений і ображений голос Марії Іванівни:

— Хоч не довго ж там будьте!..

Ми так звикли їздити пароплавом восени, а весняне полювання стільки років не дозволялося, що тепер, коли ми з'їжджаємо на Поділ фунікулером, нам здається, ніби тепер оце не весна, а осінь. Ну все ж воно чисто так, як щороку восени: в руках рушниця, плечі щільно обтягує шкуратянка, піднесений заповзятий настрій, насичений спраглим мисливським азартом, і попереду, за кілька годин, — Сваром'я

та Семен Іванович Пальоха! Але над Подолом, над Киселевою горою, над Щекавицьким цвинтарем знову, як і кілька днів тому, громадяться хмари. Та сьогодні вони вже не ті несміливі, лагідні акварелі. Темними, похмурими, але пружними й швидкими лавами вони сунуть до міста. Як орда, як Батий, облягають вони Київ. Чи то тільки здалося так?.. Ні, таки справді гримить грім! Він ще глухий, короткий і не певний своїх сил, як перше сердите ричання маленького дев'яти, але за кожним гуркотом, що ближче до міста, ричання його дужчає, і ось дві шрапнелі блискавок розірвалися десь угорі над майданом.

Ми біжимо від дощу до пароплава. Він спокійно стоїть коло пристані, злегка попихкуючи ріденьким димком, але причал уже не той, що раніше. Вдруге після революції цього року так широко розлився Дніпро. Ще кілька днів тому я бачив його вузьким, скутим кригою, а зараз він виліз із свого логовища й нещадно заливає береги. Труханів острів, Слобідка, куренівські оболоні — все захопив старий і вдирається вже до міста. Переліз через дамбу й оточує електричну станцію. Навколо неї насипають земляний вал, бригади робітників, червоно-армійців і студентів боронять електричне серце старого міста, а вода все підступає й підступає... До пароплава треба перебігти наспіх помощеними дошками, бо вода геть залила вже узбережну вулицю. Дніпро цього року ще раз наважився помірятися силами, він підступив уже під самісінькі київські гори й посміхається з настороженого, здивованого міста.

Пароплав і тепер затримався. Вже одлетіла гроза, і сполоскані зорі ясно розсипаються на змитому, відсвіженому тлі, сходить місяць, але пароплав усе ще стоїть. Та ми йому сьогодні не поставимо це на карб. Він і сам би давно вже охоче рушив у заводнену, потужну просторінь весняного Дніпра, та він мусить чекати, поки на нього навантажиться саперна рота. Десь піц Пічками Дніпро серйозно загрожує залізничному мосту, й сапери поспішають на допомогу. Червоноармійці спритно зносять на пароплав лопати, кайла, порожні лантухи, завозять польову кухню, і в їхній енергійній похапливості шумує та ж сама весняна наснага, що пойняла землю, воду, рослину й звіра. Навіть стара машина

десь усередині пароплава жвавіше починає працювати своїми лопатями, й пароплав летко відпливає нарешті від берега.

І знову знайомий пароплавний антураж. Як уліті, як восени, як завжди. Ніде так парадоксально, як на пароплаві, не переплутується старе з новим, і ніде так не задержуються в цій своїй незайманій цільності живі музейні експонати перейдених епох. Веселі червоноармійці розсипалися по захаращеному речами, багажем і людьми третьому класі, і тут же сидить п'яненький дідок з древньою бабою в білій свитині. Від баби тхне кількома поколіннями, що вже одійшли в минуле, від неї пахне вогкістю могильної землі й цвіллю небуття. Десь глибоко в скрині в неї давно вже припасено білу полотняну сорочку — "на смерть". Баба сидить понуро, мовчки, беззубо жвакаючи зморщеними, як перепечене яблуко, синюватими губами. їй уже ніщо не цікаве, вона ні на кого не дивиться, сидить, як замкнений у клітку дикий птах. Зате дідок ще видригує. Він таки добре десь пригостився і тепер напідпитку геть зовсім розприндився. Підвівся, розмахує ґерлиґою, стукає себе рукою у висохлі, запалі груди й кричить до когось:

— Я георгіївський кавалер! Мене ніхто не іміє права!.. Та я ще в турецьку війну...

Гай-гай, діду, коли була та турецька війна!.. На нього, як на приходька з якоїсь дивної країни, дивляться вражено дві студентки з будівельного технікуму. Он далі протискується на дідівський крик сільський аматор скандалів і пригод, що скидається своїм виглядом на гоголівського коваля Вакулу. Здається, ось зараз він присяде навпочіпки до діда, закурить люльку й почнеться імпровізація "Вечорів на хуторі поблизу Диканьки". Він одсунув з чола на потилицю свою шапку-бирку, щоб краще було видно, зачепив кобеняком якогось франтовитого чорнобильського мефісто. Мефісто з чорним ви-плеканим клинком борідки романтично поставив на свою плетену сакву худезну ногу в напрочуд тоненькому чобітку, поклав на коліна зламаний надвоє портфель з протоколами фінінспектури й пасе очима дебелу,

червонощоку вчительку. Мефісто вилаяв Вакулу за нечемність і двома пучками гидливо обструсив те місце, де цупкий кобеняк шморгнув його чепурненького френча.

В кутку коло корми зашилися сектанти. їх легко розпізнати. Вони наче окреме плем'я в чорних хустках з закам'яніло застиглим виразом на безстрасних, жовтавих лицях. Серед них веде перед ціла родина — три потворно схожі одна на одну сестри й такий же брат у кубанці й брезентовому дощовику. Але привідця їх зовсім інакший. Це — кремезний високий чолов'яга з вузькими хитрими очима й непогашеною блудною усмішкою на тонких жорстоких губах. Якби не побожність, що нею оточують його три копії сестер, і не його гугнявий голос, що перший заводить якогось чудернацького канта, цього чоловіка можна було б узяти за типового бандяру з непевної Дороги. Він диригує, одноманітно хитаючи головою і пристукуючи в такт чоботом, але думки, втиснуті в два гострі, пильні ока, шугають далеко від змісту канта. Апостол не дивиться на своє стадо — він за нього певний, його очі пщ примруженими повіками прудко, як собаки-шукачі, бігають по натовпу, обнюхують кожну постать, і треба визнати, що в тих зелених очах криється якась прихована, до часу стримувана сила. Скоро він затягнув своєї монотонної пісні, як його братія одразу посунула наперед, згрудилася коло нього і — хто на ввесь, хто на півголоса, а хто й так, тільки про око ворушачи губами, почали підтягувати.

їх, виявляється, далеко більше, ніж то видавалося спочатку. Сестри з братом — то, видимо, тільки "актив". Коло них відкілясь висунувся висмоктаний парубійко з запалими туберкульозними грудьми, в завоженій, з спущеними й досі вухами шапці. Це не інакше як затурканий, вкрай спантеличений наймит. Он далі здорова вагітна молодиця з лицем сектантської "богородиці", й біля неї чорна, смаглява, як циганка, п'ятнадцятилітня дівчина. Ця дівчина вирізняється поміж сектантами. У неї лице — дорослої, бувалої повії. Вона, як і інші, стомлено мимрить щось губами, але чорні вуглики очей допитливо, настирливо й воднораз кокетуючи спиняються на чоловіках. Ось вона — по-дитячому втелющилась у Василеві лупаті рогові окуляри й зараз же

досить скоромно посміхається до Вадима, потім боязко зиркнула на апостола й знову пускає бісики в наш бік. Сектанти тягнуть свого нудного канта про "безводную пустыню й палящий зной", кумедно перекручуючи й ламаючи чужі їм російські слова, й коло них збирається багато пасажирів. Коваль Вакула знову протискується з своїм кобеняком назад; через чужі плечі зазирає дід з турецької війни, і навіть мефісто облишив доймати своїми переможними поглядами вчительку, елегантно перекинув на руку соробкопів-ського дощовика й подався й собі обревізувати сум'яття.

Вакула пропхався наперед і вже питається якогось понурого дядька, що насуплено дивиться на сектантського апостола:

— Дак ото цілою шайкою — в Димер?

Апостол задоволений із загальної уваги. Його голос звучить голосніше, певніше, на губах уже не стримується вдоволена усмішка, коли це раптом спів урвався. Крізь натовп проклав собі рівну живу стежку довготелесий помічник капітана:

— Що за співи? Це вам не молитовний дім. Зараз же припиніть, бо інакше висаджу на берег!.. І без агітації прошу!

Він сердито оглянув сектантську групу й буркнув:

— Ич які! — Але йому здалося, мабуть, що сказав замало, подумав ще й додав: — І щоб ніякої мені агітаційної пропаганди тут не було!

Брат трьох сестер підвівся й з удаваною покірливістю солодко відказав:

— Упольнє послухаємося...

Я вийшов на палубу. Широко розпросторився на всі сторони Дніпро, й не видно його берегів. У темно-зеленій прозорій як скло нічній далині потонули у воді обрії. І нічого навколо — лиш пароплав, вода й небо. Місячна ніч залила фосфоричним світлом безбережну зараз річку, і здається, у могутній весняній воді потонуло все — і сама ніч, і одноманітний стукіт парової машини в трюмі, і плюскіт лопатів за бортом, і поодинокі людські голоси... Тільки тишу, цю урочисту тишу, що пойняла заводнені простори, сприймає моє вухо.

Здається, ця тиша триватиме тільки мить. Зараз розітнеться шалено радісний крик і світ сповниться тисячма веселих гомінких звуків. Бо в зеленаво-металевій масі весняної води теж движить якесь невідоме, але потужне, творче життя.

Прибутні води залили береги, поля, села. Вони протовпом мовчки линуть повз пароплав, повз Київ на південь, до моря. Вони змагаються між собою, крутячись пінявими вирами на чорториях, підстрибують пустотливими хвильками й, плюскаючись під лопатями, жартома розбігаються геть від пароплава. У них стільки молодості й сили, що, здається, вони змиють цього року остаточно на затоплених сільських вулицях усе старе й зрівняють на полі останню межу. Така могутня, така нестримна повінь!

Який контраст: весняний, повноводий, блискучий, як гартована криця, Дніпро й сектантська "безводная пустыня й палящий зной"!..

Знизу від маленьких сходів до третього класу долітають захоплені, гучні слова. Це коваль Вакула розповідає комусь, як позаторік бандити пограбували десь підводу, на якій сидів озброєний наганом міліціонер.

Праворуч у золотавій місячній млі виростають піщані кучугури, а за ними висотується вздовж берега довгий ряд хат. Це починається Сваром'я. Давнє —прадавнє селище. Ще з князівських розрухів, з повстань зацькованих смердів, із дальніх вогнів татарських кочовищ, з

Ба-тия. Сиве слов'янське Сварожжє, що вилізло з борів і драговин до берегів широкого Борисфену й боязко поглядало вдалину, де в просторах половецького степу пропадала велика річка. Перун, Даждьбог, Велес, Хоре, Сварог. Сварог — Сварожжє — Сваром'я. Проминули довгі віки, десь ціле вже тисячоліття змили назад у вічність прибутні весняні води Борисфену—Славути—Дніпра, але якась невловима тінь тих давніх слов'янських богів ще витає над селом у пітьмі весняної ночі. Вона ще держиться над опуклою банею дерев'яної церкви, над понурим горбом сільського кладовища, над гнилою мертвою стріхою: Сварожжє, Сіверянщина!..

— Задній!.. Стоп! — кричить на містку капітан. Пароплав неохоче прибивається до вузької смуги землі, що зациліла від поводі, і ми збігаємо сходнями на берег. На палубу вийшов помилуватися місячною красою навіть чорнобильський мефісто. Він уже не сам, а з учителькою. Десь-таки не пропали марно його пекельні погляди! Він схрестив по-наполеонівському руки, завзято, як завойовник — на підкорену землю, виставив наперед ногу й каже патетично до вчительки:

— Удивительно организованная погода!

— Надзвичайно!.. — тихо відповідає вчителька, і в її голосі чується затамовану млость і бентежну спрагу пружного молодого тіла. Але мені шкода і вчительки й мефісто. Бідні! Вони їхатимуть пароплавом далі у задушливому третьому класі, зовсім не уявляючи собі, яка то насолода весняне полювання. Мені так їх шкода, що я, далебі, охоче урвав би канцелярську патетику про красу природи цього районного джиґуна й погнав би його разом із зачарованою вчителькою на болота милуватися завтра ранковою метушнею качок. Та пароплав уже відпливає. Ясна, освітлена електрикою, пливуча споруда видається на пустельних сварозьких берегах осяяним громаддям, пливучою фортецею міської культури, що від 'ц гудків і світла никнуть сільські тіні прадавніх Сварогів.

Тихо в селі. Дніпро затопив навколо поля, вдерся в село, пройшов вулицями, й білі хати здивовано стоять по вікна у воді, не годні збагнути такого надзвичайного явища. Тільки церква, школа й цвинтар та нешерока смуга високого берега стоять незатоплені, як останні рятівні клапті суходолу. Коло школи й церкви видно темні силуети зігнаних докупи корів, коней, овець. Там серед напруженої тиші мовчки вовтузяться люди, рятують від поводі майно. А вода все підступає. Внизу, під кручею, уперто, сердито хлюпостаються хвилі, одгризаючи піщаний берег. Раз у раз одриваються від кручі здоровенні брили землі й з гуркотом сиплються додолу, в Дніпро. Піддається суходіл, поступається перед водою назад. Ми перебігаємо зацілілим краєм цвинтаря під корчуватими старими соснами й спиняємося вражені. Нема Козачої гори. Так, так — нема. Отут, за тою похилою хатою, була вона раніш, а тепер там урвище, вода, Дніпро... Внизу, коло самої води, порається з парубком дід, ладнаючи примітивну загату. Марно! Вона гойдає, як поплавці, легкі жмути зв'язаної шелюги й далі підступно підрізує берег.

— Діду! — кричу я вниз. — А де ж Козача гора?

— Гей, гей, хлопче! Була Козача гора, та пішла за водою. За три дні її геть-чисто всю одгризло...

Чи не символіка — весняна вода змила, кінець кінцем, і стару Козачу гору!..

Он і Семенова хата. Тільки — що за диво? Невже таки справді завалилася древня, підперта збоку двома кілками, благенька Пальошина повітка? Так, і її поніс на низ разом з Козачою горою Дніпро. Вже не садитиме цього року Семенова Дуня своїх чорнобривців і віниччя: берег підступив до самої хати.

У Семеновій хаті, дарма що ніч, незвичайно людно. У душних випарах людських тіл і важких хмарах махор-чаного диму блимає під

стелею гасівка. Десь кричить дитина. На печі, на полу, на долівці лежать покотом люди й густо хропуть. Тільки й вільного місця, що на лаві під вікнами, та й там сидить, широко розкарячивши ноги, у білій сорочці, білих штанях, сивий, як молоко, дід з двома білявими хлопчатками.

За столом під темними, аж чорними від довгих літ образами сидить з компанією Семен Іванович і п'є горілку.

— Здорові, Семене Івановичу! — нахиляє під одвірком голову Вадим і широко ступає до хати. — Гостей у вас сьогодні, нівроку!

— Та отож, як казав дурний Рибко, — гостями хоч греблю гати, — озивається відкілясь від печі, сміючись, Дуня й зацитькує чиєсь затушковане у велику хустку немовля.

Семен Іванович каламутно глипнув на нас і, як завжди, поважно, ніби зласкавившись, подав нам через стіл свою довгу, жилаву руку.

— Нового мисливця привезли вам, — рекомендую я Семенові Івановичу Василя.

Рогові окуляри і якась зашморгала потерта краватка на Василі, видимо, таки справили певне враження на старого Пальоху, бо він закректав і навіть трохи підвівся з-за столу до Василя. Привітався з ним несподівано на "ви".

Наш прихід порушив на хвилину п'яну розмову під древніми намальованими богами в кутку. Широкоплечий, опасистий чолов'яга з світлими козацькими вусами голосно пояснив нам причину такого пізнього, дивного банкету.

— Так що вроді кінець Сваром'ю вийшов! Знесе його Дніпро к чортовій матері. Так оце — щоб не мокро в животі було...

— То чи не краще б загату поставити? — каже Вадим, здивовано ворухнувши бровами.

— На чорта! — визвірився з-за столу розіпрілий, п'яний уже Семен Іванович. — Чи воно ж моє, щоб ото гатити ще?

— Так і вашу ж хату знесе, — заперечує Вадим.

— І хай знесе! На чорта вона мені здалася, та хата! — затявся уперто Семен Іванович, а тоді нетерпляче до товариства: — Ну, будьмо!

І чарка миттю перехилилася в його рота.

— Позганяло народ! — промимрив хмурий дядько в насунутій на брови шапці. — Тільки Пальошина хата й держиться, а то ввесь куток затопило. Бач, скільки пото-плеників! — кивнув головою на долівку.

— Так що це — з онуком, значить, вітати? — питає Вадим Семена Івановича, щоб перейти на іншу, мирну тему.

— Де?.. — вилупив баньки Семен Іванович.

— Та в Дуні ж...

— Таке! Вона своє байстря в гброді скинула, то — Зі-ньчине.

Василько заклопотано, як дитячий лікар перед операцією, підходить до Дуні.

— Ой мале ж яке! Слух-слухайте, а ви того, розв'яжіть його. Йому ж дихати нема чим...

— Не здохне! — всміхається Дуня і, не панькаючись, як дубового чурака, загойдує неспокійну дитину.

— А де ж вона... та Зінька? — питається Василько, бігаючи очима по кімнаті.

— Повіялась десь. То така вже ненатленна! З неї і мати, як з клоччя батіг! — не злюбила чомусь свою сусідку Дуня й свариться на дитину: — Чи не сказилося щеня? А мовчи!

Від чорних, хтозна-коли намальованих невправним мазилою Пальошиних богів попід низькою стелею, від синього мороку махорчаного диму й нарешті від покош-латої голови із злиплим, як клапті повсті, волоссям дядька Семена віє Поліссям, давньою давниною, Сварогом...

Під богами кружляє єдина на всю хату чарка й чути безнастанне "будьмо".

— Сідайте ж! — гукає на нас Семен Іванович і, підсуваючи миску здоровенних, темних вареників в олії, ще й присипаних для чогось цукром, каже:

— Пребуйте!

Ми чемно відмовляємося, запевняємо, що вже вечеряли на пароплаві, але Семен Іванович ухопився за своє й не відстає від Вадима:

— Та їж, Володимире! Тебе й за вуха не відтягнеш від них, тільки попребуй!

Бідному Вадимові, що сидів ближче до столу, випало бути спокутною жертвою за нас трьох, і він, перемагаючи відразу, похапцем ковтає, як якісь бридкі ліки, страшні Пальошині ласощі.

Пальоха заспокоївся і, плутаючись язиком, вертається до перерваної розмови.

— ...Дак ото, значить, цар Олександр Втбрий і взяв собі бабу з Германії. Цариця приїхала в Росію, подивилася та й кае: "Не наравиться мені, що у вас мужики служать і тобі, і панам; вроді, сказать, два хазяї; у нас, у Германії, такого нема. Тра так зробити, щоб ти один хазяїн був". Дак ото цар, значить, сів та й думає, як би оце його так змикитити, щоб селяни служили тільки йому самому. Думав він ото, думав, а тоді взяв бомажку та й написав у синод приказ такий, щоб німедленно ослобонить, знацця, всіх невольників.

Ну пани в синоді прочитали той приказ і кажуть: "Якщо цар требує, то так і зробимо". Та взяли й повипускали арештантів з тюрми і бомагу підписали.

Пішов ото ввечері цар на проходку, коли дивиться, а по городу арештанти гуляють з баришнями. Дак він побіг у синод і кае: "Я не тих арештантів казав ослобони-ти, а ваших, тих, що ви держите, — хрестян, сказать, мужиків!"

О! Побачили пани, що цар, виходить, вроді обдурив їх, та що ж ти зробиш: сам цар приказав! Ну, вони тоді й випустили, знацця, мужиків...

Семен Іванович тьмяно поглянув перед себе й побачив недопиту чарку. Щодо цього, то він, як один барбю-сівський герой, не любить ні порожніх чарок, ні повних: коли бачить порожню чарку, він її миттю наливає, коли ж бачить повну — миттю випиває.

— Ну, будьмо!

Ця чарка не стала йому в горлі, він легко перехилив її, як і багато вже чарок цього вечора, проте вона перейшла, видимо, міру. Сп'яніння старого Пальохи було вже в тій стадії, коли треба не оповідати, навіть

не співати, а конче виплакатися. Хоч би там що, а заплакати! З будь-якої приключки ридма ридати! І Семенові Івановичу стає раптом щиро шкода тих бідолах арештантів, що їх Олександрова поліція почала, за його розповіддю, заганяти назад до тюрми... Старий Пальоха схилив у тяжкій задумі голову на руки й зітхнув:

— Мужиків випустили, Олександра того вбили, а арештантів... — тут він уже не витримав і ревне заридав: — За-бра-ли назад у тюрму!..

— Отакої! — засміявся чолов'яга з козацькими вусами. — Коли ті царі та арештанти були, дядьку Семене, а ви парастас по них правите!

— Та вже, надісь, разів би десять ґеґнули до цього году, ~ замислено проказав хмурий дядько в шапці, але Семен Іванович не заспокоювався.

— І не кажи мені! Сидів би, мо, котрий отут і по чарці випив би, а вони їх — у тюрму...

Хтось із кутка запитав:

— А хто ж його вбив, того Олександра?

Семен Іванович помалу заспокоївся, витер кулаками сльози й сердито відповів:

— Да хто ж — з синоду й убили!

Ми давно вже помітили, що в хаті щось не видно господині.

— А де ж Тодоська Микитівна? — запитав Семена Івановича Вадим, але старий Пальоха не зважив за потрібне відповідати на таке пусте запитання. Замість нього широко всміхнулися козацькі вуса:

— Стара в колгоспі свиней доглядає, щоб не перепилися прибутної води. Заливає ж, бачите, так у них там — вроді діжурство.

Нас, як громом, вразила ця новина. Подумати: стара, побожна Тодоська Микитівна, що вік свій випрацювала на свого ледаща чоловіка, ця Тодоська Микитівна, що, як чорта, боялась усякої "комунії", а надто свого крутого мисливця Пальохи, ця Тодоська Микитівна протц чоловічої волі пішла до колгоспу! Ні, таки недовго вже висіти темним Сварогам у хаті старого Пальохи! Тодоська Микитівна — в колгоспі!!!

Дитина коло печі давно вже замовкла, десь зникла Дуня, навіть Семен Іванович міцно захропів на лаві.

Ми лягаємо коло дверей абияк переспати кілька недовгих годин до світанку.

ПІР'Я І М'ЯСО

Ми прокинулися запізно. Сонце крізь вікна давно вже кидає жмутки проміння, а в хаті, як у циганському таборі, — ранковий гармидер, верещать діти, метушаться коло печі жінки, спроквола обертаються чоловіки.

Вадим за своїм звичаєм ляскає по череву мене й Василька.

— Борю! Василю! Ранок уже. Вставайте!

Поважний етнограф безтурботно спав спокійним дитячим сном. Світлий, ріденький чубок його лежав на рядні, як скошений пучок шовковистої степової тирси, рот роззявлений, навколо губ наївна усмішка. Почувши на животі Вадимову руку, він схоплюється, як на ґвалт. Заспані очі перелякано кліпають і нічого не можуть збагнути.

— Що-що? Куди?.. А, вставати!.. Василько позіхає й солодко витягується.

— Та чого там уставати! Лежіть, — кидає, перевертаючись на другий бік на печі, Семен Іванович, але Вадим на це не може пристати. Каже обурено, знизуючи плечима й ворушачи бровами:

— "Лежіть"! Уже ж день давно. Коли ж тоді й полювати?

— Та поспіємо ще, — бурчить невдоволено Семен Іванович, але — нічого не вдієш! — вилазить із свого логовища й він. Семен Іванович сьогодні — мов командарм; весняне полювання на самців — це не осінні мандри болотяним привіллям, тут треба хитрощів і спритності. Треба знати, як під'їхати з хистом; а головне — вміти манити чирок-самців. Без цього на весняному полюванні не вб'єш нічого.

Василь притьмом вбирається й витягає з кишені білого, чепурненького манка, що купив напередодні в мисливській крамниці.

Втративши за ніч хміль у голові, Семен Іванович утратив чомусь і пошану до Василевих окулярів та краватки й каже йому на "ти":

— А дай-но сюди!

Він грубо бере з Василевих рук манка, скептично оглядає з обох кінців, бере в рота й двічі крякає.

— Викинь його к чорту! То — дурне...

Семен Іванович рішуче забракував фабричну профанацію манка й недбало кинув на стіл розчарованому Василеві.

— Ну, а шкалик, Володимире, є? — безпосередньо вдався він трохи м'якшим голосом до Вадима. Вадимові не дуже до вподоби такі ранкові претензії старого Па-льохи, він щось бурмотить незадоволено, що, мовляв, ми гадали зробити це на Дніпрі, коли снідатимемо, але мусить скоритись і витягти з ягдташа півлітра. Семен Іванович одним духом надпив чверть пляшки, крекнув і, не закусуючи, виходить надвір.

Нашу бригаду він поділяє на дві частини: Василька повезе молодий мельник Микита, а я з Вадимом лишаюся в одному човні під орудою самого Семена Івановича. Всі наші оперативні плани й пропозиції він заперечує одним-однісіньким, але досить промовистим аргументом:

— Та-а-а!... — Мовляв, що там варнякати пусте! Він мовчки виносить із клуні хиста з лози й соснового гілля (десь уже Семен Іванович, видно, розговлявся на качки!) й коротко наказує нам:

— Лізьте!

Воно не дуже приємно бути зв'язаними у рухах і планах хистким човном Семена Івановича, та що ж робити. Перед нами — скільки око бачить — суцільна водяна площина. Наш улюблений острів Козлиху, Щучині болота, Морхову й усі луки геть аж до дальнього Пожар-ського бору затопила вода. Все захопив Дніпро, й тільки де-не-де стирчать над водою верхівки лоз, що вкривали раніш піщані пагорки.

Коло Микитиного човна метушиться Василько. Він навертає там якогось страшного, як справжній курінь, хиста й засипає Микиту жменями безконечних похапливих запитань. Микита довго намагався потрапляти з відповідями, аж поки не збагнув чогось по-своєму й злегка став брати верх над новим чудернацьким мисливцем. Він мовчки зробив маленького, як слід, хиста, посадив туди заклопотаного метушливого Василька й одштовхнув човна від берега.

Лине повз очі бистрй, крутить і шарпає нашого човна, тягає за собою на низ, але Семен Іванович, як міфічний Харон, спритно скеровує благеньким, надтріснутим веслом човна вперед проти течії і хвиль. Не вірить-ся, що тут, де ми пливемо, знову будуть влітку довгі піщані коси, луки, мілкі протоки... Ми не пізнаємо нашого сумирного Дніпра. Це не він — тихий, лагідний, давно приборканий, а — збунтована, повстала Міссісіпі, що суне вал за валом і ось-ось зірве геть захоплені хати й повітки.

Ми під'їхали до крайніх хат. Пожильці давно вже повтікали відціля, й людські житла стоять спорожнілими пустками, як по якійсь страшній катастрофі. Чудно воно продиратися човном між гіллям верб, що рясно вкрите пухнастими білими котиками, й заглядати в затоплені до половини вікна, де бачиш воду по цей бік шибок і по той, унутрішній, у самій хаті.

Семен Іванович прибив човна до чиєїсь повітки й рішуче поклав усередину весло.

— Отут і станемо.

Ми з Вадимом вирячили на нього здивовані очі.

— Цебто як — отут? Край самого села? Семен Іванович тільки рукою махнув:

— Та-а!..

Ні, таки направду — що він собі надумав? Човна гойдає, і наші спини раз у раз труться об острішок затопленої повітки. Де ж тут полювати?

— Ще їздити кудись! На чорта! — буркнув Семен Іванович, бачачи наші здивовані фізіономії, й витягнув з дірявої залатаної кишені свого кустарного манка. Його манок ~ це брудна перев'язана мотузком

комбінація з лозинки й гільзи військового набою. Але ми швидко переконалися, що то за струмент і які штуки може на ньому втяти неперевершений маестро Пальоха!

Він урочисто, як до якогось таїнства, випростав руки, плюнув, поважно витер рукавом губи й узяв у рота манок:

— Киги-ки-ки!.. Киги-ки-ки!..

Непролазні хащі пралісу, важка хода первісного громадянина землі і його голодне виття, коли він ранком виходив на лови, — все це раптом війнуло на нас від тих Пальошиних звуків і його зморщеного, зосередженого увагою десь на одній цятці манка, обличчя. Та не минуло й хвилини, як із безкрайої водної далини налетіло троє чирок. За ними ще відкілясь двоє. Знову летять! Цілий табун самців... Вони кружляють над нами, вигинаючи на всі боки свої довгасті шиї й по — кавалерському потріскуючи дзьобами. З нашого човна ще дужче розтинаються навіжені трелі качиної серенади. Манок Семена Івановича видає такі шалені, такі пристрасні звуки, що самці геть зовсім чманіють. Вони чують одвічний весняний поклик самиці, чують її одчайдушний від палкого жадання крик і не знаходять її. Ми зовсім розгубилися від такої несподіваної маси птахів, від їхньої близькості й зухвалості, що наші рушниці якусь хвилину безпорадно крутяться, не знаючи, куди цілити. Табун двічі мало не черкнувся крилами об кінці наших цівок.

— Бий! — осатаніло кричить Пальоха й знову висвистує свої несамовиті трелі. За п'ять кроків від човна плю-снувся у воду самець і здивовано озирається довкола. Я спопороску вистрелив у нього й ганебно схибив. Він був так близько від мене, що я просто не повірив своїм очам. Самець знявся, але Вадимів постріл кинув його назад у воду.

— Тобі ще ружжє таке носити!.. Стріляє!.. — бурчить на мене сердито Семен Іванович, підгрібаючи веслом до забитої птиці.

Кілька хвилин навколо порожньо, немов і не було чирок. Тільки забитий самець у човні стверджує початок полювання й розпалює нашу мисливську снагу.

Семен Іванович знову береться за манка, й через мить до нас поспішають хтозна-звідки спраглі самці й над нами чується їхнє одвітне, жагуче "тир-тир-тир, тир-тир-тир...".

Перша жертва, перша пташина кров повернула нам приспані за зимову перерву стрілецькі здібності. Ми не чекаємо тепер, поки сяде на воду якийсь знаджений Па-льошиними трелями нерозважний пернатий джиґун, а розстрілюємо їх у табунах і поодиноких. Важко хлюпаються у воду поцілені тулуби пір'я й м'яса, борсаються між гіллями підранки, а з човна безнастанно лине: "Киги-ки-ки! Киги-ки-ки!.." І на любов, на постріли, на смерть летять з-за обрію, випереджаючи один одного, сп'янілі від весни птахи. Не кажіть зараз про гуманізм і вегетаріанство! Дико, підступно, по-половецькому вабить дядько Семен своїм манком птахів, і ми так само, як наш двоногий предок тисячі літ тому роздирав корчу-ватими пальцями закривавлене, духмяне м'ясо впійманого звіра, стріляємо в самців, хапаємо їх з води за розпростерті крила й добиваємо підранків. Ми з таким же запалом стріляли б у барса, ведмедя, вепра, як раз за разом стріляємо в мирних нешкідливих качок, бо на полюванні через тисячоліття прокидається наш двоногий предок і сповнює ловецькою жагою наше єство. Той предок теж їв м'ясо й загортав своє тіло в хутро!..

Вітер змінив напрям, і птахи вже не налітають на манка, тільки якась випадкова заблукала чирка сіла на воду ген аж на бистрі й мотає дезорієнтовано головою. Стріляти було досить далеко, але я ризикнув. Мій ловецький запал був надто великий, щоб я не спробував одібрати й тут життя. Я добре вицідив, і, коли розвіявся дим, поранена чирка тріпотіла на хвилях.

— Забирай того, та вже й годі, — каже Семен Іванович, скеровуючи на бистру човна.

Чирка крутнулася на місці, непорозуміло дивлячись на Семенового гостроносого човна, що невблаганно сунув до неї. Він явно бентежив її, й вона пурнала, вихоплювалася з води, смикалася на всі сторони, але летіти не могла: мій шріт перебив їй крила. Я заклав нового на-боя, щоб порішити пташину, але гучний Пальошин голос спинив мій рух:

— На чорта! Розіб'єш же!..

Семен Іванович метко повернув ліворуч човна, й Вадим уже простягнув свою довгу руку схопити чирку, та раптом вона спритно пурнула. Виринула саме проти мене. Але тільки на мить. Мої пальці лиш торкнулися слизького дзьоба, й від їхнього дотику чирка, жахнувшись, знову пурнула кудись під човна й тепер уже назавжди. Ми обмацали геть усі надводні боки човна, обшукали понад хатами все гілля затоплених верб, з півгодини нишпорили човном по відкритій воді, але чирки ніде не було. Тепер уже я огризнувся до дядька Семена:

— А що — "не стріляй"? Пропала через вас чирка! Семен Іванович помацав рукою ще раз під човном,

оглянувся довкола й здивовано здвигнув плечима. Подумав трохи й прошепотів переконано:

— Це чорт був. Де ж би могло пропасти чиря? Самий, сказать, настоящий чорт і був! Тільки ману напускав. Таке!

За селом раз у раз, як на війні, коли наближаються перші ворожі роз'їзди, гримлять постріли. Це Васильок на Микитиному човні розвів таку канонаду.

— І куди він паляє там? Я ж певен, що то все — в повітря! Тільки качки порозганяє... — обурюється, аж розмахує руками Вадим і наказує дядькові Семенові мерщій гнати туди човна. Постріли частішають і

дужчають. Можна подумати, ніби справді Василька обложили напасники й бідолаха етнограф обороняється не на життя, а на смерть.

Ми об'їхали затоплений куток села, й перед нами вдалині майорить Микитин човник, запнутий синюватим туманом порохового диму. Пальоха наполіг на своє весло, й ми мчимо просто на той дим. Зненацька Семен Іванович прихилився, кинув весло за облавок і таємниче прошепотів мені над ухом:

— Норі!

Він так це вимовив, немовби там з води вилізло якесь страховисько, що ось-ось проковтне човна разом з нами, якщо ми теж не боронитимемось. Я придивився крізь відтулину в засідці і побачив кількох гостроносих норців, що вплав тікали від Василевої канонади. Семен Іванович склав дашком коло рота долоні, і над водою далеко розітнулося хрипке крякання, наче справжній заклик самиці-норця:

— Кхга-а, кхга-а, кхга-а...

Тонкі сизуваті голови пірнають у воду й знову з'являються на поверхні, але вже в зовсім протилежному місці. Один несподівано виринув проти нас, і Вадим, метко обернувшись, припинив пострілом його підводні викрутаси. Між норцями відкілясь узялася червонава свіязь. Вона спантеличилася від пострілів з двох човнів і полохливо крутиться на місці між нашими човнами, не наважуючись обрати якогось одного напрямку, щоб летіти, їй судилося також висіти на моїх торочках.

Василько ще крутить на всі боки рушницею, неспокійно оглядаючи просторінь, але перша фаза полювання скінчилась. Я з Вадимом нетерпляче заглядаю в Микитиного човна. Ні, там таки лежить якась купа пір'я. Ба навіть два крижні!

— Та тут би їх було!.. Так якби ж то... — Микитине лице, зніяковівши, брижиться від посмішки, стримуючи з чемності регіт. — Чи воно в їх рушниця така, чи хто-зна. Ну, за три ступні ото вдарять — пір'я летить, а крижня тікає!..

— То ружжо таке, що живить, — авторитетно каже Семен Іванович, витягуючи на суходіл човна.

— І розумієш, Борику, я ж стріляю того... добре. А тут... може, набої щось...

Василько притьмом вискакує з човна, дістає ножика й заклопотано розкубрює набоя. З гільзи сиплеться водночас шріт, якась потерть і порох.

Василько вражено розчепірив пальці:

— А де ж клейтух 4 ?

Семен Іванович глянув на Василеву долоню й хрипко зареготав.

— Шашіль поточив клейтуха! Таке... А воно, сказать, часом буває...

ТЕЗИ Й АНТИТЕЗИ

Семен Іванович давно вже уконтентувався 5, сів до Микити в човна й подався висипатися назад до Сваром'я, до Сварожжя, до Сварогового духу своєї невеселої домівки. Ми раді залишитися самі. Добре лягти на вогку весняну землю горілиць і бездумно споглядати небо. Василько ще якийсь час вовтузиться чогось коло човна й порушує нашу нірвану, але ми з Вадимом нагримали на нього, і він слухняно віддався й собі спогляданню й солодкому хвилевому небуттю.

Десь поблизу від нас кричать чибіси, кумкають жаби, над нами крутиться невидимий у високості бекас, чи, як подекуди звуть його, вівчарик; нам чути, як деркотить він свою вічну пісню любові, причаровуючи собі пару, злітає вгору, каменем падає знову в болото. Он далі, край берега, свистять кулики й наче роблять кумедні гімнастичні вправи на тоненьких червоних лапках. Світ сповнений звуків, пісень і снаги. Він такий широкий, такий зараз гомінкий і прекрасний!.. Але годі. Тікайте, милі кулики, ховайтеся між торішнім сухим різаком, чи-біси, спини свій тріскотливий спів, закоханий бекасе! Ми знову беремо свої рушниці, і, якщо ти трапишся нам зблизька, ми не зглянемося на твоє кохання.

Ми витягнули з води човна, перекинули його на березі й рушили. Праворуч, за кілометр, спинаються вгору пишні сосни старого бору, а просто, між болотами, майорять зацілілі від поводі клапті ріллі. Неподалеку води довгий ряд людей похапцем насипає окіп. Вони рятують від Дніпра свої ниви. Дівчата, парубки, літні селяни працюють шпарко, не розгинаючи спин. Хтось гукнув на нас із гуркоту:

— Охотники!

Вадим насупився. Такі штуки ми вже знаємо! Біжить, бувало, парубчина полем і за кілометр махає руками: "Охотники! А підождіть-но!" Ми, звісно, спиняємося, гадаючи, що він хоче показати нам багату на дичину місцину, та коли парубок нарешті підбігає до нас, засапавшись, ми раптом чуємо: "Дайте закурити..." Проте сьогодні ми помилилися. З гурту чується, мовби й не до нас, лукавий дівочий голос:

— А щоб ото, замість болото ногами місити, та допомогти людям!

Ми підходимо ближче.

— А чиє це поле?

— Та наше ж...

— Тарасівське?

— Еге ж, тарасівського колективу. Сваромці, бач, не вдержали свого, затопило, а ми — думка — окопаємо, мо, й не піде вода.

На подив колгоспникам, що на мить спинили роботу, роздивляючись нас, ми скидаємо свої рушниці, ягдташі й патронташі. Копати — так копати! Ти, дівко, не розумієш, що для нас і полювання, і бурхливий зараз Дніпро, і ваш колектив, і бекасове деркотіння над головою — все те цільний потік весняних бурунів життя, що поглинув нас цілком, і ми з однаковою насолодою окопуватимемо попліч тебе колективну землю!

На нас, надто на витріщені, лупаті Василеві окуляри, колгоспники спочатку дивляться недовірливо. Десь У глибині душі вони, безперечно, мають нас за неробів, які робочої днини бавляться собі полюванням, для них — ми все ж таки трошки "пани", що якимось чудом прослизнули цілі між пальцями революції. Та це триває недовго. Ми жваво беремося за лопати, і через п'ятнадцять хвилин нас уже ніхто не помічає. На нашому секторі швидко виростає добрий окіп, але ми боїмося зменшити темпи й налягаємо на лопати ще дужче.

...Сонце давно вже перевалило на той бік Дніпра, коли ми кидаємо лопати й знову вбираємось у нашу мисливську амуніцію.

— Як ото в пісні: "Хоч не рано почали, та багато утяли!" — усміхається до нас хтось із гурту, коли ми повертаємо до нашого човна.

Нам пощастило дорогою взяти ще двох чирок, і ми, трохи стомлені, але бадьорі й свіжі входимо до Семенової хати.

На лаві сидить Тодоська Микитівна. Вона прийшла оце з колгоспної свинарні перепочити додому.

— Ну, як воно, Тодосько Микитівно, в колгоспі? Вона трохи ніяково, соромливо всміхається:

— Та нічого... Воно ж і там, надісь, люди... Та коли б не вода оця проклята: геть-чисто свинарню затопило! Цілу ніч мучилися, поки до церкви всіх свиней попереганяли...

— А чого ж, Тодосько Микитівно, Семена Івановича до колгоспу не потягнете?

Вона безнадійно махнула рукою:

— Від ледачого поли вріж та тікай!

— Тебе й на собачій вулиці хвалять, — огризнувся Семен Іванович, але Тодоська Микитівна не забарялися з відповіддю:

— Казав циган — нема ні в кому правди, тільки в мені. Отак ото йти...

— У тебе рот без заворот!.. Як ото мені з бабою балакати, так лучче... — Семен Іванович спинився, шукаючи міцного образу, та тут саме Дуня подала йому полуднувати, й він одразу ж облишив словесний двобій, щоб узятися за пожигочніші справи. Присунув до себе миску з борщем і завзято запрацював щелепами.

Але Микитівна не могла вже заспокоїтися. Де поділася тепер її давня покора? Нові, не знані досі думки, нові дивні почуття захопили її на старість у колгоспі, і тепер у Пальошиній хаті раз у раз змагаються дві основи ~" колективна й індивідуальна.

— Або ось — віз, — скаржиться нам Тодоська Микитівна. — Одвези, кажу йому, воза до колективу, навіщо він нам? Однаково ж коня здали. Так ні ж: держить! Чи йому чорти того воза золотили? Затявся, і край!

Ото все, бачите, йому думка — а мо, ще розбіжиться колектив, то хоч віз свій, сказать, буде... Отакий він уредний!..

Семен Іванович і оком не змельнув. їсть, мовби й не про нього мова. Дуня подає йому варену картоплю й користується нагодою втокмити чергового дотепа:

— Та в нас батько такі: поцілуй мене сьогодні, а я тебе завтра.

Семен Іванович мовчки заходжується біля картоплі. Двері відчиняються, й до хати заходить колгоспний коваль Пантелемон.

— Здорові з тим днем, що сьогодні! — весело вітається він до всіх і сідає на лаві поруч Тодоськи Микитівни.

— Скинь шапку: теща глуха буде! — вишкіряє до нього зуби Дуня і йде до полу мичку микати.

— Ну, як воно, Дуню, показує? — чи то жартує, чи натякає на щось тільки їм двом відоме коваль, але Дуня дає одкоша:

— Піди до тої крученої Зіньки; вона в городі терлася, то, може, й тобі покаже.

В Дуниному голосі чуються не загоєні ще ревнощі. Коваль замовк, почухав винувато потилицю й напівжартома, напівсерйозно зітхнув.

— Ох!..

— Якби не "ох", давно б іздох! — підхопила глузливо його зітхання Дуня й сердито сіпнула мичку.

— Та я так що — до вас, дядьку Пальоха...

Семен Іванович і не глянув. Уминає за обидві щоки картоплю.

— Тут таке діло: загату треба робити. Усіх присогла-шають: і колективців, і одноосібників. Так як?

Семен Іванович мовчки їсть.

— І гроші технік одразу платить...

— Піди, — каже до чоловіка Тодоська Микитівна. — У мене сто трудоднів, та ти ще на загаті заробиш — отак і проб'ємося до літа...

Семен Іванович ні пари з уст. Тільки плямкають його губи та клацають, перемелюючи картоплю, останні зацілілі ікла.

— Ну, то приходьте ж, там уже збираються, — каже наостанку коваль і виходить.

— Він прийде. Ось зараз! Пополуднує тільки... — заспокоює коваля, а найбільше саму себе Тодоська Микитівна непевним голосом.

Семен Іванович усе ще їсть.

Хата поволі знову наповнюється тимчасовими квартирантами, що виселилися з своїх затоплених хат. Сквапно заходить з лопатою старший син Семена Івановича — Семен-молодший.

— Так ідете, тату?

Семен Іванович мовчки доїдає, старанно вигрібаючи ложкою краї миски.

— Та піде! Ось тільки доїсть, — відповідає за нього Тодоська Микитівна, і син зникає в сутінках сінець. На дворі вечоріє. Згаслий день печально відсвічує останніми збляклими плямами на вибіленій печі. Десь під піччю несміливо озвався перший цвіркун.

Семен Іванович, кінець кінцем, доїв-таки картоплю. Поклав коло миски ложку на стіл, утер губи і аж тепер зважив за потрібне відповісти:

— Чорта з два я піду! Не бачив тої загати!.. Підійшов до Вадима і, як звичайно:

— А дай закурити.

Ми перекинули за плечі рушниці, взяли важкі в'язки забитої дичини на торочках і вийшли до пароплава. Внизу, коло берега, каламутно вирувала бистрі, в небі сходив місяць і щедро розсипав по воді золоті дукати. Ззаду від церкви чулося полохливе кувікання врятованих колгоспних поросят, а з далини, з-за Дніпра, з настороженої вечірньої тиші ледь-ледь долинало до нас: "Киги-ки-ки... Киги-ки-ки..."

То була вже не Пальошина вправна імітація, а справжній жагучий поклик далекої дикої качки, що по-весняному прагнула качура...

Частина III

ТОНКИЙ ПОЕТ І ГРУБИЙ ПРОЗАЇК

М. Рильському

Не раз мені й Вадимові спадало на думку привезти Семена Івановича Пальоху до себе в Київ. Отак наприкінці зими чи на початку літа, коли в полюванні заходять довгі сезонні перерви й ми, залудившись серед міського каміння, раді хоч чим-небудь нагадати собі мисливське привілля на луках та озерах, поїхати спеціально по Семена Івановича до

Сваром'я й привезти цього оригінала в незвичні для нього умови великого міста.

Однак це скидалось якщо не на легковажну забаганку, то напевно вже на задачу-кругиголовку з багатьма невідомими, яку розв'язати не так-то й легко. Сказати наперед, як буде почувати себе й поводитися Пальоха в Києві, де він далі Житнього базару ніде не бував, — далеко важче, ніж уявить собі, що робив би, скажімо, Карась із "Запорожця за Дунаєм", якби якимось чудом воскресити його й проїхати з ним автомашиною по вулицях сучасного Києва та показати Карасеві самого себе на сцені київської опери.

Можна припустити, що нам якось пощастило б задовольнити Карасів апетит українськими стравами в київських ресторанах, може, Карась зумів би, нарешті, знайти спільну мову з оперовими співаками, хоч і дивувався б з їхньої вимови, але всім відомо, що Карась не проміняв би своєї сварливої Одарки на жодну балерину (це видалось би йому химернішим, ніж оженитися з туркенею, як-то він, бувши п'яний, жартує в опереті), навіть наші республіканські радіопередачі могли б попервах зацікавити його як новака. Що ж до Семена Івановича Пальохи, то все стояло під знаком запитання. Туг нічого не можна було передбачити й наперед відповідно підготуватися. В радіо, яке він почув якось, опинившись ненароком у сваромському клубі, він просто не повірив, гадаючи, що його незугарно пробують обдурити; а пішовши одного вечора на кіносеанс пересувки, шввдко повернувся, раз і назавжди заперечивши кінематографію:

— Таке чорті-що: біжать, махають руками, один гепнувся, а до чого воно — не добереш. Смесь!..

"Смесь" було одне з небагатьох слів, яке дядько Семен підчепив десь на Житньому базарі, але в його вустах воно означало не сумішку або мішанину, а звучало як синонім непотребу, погані, катзна-чого або отого улюбленого Пальошиного слівця "чорті-що". Він так і казав,

наприклад, про лісника, що перебаранчав йому полювати нишком по заказниках:

— Хіба то чоловік? То — смесь!..

Такою ж "смессю" було для Семена Івановича й усе музично-вокальне мистецтво, з якого він визнавав тільки стародавню пісню про чайку, та й то лише після доброї чарки. Я не раз помічав, як, дійшовши до того місця, де він високо затягував, намагаючись подужати всі інші голоси в хаті:

Та й лети, лети, чайко, Та на другую пашу, Бо вже ж твоїх чаєняток Повкидали в кашу, —

Семен Іванович чогось завжди розчулювався, гірко схиляв на руку голову й, щоб не розплакатися, поспішав випити чергову чарку.

Отже, виходило, що ні до кіно, ні до філармонії Семена Івановича не поведеш. Про оперу — годі й говорити! Він і дурно довго не всцдів би там, а дізнавшись, що за те, щоб дивитися на ту "смесь", треба було купити квитки, Семен Іванович сердито дорікав би мені: "І нащо ти, Барисе, гроші викинув? Краще б ми пропили їх!" Єдине, до чого Семен Іванович охоче пристав би в Києві, це — "випити по чарці". З ким випити — з нами, з артистами опери й балету чи з працівниками міськради, — байдуже. Аби тільки не з своєю жінкою Тодоською Микитівною, яка коли не словом, то поглядом завжди спиняла широкий розмах свого нерозважного чоловіка й тим псувала йому настрій! Безперечно, найбільше всміхалося б йому пригоститися саме з нами, його давніми мисливськими знайомими, бо в нас можна було б не чекати, поки дадуть, а самому зажадати чарки до сніданку, обіду й вечері, як то бувало на полюванні в Сваром'ї.

Але саме це й лякало мене та Вадима, бо, побувши хоч раз у гостях, Семен Іванович міг би надалі й сам добиратися до нас кожного разу,

коли йому закортить випити. А кортіло, на жаль, йому досить частенько... Щодо цього, то він скидався на отого Сидора Верещаку з поеми Максима Рильського "Чумаки":

Котрий, як у степу застукав сніг, Пропив як стій три пари полових...

Різниця між ними була тільки в тому, що Семен Іванович міг би втнути з волами й не один раз таку штуку, якби коли-небудь йому якось пофортунило розжитися на них і якби в такому випадку одчайдушну вдачу цього небораки не стримала б Тодоська Микитівна, яка в господарчих справах одна в сім'ї давала раду обшарпаним дітям і облупленій старій хаті.

Отже, коли виходить, що везти Пальоху до Києва — не небезпечна щодо клопітних наслідків авантура, то чому б нам не привезти в Пальошину хатину якусь живу характерну частку Києва? І ми надумали запросити на полювання до Сварома Максима Тадейовича Рильського. Ми наперед тішилися такою незвичайною зустріччю нашого прекрасного поета — мисливця й рибалки, філософа й художника — з незрівнянним життєвим практиком Семеном Івановичем Пальохою, що напевно збагатить своїм образом галерею персонажів-диваків Максима Рильського. Для самого ж дядька Семена це буде така знаменна подія, що стане межею двох епох: до того, як "Барис і Володимир привезли отого Рильського", й після того.

Я маю сумнів, що Семен Іванович тримав коли-небудь у руках годинника або календаря, бо практично обходився легко й без них. Щоб визначити час дня, він мав свої координати: "Вийду з дому, як сонце буде над Пожарським лісом" або "Як сонце ховається за Петрів-цями, саме крижня сідає на Козлисі". В більших періодах часу він теж не плутався: якщо треба було сказати, що якась подія, приміром, смерть кума або народження другого сина, сталася ще до революції. Семен Іванович казав: "Це ще за Городецького було". Того самого київського архітектора-багатія, відомого в місті своїм дивовижним будинком у Липках, прикрашеним ліпними звірами й птахами. Бувши запеклим

мисливцем, Городець-кий щороку виїздив восени човном на низ Дніпра полювати в плавнях і неодмінно брав до свого мисливського почту й Семена Івановича. Одного літа він мало не затягнув нетягу Пальоху в Африку полювати левів, та завадила Перша світова війна, що закрила кордони, а Семена Івановича кинула в тилові частини на австрійський фронт... Це коло Городецького Семен Іванович навчився ставити в житті понад усе полювання й не обмежувати себе на привалах одною чи двома чарками горілки.

За революційних часів, коли в перші роки все перемішалося й різні влади часто мінялися — то Корейського заступала Центральна Рада, а цю гетьман, то прийшли "большаки", а далі де взялися ще й "оникінці", яких у Сваром'ї майже й не бачили, бо знову прийшли "Петлюри", що якось уже мелькнули були перед сваромця-ми, а з ними поляки, Семен Іванович волів визначати час не за мінливими владами, в яких він попервах погано орієнтувався, а за прикметнішими подіями в своєму житті на зразок "Корова здохла, як Барадулін приїздив на зайці". Бо Семен Іванович за своєю природою був далекий віл політики. Лише один раз, розповідаючи принагідно, що й у його хаті "стояло два Петлюри", він раптом замислився й спитав мене: "А хто ж то їхнього, сказать, головного на Петлюру ставив? По якому закону він петлюрив стільки, що аж досі декого на селі за нього тягнуть? У нас, у Сваром'ї, за нього так що й не голосували..." Навіть тепер його уявлення про побудову Радянської влади спиралося лише на два щаблі: на нижчому стояв старший міліціонер у районі й на найвищому — Григорій Іванович Петровський у Харкові. Пальоха навіть думкою рідко вдавався до них, але коли йому щось допікало через край, він казав, бувало: "Сказать би про це старшому міліціонерові в Броварах — хай би щось придумав!" або "Коли б ото хто до Петровського в Харків поїхав та розказав йому все!" Але далі мрій діло в Пальохи не йшло. Місцеву владу, приміром, голову Сва-ромської сільради або дільничного міліціонера, він не вважав за начальство: вони були з своїх, тутешні.

Отже, так чи так, а приїзд Максима Тадейовича мав стать подією в житті Пальохи. Проте, тільки бувши дуже наївним, можна було б

думати, ніби тут могла щось важити чарівна поезія нашого поета або його ім'я, широко відоме й тоді читацькій Україні. Семен Іванович був не тільки неписьменний, а, я сказав би, — принципово неписьменний. Витрачати вторговані на базарі за рибу та птицю гроші на книжки здавалося йому таким же безглуздям, як, скажімо, платити членські внески до Спілки мисливців та рибалок, а взяти дурно з читальні журнал чи газету, щоб хтось прочитав йому новини, Пальоха вважав за марне діло, бо, мовляв, "скільки не читай, усе дно, крім брехні, нічого не вчитаєш". Складати вірші або пісні, на його думку, міг лише ні до чого не придатний малахольний, та й то хіба що знічев'я. Якби Пальосі прочитати перший-ліпший твір Максима Рильського, він, мабуть, інакше не реагував би на нього, як тільки спитавши: "Ну, а горілку ж він п'є?" Це означало водночас і тактовне запитання, чи має новий гість у своєму ягдташі непочату пляшку й у зв'язку з тим, чи є рація триматися коло нього під час завтрашнього полювання.

Та хоч би що там, а приїзд Максима Тадейовича став теж знаменною тичкою на дальшому життєвому шляху Семена Івановича.

Коли одного вересневого вечора ми втрьох заявилися в Пальошиній хаті, пропускаючи наперед Максима Тадейовича в демісезонному пальті й фетровому капелюсі, Семен Іванович так отетерів, що аж рота роззявив і прудко зскочив з ослона, а Тодоська Микитівна кинулася нишком замітати ребром долоні на ослоні порох, якого там не було.

Самий уже зовнішній вигляд Максима Тадейовича з хвацькими вусами, яких уже ніхто звичайно не носив, вразив старого Пальоху. Так вразив, ніби це з того світу до нього завітав, якщо не сам Городецький, то хтось із його міської челяді.

Бувалий у бувальцях Семен Іванович, що знав собі ціну й безапеляційно тикав у вічі навіть дільничному міліціонерові, не кажучи вже про всяких випадкових і постійних мисливців, що спинялися в нього ночувати, тут раптом заговорив до нового гостя через "ви", раз у раз виказуючи перед ним ознаки пошани. Коли Максим Тадейович тільки ще

діставав з кишені цигарницю, вже Пальоха кидався до печі витягати жарину, дарма що на столі лежали перед гостем сірники, а вечеряти посадив гостя на покуті біля себе, раз у раз підсуваючи до нього то миску з борщем, то сушену рибу, запрошуючи своїм постійним: "Пребуйте!"

Навіть Дуню причмелив своїм виглядом Максим Тадейович: вона весь час стояла виструнчившись, мов проковтнула палицю, в кутку кімнати — й ні пари з уст! Лиш коли після довгих запрошень випити чарку підійшла до столу й, як годиться, проголосила: "Дай,Боже!", а Вадим жартома додав: "Щоб старости сідали", Дуня не втерпіла й додала в риму, широко осміхаючись: "Та й попропадали!" Коли ж Максим Тадейович, не добравши причини такої ворожнечі в Дуні до старостів, налив їй другу чарку й, подаючи, сказав: "Ну тоді за те, щоб старости були не плохі", Дуня, з чемності відмовившись, і сама не сплохувала, додавши: "Та й поздихали, як блохи!" На тому вона й поквиталася. Сидіти з таким гостем за одним столом вона, бувщи ще не заміжньою, вважала за нечемне.

Тодоська Микитівна, трохи оббувшись у присутності нового гостя, втерла краєчком хустки кутики вуст і, чи то щоб промовити щось до нової людини, чи з наївної цікавості, спитала:

— Гречку в Києві, надісь, уже покосили? А картоплю ж — викопали вже?

І дивно те, що строгий до "пустого базікання" господар хати цього разу подарував своїй дружині її дитяче запитання й навіть не повернув у її бік голови. Не інакше як тільки з поваги перед таким гостем.

Усе в поводженні й різних дрібних атрибутах Максима Тадейовича імпонувало Пальосі. І якийсь комбінований складаний ножик з виделкою та ложкою — дивина, яку Семен Іванович міг бачити тільки в когось із товариства Городецького, і звичка, випивши, кліпнути очима й спритно

підчепити шматок оселедця, і, нарешті, манера тримати чарку, ледь відставляючи мізинця, — все це свідчило за певну породу й бентежило Пальоху.

Пізно ввечері, коли перед тим, як спати, я вийшов на двір подихати свіжим повітрям, до мене тихо, мов кіт, підкрався відкілясь Семен Іванович.

— А хто ж він буде, цей Рильський? — спитав Пальо-ха пошепки, намагаючись не стільки бути нечутним, скільки не зменшити своїм запитанням пошани до такого визначного гостя.

Таке важке запитання застукало мене зненацька, і я не одразу знайшовся що відповісти. Сказати Пальосі, що це видатний поет, — так моя відповідь пояснить йому не більше, ніж коли б оце повідомити Семена Івановича, що я зацікавився гомеопатією, а Вадим став філателістом; бути ж Максимові Тадейовичу таким, як і ми в його уявленні, "робочим з города" — явно не дозволяли капелюх і галстук. Треба було внести в образ нового мисливця якусь реальну ясність, а то Семен Іванович міг би затаїтися перед ним, тоді як нам так хотілося показати Максимові Тадейовичу нашого Пальоху в його природному стані, без усяких самообмежень і прикидання.

— Він із службовців, — відповів я, боячись навіть фахом учителя, що його мав колись наш поет, сполохати безпосередність і одвертість незрівнянного оригінала.

— Ге! — вигукнув дядько Семен, прикидаючи думкою, наскільки таке становище в суспільстві може бути вищим за посаду секретаря сільради й нижнім від голови райвиконкому, і, щоб уточнити життєву вагу не знайомої досі людини, спитав:

— Що ж він — у конторі де за писарчука, чи як?

— Та вроді того, — відповів я і, щоб одкараскатися від дальших розпитувань, подався мерщій до хати.

Другого дня Семен Іванович повів Максима Тадейо-вича у свої заповітні місця, де, за його словами, "угва політує", і хоч на торочках у Максима Тадейовича було не густо чирок, та зате висів добрячий крижень, якого Семен Іванович таки знайшов підраненого в густій лепесі.

Коли ми зійшлися надвечір всі біля Щучиного болота, щоб повертатися разом на село, я трохи затримався, виливаючи з чобота зачерпнуту за халяву воду. Семен Іванович підійшов до мене і сказав, видимо, ведучи далі якусь свою попередню, не висловлену ще думку:

— Отакі й з Городецьким бували: вбити — пошти що нічого не вб'ють, а що вже вип'ють!.. — він не доказав, бо думка з солодких спогадів про Лукуллові бенкети на полюванні з Городецьким раптом знизилася до практичних буденних потреб: — Ти, Барисе, скажи там коли отому Рильському: хай би привіз мені бобрикове пальто; їм же в городі по конторах їх дурно дають.

Я не сказав Максимові Тадейовичу ні про бобрикове пальто, ні про писарчука з контори: старий Пальоха й без того насмішив нашого поета своєю "смессю". Надто довершеною новелою з блискучим несподіваним кінцем вийшло в нього оповідання про якогось покійного вже Пилипа, якому Пальоха підбив ненароком шротиною око.

Приключкою до створення цього усного шедевра стала випадкова прикрість у Максима Тадейовича: коли, повернувшись з полювання, ми обтрушувалися, перше ніж зайти до хати, він запорошив собі ліве око. Я і Вадим навперемінки витягали ріжком носовичка порошину й таки витягай нарешті, але натерта повіка довго ще боліла, час від часу з неї стікали сльоза й заважала дивитися.

— Яке око? Ліве? — спитав Семен Іванович і одразу ж заспокоїв гостя: — То пусте!

Коли ми сіли до столу, щоб востаннє під'їсти перед від'їздом, він, на підтвердження своїх слів, розповів одну з численних мисливських пригод.

То майже пошепки, коли імітуючи ранкову тишу, оповідав, як підкрадався до озерця й побачив, що між лататтям "сидять вони", то переходячи на голосні вигуки: "Вони — пирх! Я — бух!", Семен Іванович перейшов до епічної розповіді про те, як замість забитих чирят, на протилежному березі вийшов із кущів сільський мисливець Пилип і преспокійно спитав: "А нащо то, Семене, ти око мені вибив?" Ще раз, щоб показати нам свій крайній подив з несподіваної халепи, Семен Іванович вигукнув: "Та брешеш! Де?" — а після цього між приятелями полилася ділова розмова про те, що його робити? Довелося Семенові Івановичу везти підстреленого до очної лікарні в Києві й нетерпляче вижидати, як воно обернеться. Через тиждень завзятий Пальоха не витримав і подався до Києва провідати приятеля. Він навіть достукався до лікаря, щоб спитати, "як воно показує?", і все скінчилось би банально щасливо. Лікар був задоволений швидким процесом гоєння, але радив покаліченому ще трохи побути в лікарні до остаточного видужання, та як можна лежати без діла в лікарні, коли:

— Утви того літа на Морховах та Пожарському, як комашні, було!

Нетерплячий Пальоха взявся сам випробувати ступінь одужання.

— А скажи, що я роблю? — спитав він Пилипа, підіймаючи краєчок пов'язки на оці.

— Дулю мені сукаєш, — відповів безпомилково Пилип.

— Ге! — скрикнув радісно Семен Іванович і, бачачи такі незаперечні наслідки лікування, більше вже не вагався. Він негайно взяв свого приятеля з лікарні до Сваром'я, а другого ж дня подався з ним полювати на Пожарське болото.

Проте Пилипові, після того як він пополазив з своїм запальним патроном у очереті та різаку, стало гірше з оком, і Пальоха, пильно оглянувши каламутну приятелеву баньку, вражено промурмотів:

— Щось наче полудою взялося...

Вертатися додому, а тим більше до лікарні покаліченому мисливцеві не хотілося, бо, як на те? саме наближався вечірній літ, і він спільно з своїм патроном став мудрувати, як позбутися полуди. Внаслідок самодіяльних маніпуляцій при активному втручанні Пальохи — око в Пилипа витекло зовсім...

— Мабуть, після того й полювати кинув? — співчутливо спитав Максим Тадейович, делікатно не договорюючи, що не інакше як напівсліпий Пилип, певно, все життя лаяв за каліцтво Пальоху.

— Де там! — аж здивувався з такого наївного припущення Семен Іванович. — Ще лучче стріляв як раніше: то йому треба було, стріляючи, заплющувати ліве око, а тепер воно склепилося йому довіку! Так влучав у летючих, що гей!..

Так несподівано розв'язати трагічний сюжет було під силу лише Пальосі та хіба що американському Генрі. Однак цього разу не тільки я з Вадимом, а видимо, й

Максим Тадейович переситився колоритною екзотичністю нашого небораки, і коли здалека долинув до Пальо-шиної хати пароплавний гудок, ми радо повскакували й кинулися до Дніпра.

Не раз потім Максим Тадейович приїздив до Сварома полювати, але Семен Іванович так і не дізнався, хто ж такий справді Рильський, як поготів не знав і того, що через Рильського він сам попав у літературу. В поемі Максима Тадейовича "Дніпрельстан" були колись такі рядки:

Де хуторянства кислий овоч Іще недавно процвітав, Де Антоненко-Давидович Семена-дядька вполював...

Для практичного розуму Пальохи більше не існувало питання про суспільне значення Максима Тадейовича: він був цілком задоволений, визначивши для себе й своєї родини: "Десь писарює в Києві той Рильський..."

Але поет і через багато років після смерті дядька Семена не раз згадував неповторного Пальоху. Бувало, в розмові, коли затнешся, шукаючи образного вислову, щоб охарактеризувати щось негативне, Максим Тадейович раптом по-юнацькому безпосередньо усміхнеться й, здригаючись від внутрішнього реготу на саму згадку про Пальоху, підказує:

— Це — "смесь"!..

Частина IV

ЧИРЯ

Нескореним, волелюбним

Цього разу мені не повелося з полюванням ще в Києві. Мали ми їхати до Сварома втрьох, але два дні тому виявилося, що Василеві треба виїхати в невідкладних справах з Києва, а Вадимові щось завадило, і я марно чекав його на пристані аж до другого пароплавного гудка, коли остаточно стало ясно, що мені випадає цього разу полювати самому.

Я рано, тільки-но смерклося в низькій хаті Семена Івановича, поліз на горище, лишивши невдоволеному чимось сьогодні господареві допивати ледь почату пляшку горілки, й зарився в запашне, недавно накошене сіно. Але мені довго не спалося, й кілька разів я злазив благенькою корчуватою драбиною в сінці покурити. Коли ж нарешті прийшов пізній сон, мені здалося, що я тільки на мить поринув у темне, невагоме небуття, щоб одразу прокинутися.

Тодоська Микитівна, що перша підводиться в хаті від сну, збудила мене, як я її просив увечері, ще затемна. Та поки я одягнувся, вмився холодною дніпровою водою, щоб остаточно очуматися, а далі навісив на себе увесь мій мисливський риштунок, небо на сході стало світлішати, і високо над обрієм, провіщаючи недалекий уже день, запломеніла світова зоря.

В хаті все вже ожило: Тодоська Микитівна поралася коло розтопленої печі, засуваючи туди рогачем чавуни й горшки, Дуня, заспано позіхаючи, пішла доїти корову, на ослоні в кутку хати, не поспішаючись, узувався Се-мен-молодший, щоб іти на колгоспний тік, і лиш сам господар хати, незворушний Семен Іванович, спокійнісінько спав собі на печі, не показуючи ніякІос ознак бажання вставати.

Я випив теплого, з-під корови молока, закинув за спину рушницю, подякував Тодосьці Микитівні й вийшов.

Після хатньої задухи було приємно дихати свіжим, холоднуватим повітрям серпневого передрання, і я бадьоро пішов уздовж Дніпрового берега до давно знайомої затоки на Козлисі, що крилася ще в темній далині за оситнягом і кущами верболозу.

Щербатий місяць на посірілому небі вже блякнув у високості, а над самим обрієм, за далеким Пожарським лісом, чимраз більше ясніла жовтогаряча смуга нового дня. Моя чітко окреслена, мов вирізана з чорного паперу, тінь, що досі безшумно рухалася за мною по зрошеному

прибережному піску, стала сірішати й розпливатися, а коли я востаннє витягнув з піску ногу у високому болотному чоботі й ступив на тверде, зникла зовсім. Треба було наддати ходу, щоб потрапити на початок ранішнього льоту, бо ранок уже почався й поквапно змітав з сизого неба останні недогарки ночі.

Було вже недалеко до моєї уподобаної затоки, і, переходячи краєм драговини, я сполохав двох бекасів, які з переляку одчайдушно заволали своє "кара-кац! кара-кац!" і шмигнули кривулястими лініями у височінь. Лишалося обійти невелике озерце, де між осокою і лататтям поблискувало чисте плесо. Щоб скоротити собі путь, я пішов мульким берегом, чавкаючи у твані важкими чобітьми. Я був уже проти середини озера, коли мої очі, пильно вдивляючись у мовчазну насторожену просторінь, запримітили ледве відчутний рух між високими стеблами оситнягу. Я притьмом зняв рушницю з плеча й присів, тихо спускаючи великим пальцем запобіжника на бойовий удар. Мисливські очі, що звикли самі фіксувати на полюванні кожну дрібницю, не помилилися й цього разу. Видимо, збентежена підозрілим чавканням чиркова качка фоліла податися далі від небезпечного берега, і ось її чіткий на тлі плеса обрис уже випливав з-за оситнягу, а за нею замелькало в сутінках ще щось. "Чи не цілий табунець їх тут?" — подумав я, старанно вицілюючи качку.

Прогримів у ранковій, непорушній ще тиші постріл, і стало по всьому. Нерухома качка безсило занурила глибоко у воду голову, а коло неї безпорадно крутилися жовтенькі пухнасті каченята, перелякані пострілом. Це був, очевидно, запізнілий виводок, що не вбився ще в колодочки й не вмів літати. Не інакше як через це й стара качка не злітала з озерця, коли почула здаля мої кроки. Хіба ж могла вона, мати, лишити напризволяще своїх нерозумних, незрілих дітей!

Мені було прикро, що я, не роздивившись, забив її й посиротив недолітків-чирят. Але що вдієш — мертвій качці вже не повернеш назад життя! І я, хлюпаючи високими чобітьми у мілкій воді, побрів забрати свою здобич. Коли я став наближатися, каченята кинулися врозтіч, і

тільки одне не знало чогось, куди йому кинутися, й метлялося коло мертвої матері.

Коли я витяг качку з води й почепив на тороки біля пояса, каченя метнулося вбік тікати й собі. Воно двічі неглибоко пурнуло, як, мабуть, навчила його мати рятуватися від небезпеки, бо моя рука з розчепіреними пальцями простяглася й по нього. Коли чиря знову виринуло на поверхню, задираючи вгору маленького зеленавого дзьобика, воно наштовхнулося на перешкоду. Перед ним було широке листя латаття, і чиря, не маючи часу обпливати, стало видряпуватися на його слизький, занурений у воду край. Я міг би туг же й зловити його, коли воно, по-качиному перехняблюючись з боку на бік, перебігало через листя. Воно було таке ще легке, що латаття майже не вгиналося під ним. Коли воно добігло до краю і знову хотіло пурнуги, я обережно, намагаючись не притиснути тендітних, розпростертих крилець, узяв його. Проте маленька пташинка, ця пухнаста кулька життя, що майже цілком уміщалася в моїй жмені, виявилася завзятою й не хотіла без бою віддаватися. Схоплене за тулуб чирятко силкувалося дряпатися своїми маленькими полотенчатими ніжками, дзьобало тупим холоднуватим дзьобиком мого вказівного пальця, не завдаючи мені ані найменшого болю. Та це не могло йому зарадити.

Однак ці марні, наперед приречені на невдачу змагання вибороти собі волю мені подобалися. Адже я, що забив його матір, я, що схопив його самого своєю загребущою рукою, мав видаватися цій крихітці чимось більшим і страшнішим навіть за казкового велетня! І все ж воно боролося зі мною!..

На мить я завагався, чи не пустити чиря в різак — шукати химерного щастя-долі на маленькому озерці, де на нього чигає стільки небезпек?.. А втім, що воно, мале, недосвідчене, дурне, робитиме без матері? Як проживе до того часу, коли зможе знятися в повітря на своїх крилах?.. Таж воно напевно стане здобиччю коли не шуліки, то стрекотливих сорок, які не від того, щоб поласувати слабшим! Ні, краще я візьму й повезу його додому. Уявляю, як буде тіпщгися мій п'ятилітній син,

міська дитина, яка ще не бачила не то що дикої, а навіть і свійської живої качки. Мій малий подбає за це миле чирятко, і воно виросте в нього не гірше як під доглядом старої качки.

Я вийшов на берег, нарвав м'якої травички й вистелив нею сітку ягдташа, куди й посадив чиря. Сиди, мовляв, і не журись — у твоєму житті ще не все пропало!

Через цю халепу з старою самичкою та її пізнім виводком я спізнився на Козлиху, де мені завжди так фортунило. Коли я прийшов на своє місце в затоці, ранішній літ уже почався. Над затокою парував легкий туман, і в тому тумані раз у раз чувся над головою посвист прудких качиних крил, і то тут, то там ледве плюскалася під чирковими тулубами вода.

Нашвидкуруч я нарізав гілля і зробив край мулистого берега засідку, сполохавши табунець чирок, що мирно попасався в кутку затоки. Але пусте! Незабаром налетять нові качки, а тим часом я, стоячи на колінах, зручніше вмощувався в середині засідки, зняв з плеча ягдташ і обережно розстелив його сітку, щоб чиряті було теж не мулько сидіти, і знову спустив на рушниці запобіжника.

Та сьогодні мені щось не виходило з полюванням. Чи то день такий нещасливий випав, чи мій непотрібний постріл на озері скаламутив раптом мою душу й мені не ставало тепер снаги стріляти так влучно, як то раніш бувало. Я схибив дуплетом по чирці, що сіла на плесо просто засідки, збив у літ з невеличкого табунця крайню трав'янку, але вона впала в різак, і ніяк не міг там знайти її підранену. А коли остаточно втратив надію і, вийшовши на берег, приліг покурити й відпочити, я побачив за метр від свого чобота, що витягнувся мало не до самої води, підранену трав'янку. Вона була така нерухома, що більше скидалася на муляж, ніж на живу істоту. Прикипівши до води під гіллям верболозу, качка чорною цяточкою ока дивилася на мене й не ворухнулася навіть, коли я посунувся назад, щоб узяти рушницю. Якби не звичайна пряма постава її голови, я подумав би, що вона вже мертва. Та вона була жива

й, щоб зберегти своє життя, не рухалася перед очевидною небезпекою. Я був сердитий на неї, що змусила мене так довго й марно шукати її в різаку, і одразу ж, майже не цілячись, вистрелив. Та й не було чого виділяти: нас роз'єднувало щонайбільше три метри. Коли розвіявся дим, тулуб качки був на тому ж місці, лиш простерлося вбік праве крило, а голову з чорною щіточкою ока — як зрізало... Занадто близький і кучний постріл!

І знову щось неприємне — чи то дивний, незрозумілий докір, чи не усвідомлений ще, але дошкульний уже жаль — осіло в моїй душі, коли я мляво, без усякого піднесення, як то звичайно буває на полюванні, поніс за крило до засідки свій новий трофей.

Чиря сипіло тихо на тому ж місці, де я його поклав, вистромивши крізь сітку ягдташа пухнасту голівку, й ні на що не реагувало. Його вже не лякала моя поява, не вразив і вигляд безголової качки, яку я мусив покласти до нього в сітку, воно не борсалося більше й не шукало надарма порятунку. Можна було б подумати, що легенька, як вцдих, душа вже одлетіла з цієї мізерної істоти, якби чиря не трималося так рівно й не були відкриті чорні намистинки його оченят. Але ці нерухомі оченята дивилися тепер не на мене й не на довколишній ранковий світ, у якому все вже прокинулося від сну й тішилося соняшним днем і своїм життям, а кудись усередину самого себе.

Все це, а надто оте самотнє чиря в сітці ягдташа впливалось сьогодні на мене, як ніколи. Я не журився, що кінчився літ і на затоку більше вже не залітали качки, а коли недалеко від засідки піщаним берегом пробігла весела зграйка куликів, мені й на думку не спало по них стріляти.

Навіть Семен Іванович, який, напевно, десь давно вже прокинувся й подався з хати, щоб Тодоська Микитівна не загадала йому щось зробити, теж не прийшов чомусь на Козлиху, де він чув мої постріли, хоч йому, без сумніву, кортіло зранку похмелитися. Просто якийсь незвичайний день сьогодні випав!..

Лишатися далі на Козлисі вже не було чого, я знову надів на себе ягдташ з мовчазним, як завороженим чирям, закинув за плече рушницю, перейшов мілку в цю пору протоку й поволі подався луками. Тут, на просторі, де звідусіль щось стрекотало, шаруділо в траві й виспівувало в кущах, радіючи ясному дневі й незахмареному сонцю, я був єдиний представник найдовершенішого витвору природи — людини. Але ж як усе живе в цій природі лякалося мене, людини, й тікало геть! Від мене прожогом кидалися веселі коники, пурхали подалі про-зорокрилі бабки, сторчака стрибали з берега у воду жаби, заспаний заєць ще здалека, почувши мою ходу, метнувся з-під куща щодуху на поля, і навіть крук на дальній копиці підозріло поглядав на мене, хоч мені не потрібні були ні його м'ясо, ні його пір'я. Все живе довкола сахалося людини, чи ж диво, що й чиря закам'яніло коло мене...

Кілька разів протягом дня я підносив його до води, щоб напилося, кришив хліб і круте яйце і підсував до самого дзьобика, але чиря мов зареклося й не приймало з моїх рук ні води, ні їжі.

Сам я вже двічі під'їв і відпочив добре на сухому пригорку, але мале чиря, таке ненажерливе коло матері, за цілий день і не доторкнулося ні до чого. Я дивувався, як воно могло ще так рівно тримати голову й не худло на очах.

Бажаючи повернутися вечірнім пароплавом до Києва, я загодя прийшов у село, коли сонце кинуло тільки перше призахідне червоне проміння на Семенову хату. У хаті був лише сам господар, що, замість привітання, кинув мені з полу коротке запитання:

— І як воно?

Я показав йому забиту чирку-матір та безголовий тулуб у сітці ягдташа з нерухомим чирям. Семен Іванович по-діловому обмацав качиний тулуб і, чи то розважаючи мене, що приніс таку мізерну здобич, чи механічно, за звичкою, промимрив:

— Та жирна бісова душа!

На чиря він тільки махнув рукою:

— Вбити чиря це тобі не факт, а от вивести його — ото штука! Криженя, зайченя, що хочеш виросте в хаті, а чиря... — Семен Іванович не хотів навіть говорити далі, лиш коли я виходив до пристані, він ліньки промовив:

— Ти, Барисе, лучче викинь його де, щоб з тебе не сміялися, як з дурного.

Та мені хотілося привезти чиря додому, і я не послухався Пальохи. На березі, недалеко пристані, я вийняв його з сітки, щоб востаннє перед дорогою спробувати напоїти. Я опустив руку з чирям у Дніпро, але воно навіть не нахилилося до води, серед якої виросло.

— Е, то ви надарма його взяли: чиря в неволі не житиме! — промовив позад мене якийсь лагідний дідок, що дибав берегом до пристані, спираючись на ціпок. — Воно й непоказна пташина — сіренька, невеличка, а, гляди, волі ні на що не проміня!..

"Не житиме в неволі? — спитав я сам себе, повторюючи дідові слова. — Тоді для чого ж я тримаю чиря? Таж я тільки уздовжую його передсмертні муки!" — І я поволі розпустив пальці, що стискали маленький, пухнастий тулуб...

Чиря спочатку не повірило своєму визволенню. Воно, як і перше, бувши в моїй руці, не пило води й не рухалося. Але помалу течія стала односити його від берега. Метрів за чотири від мене, там, де на глибокій воді я вже не міг досягти його, чиря раптом ожило й заметушилося. Глянуло праворуч, ліворуч, торкнулося дзьобиком води і, переконавшись, що тепер воно таки справді вільне, заходилося пити. Воно спрагло пило прохолодну Дніпрову воду, раз у раз занурюючи й

підіймаючи потім угору дзьобика. Хвилин з десять чиря задовольняло свою пекучу спрагу, потім стрепенуло крильцями й жваво попливло світ за очі на середину Дніпра.

Там, на бистрі, лишаючи позад себе довгі хвилі, повертав до берега пароплав. Для маленького чиряти, що вже зникало з моїх очей, це сунула несумірна рухлива гора. Та що йому пароплав! Хай попереду — і хвилі, і бурі, і безліч небезпек; хай навіть смерть — пусте! Аби лиш не тиша полону, не спокій забуття, не скутий сон у неволі! Вперед, чиря!..

Навіть увійшовши на пароплав, я схилився на поренчата борту й довго дивився на середину Дніпра, марно намагаючись ще раз побачити маленьку рухливу цяточку. На широкій водяній просторіш її ніде вже не було, а мені все ще думалося: де та міра й те число, що позначили б велич хоробрих і жалюгідність слимаків, невблаганність смерті й нездоланність життя? Чим розмежувати їх на великій планеті нашій, де все так щільно перемішалося й летить з нею із вічності у вічність між далекими зоряними світами?..

Частина V

БОЛШОВСЬКІ СНИ

Снам дитячим на світанку

Чи придивлялися ви коли-небудь, як сплять після полювання мисливські собаки? Мені здається, що, саме сплячи, собаки стають найбільше подібні до людей. Гляньте: хоч би як стомився після цілоденного гасання який-небудь не молодий уже лаверак чи сетер, а спить він дуже чуйно й нервово, ще марячи недавніми ловецькими тривогами й переживаючи їх знову уві сні. То заскімлить, то зненацька гавкне й скочить на ноги, спросонку роздивляючись круг себе, де нема вже ні крижнів, ні чирок, ні бекасів, і, переконавшись, що все те йому лиш наснилося, винувато глипне на свого господаря й знову ляже,

поклавши морду на передні лапи. А за хвилину знову снить своїми собачими химерами.

Ось і зараз три гончаки лежать на березі, скулившись коло наших ніг, і сплять потомлені. Але час від часу вони щулять вуха, здригаються уві сні й розплющують збентежені чимось очі, а наш четвертий, мору-гий, невиразної породи псище, навіть дзявкнув чогось здуру. В кожного собаки, напевно, є своя індивідуальність, свої уподобання, симпатії й антипатії, і, якби це не на полюванні, вони б, може, давно вже перегризлися між собою, а тут, як і люди, вони збиті в один гурт з однаковими прагненнями й, мабуть, з однаковими снами.

Ну де б іще могли згуртуватися в одне товариство такі антиподи, як у нашій п'ятірці, що лежить оце зне-можена на сваромському березі, дожидаючись пароплава? Взяти б хоч Трохима Михайлівського, або просто Трошу, й Петра Берегового, якого Троша, а за ним інколи й інші звуть Гавару. Обидва вони робітники-деревообробники з Київського протезного заводу, обидва живуть неподалеку один від одного на Вознесенсько-му узвозі, в обох майже однакові гончаки. Але Троша назвав свого пса Енеєм (звісно, за "Енеїдою" Котляревського), а Петро — Трубачем. Гарний собою Троша, з карими, трохи солодкавими очима, парубкує, незважаючи на своїх сорок літ, і досі, шукаючи іноді розваги серед якихось веселих жінок з Подолу й Куренівки, яких він зве чомусь своїми кумасями. А в Петра таке рябе лице, що, далебі, можна повірити, ніби на ньому й справді чорти горох молотили, але він має жінку й троє дітей і сам такий статечний сім'янин, що коло нього годі й уявити собі якусь сторонню кумасю. От тільки з мовою в нього вийшло якесь дивне непорозуміння: з якогось часу він став говорити не так, як навчився змалку в Бор-щагівці, де й досі доживають віку його старі батьки, а — "так, щоб усі понімали". З цим йому часто буває непереливки, через що й дістав від свого приятеля Троші прозвисько Гавару.

Сам Троша кохається в плахтах та рушниках, якими уцяцькував свою парубоцьку кімнату, а щодо мови, то він хоче говорити тільки так, "як писав Тарас Григорович Шевченко", мовляв, "і свого не цурайтесь".

Якщо в щоденній побутовій колотнечі йому трапляється сказати слово, якого немає в "Кобзарі", він тут же перекладає його відповідно своїм спроможностям. Отак від Троші можна почути "портютюн", що означає російське порт-табак або українське цигарниця, "хатовладелець", що виникло з російського домовладельця або українського домовласника, тощо.

Ніби спеціально, щоб нейтралізувати такі мовні протилежності, до нашого товариства пристав цього разу чех Франц, отой Франц, що про нього Семен Іванович якось сказав: "Я його й за чоловіка не щитаю", бо Франц ніколи не бере на полювання горілки, хоч і не відмовляється, коли хто запропонує йому чарку. Франц відбився від австрійської армії, що привела його на Україну, осів у Києві, тут одружився й мирно шевцює ось уже стільки років. Як і багато чехів, Франц, вивчивши російську мову, мало не кожному слову надає іншого наголосу й часто-густо не може втрапити на правильне граматичне закінчення. Через те Франца часом важко зрозуміти. Коли він пошив мені добрі мисливські чоботи й сказав на прощання: "Сапбги нэ протекают, надо только вижгіровать", я не одразу збагнув, що чоботи треба висмальцювати. Свого недоладного біло-жовтого пса Франц теж зве на свій манер — Телонек. Собака справді скидається своєю мастю більше на теля, ніж на гончака, й чи не тому він завжди біжить попереж інших собак, більше полохаючи зайців, ніж наганяючи на мисливця. Троша й Петро часто дорікають Францові за дурість Телонека, за що той ображається, сердиться, закидає їм якусь "свою лавочку", погрожуючи вивести їх на чисту воду. Якщо напівжартівливі кпини переходять у сварку, втручається наш четвертий компаньйон, врівноважений і мовчазний токар Аксьонов, що спокійно каже: "Ну, хватит бузить!" — і всі враз затихають. Навіть Семен Іванович з якихось невідомих причин шанується перед Аксьоновим, дарма що той теж "робочий з города", а до того ж і зайда, як висловлюється про таких Пальоха: він приїхав до Києва відкілясь аж з Уралу. Не інакше як тут щось важить чиста російська мова Аксьо-нова, яку Семен Іванович чув колись тільки з уст таких поважних мисливців, як Городецький та Барадулін. Це, підмовивши Аксьонова вчора ввечері, коли ми приїхали пароплавом на відкриття заячого сезону, Семен Іванович підбив і всіх

нас іти сьогодні до Болтова, в далеку глибину лісу, що хтозна-куди тягається й де кінчається. На це не одразу пристали: початок листопада випав цього року теплий, снігу ще й не падало, але день однаково короткий, то чи варто ж забиватися в таку далечінь, де ніхто з нас ще ніколи не бував, та й на вечірній пароплав так можемо спізнитися.

— А може б, краще полями по врунах пройти зранку, а потім у Пожарський? — нерішуче запропонував Троша, та Семен Іванович стояв за Болшов, обіцяючи в ньому справжнє мисливське Ельдорадо:

— Там усякого звіра, як собачні в селі, а зайці так самі на тебе біжать!

Аксьонов, трохи подумавши, сказав:

— Як Болшов — то й Болшов. Подивимося, що там робиться.

Більше вже ніхто не перечив, і всі мирно полягали на долівці спати, де Дуня з Тодоською Микитівною щедро настелили сіна.

Сонце ще тільки викочувалося з-за Пожарського лісу, як ми вже перетинали поле, прямуючи до далекої лісової смуги на сході.

Франц, побоюючись, мабуть, чи не криється в бол-шовському плані теж якась "лавочка", спочатку відбився від товариства й збочив оглянута кущі понад болотом, і його Телонек, гавкаючи з дурної радості, таки сполохав там двох зайців. Зайці з переляку чкурнули нам навперейми, і Троша з Петром підбили їх. Після цього Франц уже не покладався на власну фортуну й поспішив приєднатися до товариства, і його Телонек зганяв тепер зайців далеко перед нами. Це знову могло б призвести до суперечки, але Троша й Петро вже несли по зайцю за спинами, Аксьонов лиш невдоволено позирав на блазня пса, сподіваючись компенсувати себе в Болтові, а я, наймолодший та ще й безсобачний мисливець, не мав вирішального голосу й мовчав. Усе йшло

більш-менш гаразд, тільки на узліссі сталася прикра затримка, коли треба було зібрати собак. Як тільки Троша засурмив у ріжок, а Петро в розкриту цівку рушниці, всі три гончаки за хвилину були вже коло нас, а Францового Телоне-ка й близько не чути. Сурмили, сурмили на всі сторони, а дурний пес хоч би озвався!.. Нарешті їм осточортіло марно старатися, й вони кинулися лаяти Франца, а той, як ніде нічого, каже їм:

— Телбнек на труба не идет, он — только на хлЗба. І справді, тільки-но Франц, не так уже й гучно, крикнув до лісу: "Телбнек, хліба!", як телятоподібний собака де й узявся з-за дерев...

Вертатись би сьогодні Францові з таким дурним собакою додому без зайця, якби не сталося замішання зо мною. На самому кінці узлісся мені трапився під малою соснинкою молодий заєць. Він міцно спав, і я збудив його своїми кроками так близько, що не влучити в нього було неможливо. Пострілом я перебив йому хребта, і заєць, тягнучи видовжені задні лапи, силкувався дотягтися на передніх до лісової гущавини. Я скочив до нього й наступив на задню лапу, щоб спинити, але розпучливий дитячий вереск, як приском, обпік мені серце. Я вперше почув, як кричить заєць, і, здригаючись від жалю, од-смикнув назад ногу. В рушниці ще лишався один неви-стріляний патрон, але я не міг добивати другим пострілом нещасну тварину, що так по-дитячому заволала до мене. Франц, який крутився збоку, покінчив дуплетом і з його криком, і з його мукою... За мисливським правилом заєць дістався йому, що стріляв останнім.

Але з Болшовом, на який покладалося стільки надій, вийшов скандал. Місцина всіма сторонами була підхожа для доброго полювання: далека від людського житла, дика, з густими чагарями й старим мішаним лісом, а неподалеку було велике болото з непролазною драговиною. Сюди, край болота, й подався тихо Пальоха, щоб обходом зайти в ліс і наганяти на нас гучком звіра.

Минуло хвилин двадцять, коли ми, ставши номерами на маленькій галявинці й пильно вдивляючись у бар-наво-зелену стіну кущів і дерев, почули здалека Пальо-шине: "А ту-ту-ту-ту-у-у! Гоп-го-оп!"

Голос Семена Івановича лунав по лісу чимраз гучніше й азартніше, чувся стукіт ломаками по стовбурах і тріщання сухого гілля, наче на нас сунула десь рухлива молотарка, яку для чогось іще підганяли несамовитими вигуками.

Наше напружене чекання доходило краю. Ось-ось мали вискочити на галявинку перші хутряні втікачі від навіженого гамору, що вчинив у лісі Пальоха, та раптом збоку відкілясь з'явився незнайомий чоловік з бронзовими дубовими листками на петлицях і зажадав, щоб ми показали наші мисливські квитки. Це був лісник (чи не той, про якого Семен Іванович казав: "Хіба то чоловік? То — смесь!"). Він чемно повернув нам, перевіривши, наші квитки, але попередив, що ми зайшли в заказник, де полювати заборонено...

Нам нічого не лишалося, як тільки попросити пробачення за непорозуміння, і лісник, ледь посміхнувшись, спитав:

— Це вас, мабуть, Пальоха сюди привів?

Але питати не було чого, бо зовсім недалеко почувся крик Семена Івановича:

— Пильну-уй!..

А далі зчинилося таке, що навіть у спокійного завжди Аксьонова задвигтіли на щоці жовна. Там, де він нещодавно стояв на своєму номері, проскочив спочатку заєць, а потім, трохи далі, як з мішка сипонуло враз ще кілька довговухих, і на мить блиснув між кущами жовтим пломенем хвіст лисиці... Ми тільки мовчки зітхнули, бачачи, яка багатюща здобич, як уві сні, проскочила повз нас без жодного пострілу...

Прив'язані до осикового стовбура гончаки аж ставали дибки, рвучися з натягнутих ремінців.

У лісі знову зайшла тиша, яку порушував тільки Фран-ців Телонек, жалісно дзявкаючи вслід зниклим тваринам.

— Ви на Пальоху чекаєте? — спитав здивовано лісник, бачачи, що ми не поспинаємося ЙТИ геть. — Надарма! В цього браконьєра добрий нюх не тільки на звіра, а й на лісників.

Обережний у лісі Семен Іванович, чуючи, що нема чогось пострілів, насторожився, прислухався й нишком подався вбік від халепи. Сьогодні він прихопив з собою стару берданку, й показуватися з нею лісникові було небезпечно: то тільки голого не обдереш!

Він надибав нас уже далеко від Болтова, коли ми, похнюплені й сердиті, спинилися край лісу перепочити й під'їсти.

— Я повсіда гавару, що Семена не нада слухати! — сперечався з Трошею Петро, і Семен Іванович, який саме нагодився відкілясь з-за кущів, здивовано спитав:

— Чого ж не стріляти? Я навіть вовка бачив!.. А лісникові треба було пику наварити, та й по тому: вас же п'ятеро, а він один, та й то дурний!

Але тут не стерпів уже й Аксьонов:

— Такой кандибобер не пойдет! Это не охота, а ша-бутиловка какая-то...

І присоромлений Семен Іванович враз замовк.

Аксьонов більше не сказав нічого ні тут, на привалі, ні дорогою до села, але він так розсердився сьогодні на Семена Івановича, що не зайшов навіть до його хати, а за ним і ми мовчки попростували одразу на пристань.

Вечірній пароплав з Чорнобиля прийшов сьогодні несподівано рано, і ми, як і багато хто з сваромців, спізнилися на нього; треба чекати на нічний гомельський, що прийде хтозна-коли.

І ось ми лежимо на горбочку, трохи далі від берега, де повіває холодом від води, і коло нас розташовуються сваромці та люди з інших сіл, скидають долу кошики й торби і зручніше вмощуються, бо дожидати доведеться, мабуть, довго. Хтось розпалив багаття, і від його полум'я швидко догорів короткий вечірній присмерк, і людей щільно облягла непроглядна тьма безмісячної ночі.

Потомлені собаки, ображені дивною поведінкою своїх господарів, що так і не спустили їх у Болшові погнатись за зайцями, нервово сплять. У нас теж гудуть від утоми ноги, клонить на сон, але думки вертаються до Болшова, і я, заплющивши на хвилину очі, знову бачу скулені до спини довгі вуха на смерть переляканого зайця і пломенистий хвіст лисиці за кущем.

Щоб перебути час нудного дожидання, люди коло багаття розповідають усякі бувальщини, й що далі заходить ніч і більше змагає сон, меншає жартів, стихає сміх, і розповідь переходить на страшне. Старий чолов'яга в приношеній свитині й одсунутій на потилицю шапці підгрібає до вогню гіллячки й веде далі якусь давню історію:

— ...Сам той Микита — шарпак з шарпаків, а коня такого доброго мав, що як на сьогоднішнє міряти, то й не знайдеш ніде такого... Поїхав він одного разу в Коза-ровичі на ярмарок. Розпріг коня, прив'язав до воза й пішов собі ярмаркувати. Коли це якогось злодія цигана люди впіймали. Народ коло нього з'юрмився, кожне наперед пнеться глянути,

й Микита туди ж лізе. Ґвалт, тиск!.. Аж чує Микита, що хтось йому на вухо шепоче: "Пильнуй і ти коня, бо заберуть". Озирнувся — ніде нічого, ніхто на нього й не дивиться... Та вже Микиті не до ярмарку! Забув, що й жінка загадувала йому купити. Видерся мерщій з юрби, пропхався між людьми до свого воза: все, як і було — і віз стоїть, де стояв, і кінь хрумкає з шаньки овес, як і перше хрумкав... Та Микита вже не вважа на те. Запріг коня й подався додому, поки лиха нема. Іде він і думає: "Що це воно за проява така?" І вже здається йому, що й на друге вухо хтось шепонув йому на ярмарку, як протискувався назад: "Пильнуй і вдома, чоловіче, бо таки заберуть!"

І став з того дня стерегтися Микита. Приладнав у стайні зсередини засув, звечора полежить у хаті, а опівночі йде до стайні спати, ще й сокиру прихопить, бо вже, знається, в чоловіка душа не на місці.

Отак чи не з тиждень ночував він у стайні. Аж ось глупої ночі, саме коли на дощ заходило й місяця на небі не було, чує Микита крізь сон, що хтось добирається до його стайні. Посмикало тихенько двері, бачить, що замкнуто зсередини, то воно й замовкло. Микита зліз помаленьку з сіна, взяв оброть і сокиру та навшпиньки до дверей підкрався. Це не штука налякати харцизяку, — треба злодія піймати, щоб не кортіло йому більше до чужих коней. Став біля дверей і не дихає... Чує, що не один стоїть за дверима, бо пошепки радяться між собою, як їм двері відчинити. Пошепотілися та й стали в дверях дірку свердлити, а далі просувають у дірку пилку й ну пиляти, щоб, знається, можна було до засува руку просунути. Микита мовчить, тільки взяв у обидві руки оброть і — як прикипів до місця. А злодії надворі теж шануються: підпиляли з трьох боків помаленьку напроти засува, одломили обережно скіпку, а далі бачить Микита, що чиясь рука у випиляний отвір просувається... Тут Микита, не будь плохий, — хап! та й залигав ту руку оброттю. Накрутив кінці її собі на руку й сокиру підняв. "Ну, тепер держись, воздержуйся!" — каже він сам собі й жде, що воно далі буде.

А надворі стихло все, як повиздихало, от тільки що злодійська рука, за п'ясть прип'ята, стирчить перед Микитою в дверях... Минула ще якась

часинка, коли чує Микита, вони знову щось там шепочуться. А далі наче зойкнуло за дверима, і п'ясть під оброттю затіпалася, й пальці на ній тремтять. Микита ще дужче нап'яв оброть, а надворі вже й стогони чути, тільки наче затуляють комусь рота й біля самих дверей шамотня якась... Зойкнуло ще раз та й по всьому.

Тихо стало, ніщо й не шеберхне. Не второпа нічого Микита, прислухається тільки, а в самого жижки трусяться: яку ж то вони ще на нього практику придумають? Діло не шугейне: він один, а їх хтозна-скільки там надворі... Кінь позаду Микити чогось занепокоївся, копитами тупає, хропе, знається, лякається чогось, а чого саме — не скаже...

Отак Микита й стояв, як дурний, аж поки на світ стало благословлятися. Ну, тепер, звісно, посмілішав він, передихнув та й дивиться в дірку понад злодійською п'ястю — що воно там на дворі діється. Що за мана? Бачить хату свою, верх старої вишні за хатою видно, а злодіїв у дворі нема, тільки оце чиїсь пальці розчепірені перед очима в Микита звисають... "Та що таке? Чи не ввижається мені все це?" — подумав Микита й, сам собі не ймучи віри, торкнувся пучками тих чужих пальців, а вони холодні, як у мертвяка. Розмотав тоді Микита оброть, одсунув засув, розчинив двері й ступив надвір. А там — звисає з дверей цурупалок руки по лікоть, і на землі калюжа крові ще не висохла...

— Як же то — самі злодії одрізали своєму руку? — питає хлопчина, що досі, затаївши дух, ковтав кожне слово оповідача.

— А ти ж як думав? Кинуть злодії свого, щоб він потім виказав їх, як люди зачнуть бити? Та й йому краще тікати з одною рукою, бо як піймають, — порішать. Кінь у хазяйстві — все! Без коня мужикові капець!

— Чи не з їхньої, сказать, шайки лежав, кажуть, у Тарасовичах у лікарні безрукий, що по нього міліція приходила? — питає хтось із гурту, але я не чую, що йому відповіли...

В лице мені пашить тепло від багаття, де хтось підкинув соснову гіллячку й від неї зразу ж знявся вгору жовтогарячий пломінь. Такий, як хвіст у тої лисиці, що промайнула на мить у Болшові. Тільки спині моїй так мерзкло, що я аж скулився, але то мало допомагає. Треба наддати ходу — тоді зігріюся. І я витягаю натомлені ноги з глибокого снігу й поспішаю схильці далі. Навколо зачарована срібна казка. Стоять і не шелехнуться сумирні сосни та ялини, всипані густо пухнастим снігом, під ними на білій пелені мигтять зірочками блискітки, й серед застиглої тиші тільки дятел цокає десь дзьобом по корі: одстукує примерзлий зимовий час... Так гарно тут, що шкода ступати по непорочній сніговій білині й, ненароком зачепившись за сук, струшувати тендітне мереживо. Та вже небагато лишилося йти. Он там, за кущем глоду, має бути капкан, що його поставив дядько Семен на лисицю. Мабуть, та болшовська лисиця з жовтогарячим хвостом не минула його. Та ось і слід її: овальні печатки лисячих лап ведуть вихлястим ланцюжком просто до глодового куща. Витягаю ноги з глибокого замету, що його намело перед кущем, і — спиняюся вражений... Капкан під кущем є, його навіть не запорошило. Але

сніг коло капкана витупано, й по ньому розкидано такі червоні брусниці, аж очі вбирає... Але стривай, що тут скоїлося? Лисиці в капкані нема, дарма що він защекну-вся, лиш стирчить цурупалок закривавленої лисячої лапи, і овальні печатки, мішма з розсипаними брусницями, глибоко тепер відбилися на снігу й потяглися в бік до лісової гущавини...

Невже впійманий у капкан лис сам собі одгриз за-щекнугу залізом лапу?.. Від здогаду мене проймає морозом так, що...

Я прокидаюся. Я таки справді змерз, бо багаття пригасло вже, а листопадова ніч холодна. Сидить Аксьонов і, мовчки покурюючи, журно дивиться, як дотлівають у багатті жарини. Щуляться, щільно

притулившись один до одного, Троша з Петром, лиш Франц подався кудись з своїм Телонеком. Незабаром він вертається, тягнучи з якимось парубком кілька сухих гілляк. Багаття знову розгорається, а з ним оживає і перервана розмова. Тепер розповідає запнута в теплу хустку моторна жіночка, і її слухають не тільки люди навколо, а й зв'язаний гусак, що випнув з кошика довгасту білу шию і сторожко дивиться на вогонь.

— ...Хоч його забрали на війну аж тільки в шістнадцятому році, бо одинак у сім'ї був, та додому Дмитро вже не повернувся з фронту. Хто тільки не вертався в село з війни — і сліпі, і безрукі, й такі, кого куля німецька обминула, а за Дмитром і слід запався. Вже батько з матір'ю панахиду замовляли, попові гроші дали, щоб у граматку убієнного Дмитра записав. А далі й забули про нього на селі... Коли це позаторік, якось улітку ввечері, під'їхав до хати Панаса Кикотя віз. Отого Панаса, що його хата край нашого села на відстороні стоїть. Злазить з воза якийсь нетутешній чоловік — та до Панаса, що саме в дворі порався: "Здорові були, дядьку Панасе!"

Дивиться на нього Панас і очима тільки кліпає: не по знаку йому цей чоловік. Не бачив він такого з підче-кривеними вусами й маленькою підстриженою борідкою. І костюмчик на ньому з доброго не нашого сукна, галстук на шиї, на голові капелюх панський, а на возі ще й два чамайдани лежать. Ну, чисто тобі пан якийсь заявився! "Драстуйге, — одвіча йому Панас і все не може

— дива зійти. — А хто ж ви, звиняйтс, будете?" — "Чи й не познали? — сміється чоловік і ну Панаса обіймати. — Та я ж Дмитро! Племінник ват... Як там батьки? Живі ще?" — "Де ж ти взявся, Дмитре? — отетерів Панас і очі на нього вилупив. — Вже ж твоя мати очі виплакала, видивляючись тебе, Дмитре, вже й батько посивів геть, дожидаючи тебе, підмоги своєї!" — "Значить, зрадіють, що повернувся?" — сміється приїжджий чоловік, а Панас плечі та руки його мацає, бо не йметься йому віри, що цей пан і є той самий безусий парубок, котрий з родом прощався, як на війну його шали... "Та скажи ж хоч, де тебе носило так

довго?.." — питає Панас. "Був я, дядьку Панасе, в пліну спочатку. Саме перед революцією попався. Потім приставили мене до одної німкені-солдатки, вроді як, сказати б, за наймита. Чоловіка в неї французи десь на фронті вбили, дітей у них не було, а хазяйство велике: коні, корови, свині й усякої птиці повен двір. Оклигав я в німкені після тої голодухи в лагері, навчився помалу й ґерґотіти по-їхньому, а там і замирення вийшло. Воно, сказати б, і тягло мене попервах додому, ну вп'ять же й до Марти звик — така вона білява й хупава, і все в неї до ладу. Та й вроді, сказать би, за жінку вона мені стала... Подумав я, подумав — воно ж і хазяйство в неї добре, такого я ще не бачив у наших людей... Узяв та й оженився на ній".

— Ти диви — оженився в Німеччині! — скрикнув хтось захоплено в гурті, й жінка тут же пояснила:

— А й то сказати, де б він дома так розжився? Воно хоч і чужина, а тільки ж і дома в злиднях не з медом!.. Одне слово, прожив він з тою німкенею в розкошах го-дів з десять, як не більше. А позаторік померла його німкеня, от Дмитро й зажурився. Не мила йому стала чужина й все його хазяйство. Спродався нашвидку та й майнув додому. Приїхав він, оповідає Панасові, водою аж із Гомеля, а в Сваром'ї найняв когось привезти його кіньми до нашого села. Присоглашав він Панаса з дядиною разом з ним до батьків їхати, та Панас каже, що треба, поки не смерклося, по хазяйству впоратися, та й жінка надійде, а там пізніш і прийдуть удвох. Поїхав Дмитро цариною навпростець аж на другий куток села до батьків. Зайшов до хати, поздоровкався, а не признається ні до матері, ні до батька, тільки питає їх: "Чи пустите, люди добрі, у вашій хаті переночувати, бо мені ще далеко їхати?.." І подумати тільки, що й батьки рідні не познали його!..

— Ти диви! — зачудовано вигукнув той самий голос з гурту. — Сина не познали!..

І жінка знову пояснила: — Так воно ж скільки часу минуло, як він ще хлопцем пішов від них, а тепер стоїть перед ними огрядний чоловік,

якого вони в сутінках, бо вже вечоріло, й не роздивилися як слід. Бачать тільки, що чоловік багатий, бо два чамайдани великі вніс до хати, пальто городське на кілок повісив, а як гаман вийняв, щоб із сваромським чоловіком, що привіз його, розплатитися, то там тих червінців напхано, що й не злічити. "Ви, бабусю, — каже він до матері, — приготуйте повечеряти, тільки доброго чогось: яєчню засмажте, курку заріжте, зваріть галушок у молоці". — "Та де ж його взяти, як у нас і корова не доїться, і курей тих небагато!" — бідкається стара, а він їй: "Нічого! Позичте, як нема в хазяйстві, я за все заплачу. Грошей на таке діло стане!" — і кинув гамана на стіл, а сам нахилився над чамайданами. Витята відтіля пляшку горілки, ковбасу, ще якісь там наїдки, а далі виймає й кладе на ослін чоботи нові, хустку велику рплу, костюм з добрячого сукна, кофточку якусь... "Оце, — каже, — батькам своїм везу на подарунок", — і осміхається до старих. "А чи далеко ж то вам ще їхати?" — питає старий і очей не може одвести від дебелих чобіт і всього того добра. "Та верстов з двадцять, як не більше, буде", — і назвав таке село, що в нас про нього й не чули. Ну, тут уже в старої де й узялося і молоко, і сметана, і яйця, й курка! Розтопила піч, засунула горшки й чавуни, дала гостеві літепла вмитися, бо треба ж догодити такому багатому подорожньому! А той умився, витерся — стара й рушника йому з скрині чистого подала — і каже: "Ну, поки ви наварите й напечете, я приляжу та одпочину трохи, бо таки здорожився..." Ліг на піл та одразу й заснув.

А тим часом Панасова жінка додому від сусідки прийшла і Панас у дворі з роботою впорався. Взяли вони шмат сала та самогону-первака, як годиться заради такого случаю, та й пішли до Дмигрових батьків на другий куток села. Поки дійшли, вже й поночі стало, ну тільки не так уже пізно, щоб спати лягати. А бачать, що й двері вже замкнено, й у хаті не світиться. "Що це воно таке? — каже Панас до жінки. — Не може ж бути, щоб облягайся так зарано..." Постукав у двері — не одчиняють. "Що за причина?" — дивується Панас і у вікно видивляється. Не схоже, щоб спали, бо й у печі ще жар дотліває й через хату наче щось пробігло. "Чи ви там поснули всі? Одчиніть-бо! Це я, Панас!" — гукнув він у вікно.

"Та зараз, ось підожди!" — озвався-таки Дмитрів батько, а все ж не відчиня, бабрається чогось і світла не засвічує.

"Чи не подуріли з радощів, що вже й рідню до хати не пускаєте?" — каже Панас, як старий одімкнув і пустив його в сіни. "А було б чого радіти", — буркнув старий і стоїть у сінях, не просить до хати. "Отакої! — здивувався Панас, аж руками плеснув. — То панахиди по Дмитрові правили, а як повернувся, то вже й радіти нема чого?" — "Який Дмитро?.." — поточився старий до дверей, а там, біля одвірка, стара принишкла, прислухається. "Та син же ваш! Дмитро! Чи таки й досі ще не познали?.."

Як не закричить, почувши те, стара, як не заголосить на всю хату: "Ой Матінко Божа, що ж ми наробили!.."А старий так одразу ума рішився: сів на долівці посеред хати, витяг з-за пазухи синові гроші, лепече щось і бавиться ними, як мале дитя...

— Та що ж то — самі свого сина вбили, чи як? — спитав хтось у гурті, а знайомий уже зачудований голос вигукнув:

— Ти диви! Самі батьки!..

І знову жінка в хустці пояснила:

— На суді мати все розказала, як і що. Коли син заснув ото, старий і каже до неї: "Таке добро і щоб пішло кудись з хати?" — "Нам би його й довіку вщерть стало!" — одказала стара й рукою гладить хустку, кофточку, сувій сукна. "Ну, так треба діло робити, — і наказав їй: — Наготуй води, щоб було руки чим одмити зразу..." — "А як дізнається ж хто?" — боїться стара. "А хто знатиме? Приїхав увечері, а поїхав удосвіта, був та й нема, а хто він і звідки — нам не казав. Подай сокиру". Дала вона йому сокиру, а сама труситься й очі долонями зату-ля... Підійшов тихцем старий до полу та й гахнув подорожнього по голові. Той тільки ногою дриґнув і захарчав...

— Самих би повбивати таких! — сплюнув і закрутив цигарку кремезний чолов'яга.

— Вісім год доперу * дали старій, а старого й на суді не було. Так ото він стерявся того вечора, що вже й не прийшов до розуму. Невдовзі й помер у лікарні в Києві...

Ще довго обговорюють у гурті не чувану досі сільську драму, до мене ще долітають у напівсні чиїсь слова: "От що робить мучество!" — і я сам собі розтлумачую: "мучество" — це від "имущества", майно, значить; на якусь мить думка зачепилася за сокиру, якою старий батько вбив сина, а далі й це зникає... Лиш доймає спину холод і збоку тріщить щось... Та це сухе, намерзле гілля тріщить на кущах, бо очманілий з переляку кінь раз у раз наскакує на них, і якби він був запряжений не в ґринджоли, а в звичайні сани, ми б уже не раз перекинулися...

Цупкий мороз скував нічний ліс, такий густий і непролазний, як у Болшові. А тут ще сніг, струшений з гілля, сиплеться мені за комір, і від того стає спині ще холодніше, аж я здригаюся. А кінь хропе* й необзир мчить навіженим чвалом через малі сосонки, шипшину, глід... Чого він злякався? Чи того сучкастого куща, що, як кістяк, простер до нього свої обійми над білою пеленою? Чи зайця, що сам шерехнувся від нього на узбіччі дороги? Чи тої падучої зірки, що нараз яскраво спалахнула в зеніті й обвела сріблястою дугою половину зоряного неба? Але ж зірки миготять скрізь: і високо вгорі між деревами й навіть зовсім низько — між кущами. "То не зорі, — каже пошепки Семен Пальоха. Він сидить у ґринджолах спереду й чимдуж лупить пужалном по кінських крижах: — То вовчі очі горять, Барисе! Підпусти ближче й стріляй у переднього. Вовча зграя — це тобі не факт, а роздеруть на клапті, як не влучиш!.."

* Д о п р — будинок примусової праці.

Я вже й сам бачу, що ті зірки над снігом — занадто рухливі. Вони мчать назирці за нами, і вже видно он

на галявині, куди ми вискочили з чагарів, тулуб здоровенного вовчища. Він випередив інших і мчить просто на наші ґринджоли... Тремтячими руками я всуваю в обидві цівки свого "заувера" патрони з картеччю й вицілюю здоровенний темний жмут з двома мигітка-ми-зірками. Постріл! Ґринджоли кинуло вбік, захропів кінь, а жмут більшає, наближається, я бачу вже хижі ікла й висолоплений язик... Стріляю ще раз і заплющую міцно очі. Пострілу не чути, лиш віддало в праве плече. Якщо я й тепер не влучив, вовк зараз настигне край ґринджол. Де сокира? Та сокира, що нею старий батько вбив сина? Я мацаю по намощеному в ґринджолах сіну й не знаходжу її... З передсмертною тягучою мукою я поволі розплющую очі й легко зітхаю: вовка перед очима нема, лиш темна пляма на снігу все далі й далі лишається позаду. Диво давнєє! Вовча зграя кинула нас і люто шматує підстреленого вовчища, що біг попереду... Я не йму віри очам: вовки загризають вовка?! Та мене термосить за плече Пальоха: "Барисе! Чуєш, Барисе!.."

Я розплющую очі й бачу, що то не Семен Іванович, а Троша мене будить:

— Вставай, Борисе, пароплав підходить.

Справді, пароплав уже наближається до Сварома'я й люди на березі сквапно закидають наперебесаги клунки та кошики, щоб дертися спущеними на піщаний берег сходнями. Я підводжуся, але все ще не можу очуматися. Ні ночі, ні Пальохи, ні лісу, ні вовків... Уже ранок, і багряне сонце сходить над дальнім По-жарським лісом, і, наче вітаючи його, двічі хрипко гуде пароплав.

І нараз мене всього проймає радість буття. Тиха, але така велика, що я полегшено зітхаю і питаю сам себе: невже минула ніч і зійшло сонце? І невже-таки на вовчих зубах не моя кров, а вовча?..

Пароплав дає третій протяжний гудок. Хвала життю!

Епілог

ПАНТАРЕА

Самому собі присвячую

"Панта реа — все минає", — сказав дві з половиною тисячі літ тому грецький мислитель Геракліт, і мені треба було прожити шістдесят п'ять років, щоб збагнути, нарешті, неперейдену істину цих простих слів.

Все минає... Нема сьогодні серед живих ні Трощі Михайлівського, що знадив і навчив колись мене полювати, ні Вадима, мого нерозлийвода мисливського приятеля, ні метушливого Василька, жертви моєї мисливської пропаганди, нема вже й Максима Тадейовича Рильського, а два земляні горбочки на сваромському цвинтарі давно замирили Семена Пальоху з жінкою Тодоською... Навіть самого Сваром'я — нема. Від нього й тих часів, коли я полював там, мене відокремлює не тільки три десятиліття, а й води Київського моря, що поглинули і село, і луки, й озера та болота.

З усього Пальошиного роду лишилася тільки Дуня, а з мисливського натовпу, що перейшов через стару Па-льошину хату на Козачій горі, — я один. І вйке не полювати приїздив я торік до Сваром'я, бо вполювали й мене роки та життя, а — тільки глянути на ті місця, де я ходив колись молодим... Не обминули й Сваром'я ні літа, ні лихоліття. Зазнали сваромці і війну з окупацією, і всякого лиха, t замість села, що видовжилося колись по Дніпровому берегу й подалося далеко в поле, стоїть тут і там три десятки нашвидкуруч побудованих хат, а між ними де-не-де піниться білою кашкою серпоріз, беззвучно подзвонюють синіми дзвіночками зозулині чобітки й рожево усміхаються брат-і-сестра, раді, що їх вітром занесло сюди між люди з близьких лук.

Сиділи ми з Дунею в її маленькій хатині, що зіп'ялася на белебень подалі від Дніпра, який давно вже підгриз і Козачу гору, і батьківську

хату на горі і все пнеться далі в село. Розповідала мені вже не сміхотлива колись Дуня, а хоч і досі стрункa й довготелеса, та все ж уже — баба Явдоха, як помер її батько Семен Іванович

Пальоха. Прийшла-таки й до нього смерть. Не підступно, зненацька, не нагло серед ночі, а стиха зайшла пізньої осені, наче забарилася, костомаха, в довгій тяжкій дорозі. Сіла собі в кутку, так що й не помітив її ніхто. Навіть Тодоська Микитівна й Дуня гадали, що старий просто вилежується на печі. І коли Вадим, що саме вихопився з Києва постріляти перелітних качок, спитав здивовано: "Що це з вами, Семене Івановичу, чи не захворіли, бува?" — Дуня за звичкою відповіла, осміхаючись, жартом:

— Та ото ж вони, як у тій пісні співають:

Чи ти чуєш, чоловіче, Що вже півень кукуріче? Чи не любиш, чи не хочеш, Що вже мене не лоскочеш?

Тільки старий Пальоха не помилився. Подивився сумно на Вадима й сказав:

— Так, Володимире, показує, що вмирати буду. Тоді й Дуня замовкла з своїми приповідками, й стара

Тодоська Микитівна важко зітхнула:

— Від смерті не втечеш і не одмолишся: по всіх нас прийде.

І попросив Пальоха Вадима звести його з печі до віконця — глянути востаннє на Дніпро.

Худий і немічний, він кволо зіп'явся на ослоні й, важко дихаючи, жадібно припав до лутки.

Холодно й непривітно ніс похмурий Дніпро повз Козачу гору на південь свої густі металеві води. А за тими водами, полохливо озираючись навкруги й раз у раз пурнаючи, тікали від холодів з півночі норці.

— Норі! — пошепки, як, бувало, на полюванні, коли зблизька бачив дичину, промовив Семен Іванович, і в його голосі Вадимові почулися радість і туга. Радість — бо ще раз побачив старий Пальоха тих вертких птахів, які чи не перші мелькають кожної весни на помолоділому Дніпрі, що скинув нарешті крижаний панцир; тугу — бо норці останніми відступають перед зимою, коли сковує вона забережницею ріку, кидає сердито на непокірну бистру клапті "сала" й застеляє білою пеленою смерті спорожнілі сумні береги. — І чернь стабунилася вже, відлітає... — проказав замислено Семен Іванович, проводжаючи очима тонку чорну хмаринку, що знялася десь від Козлихи й подалася низько над водою на південь. І коли зникла вона за вузьким чотирикутником віконця, Пальоха перевів очі на Вадима й журно усміхнувся:

— А скільки ж пороху перевів та, Володимире, по-дурному стріляючи в норів та чернь!.. — Він тяжко зітхнув і присунувся до Вадима, жалісно дивлячись йому в вічі. — А скільки ж пороху та дробу я накрав у тебе, Володимире, як та спав у мене в хаті...

Це несподіване, перше в житті каяття сказало Вади-мові, що смерть таки не відступиться вже від Пальохи й він кінчає свої земні рахунки. Вадим так зворушився, що затіпався на місці, одводячи свої очі від гіркого Пальо-шиного погляду, й поспішив удавано бадьорим голосом заспокоїти покаянника:

— Та що ви, Семене Івановичу, такі дурниці згадуєте! Я ж знав, що у вас нема ні пороху, ні шроту, й тому сам вам їх привозив...

— В тому-то й річ, що та привозив мені, а я все дно крав у тебе!

Пальоха ще ближче присунувся до зовсім розчуленого Вадима й торкнув його за руку:

— Так ти, Володимире, не сердься на мене... Смеркалося. Вадим не зважився відповісти, боячись,

що в голосі можуть забриніти сльози, які вже зволожили йому очі. В хаті запала така тиша, наче всі вичікували ще когось, що має сказати своє останнє слово. Вадим не витримав напруження й кинувся до ягдташа на кілочку в кутку.

— Як отаке казна-що казати, то краще випийте, Семене Івановичу! — Він притьмом поставив на стіл пляшку, поквапно розгорнув папір з ковбасою та оселедцем, але швидкий до горілки Пальоха цього разу втокмив очі не в пляшку, а в свою жінку, що сиділа на ослоні, журно похнюпившись. Він уважно подивився на неї, наче давно не бачив, і тихо промовив:

— І тебе, Тодосько, я лаяв ні за що, а то, бувало, й бив, як допечеш мені... Тільки ти прости мені те все, Тодосько... І ти, Дуню, якщо коли...

Пальоха не доказав, бо довго треба було б перелічувати небораці всі його вільні й невільні гріхи, а час настигав, підступав все ближче й ближче... Лиш схилився на руку й мало не пошепки важко вимовив:

— Простіть і вдруге, і — втретє...

Тоді озвалася до нього Тодоська Микитівна:

— Та годі-бо тобі, Семене! Мо, й видужаєш ще. А що було там чи не було, — я на тебе серця не маю...

Замирений і ніби заспокоєний Пальоха взяв від Вадима чарку й мовчки, не сказавши свого звичайного: "Будьмо!" — перехилив.

Скривився, крекнув і, не глянувши навіть на Вадимові наїдки, тремтячими руками налив сам собі другу. Не допивши, поставив важко чарку, аж з неї вихлюпнулася на стіл горілка, заплющив очі й низько схилив над столом галову. Всі принишкли, чекаючи, що він скаже щось, але сталося дивне. Зовсім тверезий, Пальоха раптом завів своєї улюбленої "Чайки", яку співав тільки добре напідпитку; до того ж ухопив самий уже кінець пісні, чого з ним ніколи не бувало. Кволим голосом, що раз у раз уривався йому, він, власне, не проспівав, а лиш проказав слова:

Та й лети, лети, чайко, Та на другую пашу, Бо вже ж твоїх чаєняток Повкидали в ...

І Пальошина пісня урвалася назавжди. Колишня Дуня в образі теперішньої баби Явдохи оповідала мені:

— Перенесли ми їх з Вадимом від столу на піл, а вони там тільки квакнули — та й по всьому...

Панта реа!

— Аз матір'ю так було, — оповідає далі колишня Дуня. — Ото як захворіли вони в Петрівку, я й викликала докторшу нашу сваромську. "Вроді як печінка в неї щось не того..." — сказала докторша й написала їм якісь ліки, що я їх по Києву два дні шукала. Тільки ті ліки були їм ні до чого, бо лежать мати два тижні, а хвороба однаково не відступається від них. Покликала я до них знову докторшу. Та прийшла, послухала в трубочку й каже мені: "Признаю воспаления льогких". Написала вона ще якісь ліки, та я вже не їздила по них. Яке ж там воспаления, коли саме літо й у факті живіт болиіь матері! Мабуть, так уже втеле-силася в них та хвороба, що вже нічим її не одвернути!

І ось прийшла смерть і по Тодоську Микитівну. Покликала стара знаком до себе Дуню й каже: "Ні попа, ні півчої не клич, доню, бо тільки

гроші марно переведеш. Пригости тих, що труну мені зроблять та на цвинтар однесуть".

Витесали старі сваромські теслярі труну соснову, обрядили на смерть Тодоську Микитівну баби-однолітки, й зійшлися ховати старі-престарі діди. Хтось із молодших загадав комусь піти до колгоспу просити в бригадира коня одвезти труну на цвинтар, та діди заперечили: "Нащо коня брати! Хіба ж ми самі не однесемо на марах Пальошиної Тодоськи?.,"

І однесли, і поховали її під останніми зацілілими соснами на сваромському цвинтарі, і споминали її добрим словом, як звичай велить.

Панта реа!

Спеціальний теплохід, що возить охочих подивитися на Київське водоймище, відійшов від пристані в точно визначений час. Вбраний у граніт високий берег став меншати, видовжуватися, і ось його чорна смуга над водою зовсім загубилася серед клекотливої метушні сьогоднішнього Подолу. За палубою пливуть назустріч моторові човни, самохідна баржа, промчав глісер, від річкового вокзалу, стрепенувшись, відокремилася ракета і, здається, попливла на південь і сама струнка вокзальна кам'яниця, як ті дерев'яні пристані за нею, як ота зацілілa церковка Миколи Мокрого...

Линуть назад піщані береги, кущі верболозу на них, тануть у синюватій млі дальні Чернігівські ліси, швидко тече за бортом вода, а за нею спливає час, і кожної миті вже й вода не та, що була допіру, і час інший, і, мабуть, я сам уже не той. То тільки здавалося мені, ніби я плив життєвою рікою, непідвладний ні її течії, ні обставинам часу. Омана! Не я визначав собі перейдену життєву путь, силкуючись проглянути в прийдешнє, а життя й обставини носили мене по всіх усюдах, не даючи спинитися ні мені, ні часові. Бо все минає, все раз у раз одмінюється. Он у далині вип'ялося на гору тисячолітнє селище Вишгород. Колись

облягали його половці, палив Батий, топтала польська шляхта, трюхикав у тарантасі сонними вишгородськими вуличками становий пристав... Усе спливло за часом. І хіба пізнаєш у цьому людному тепер, ворушкому селищі з новозбудованими кам'яними спорудами, портальними кранами й залізничними вагонами те старозавітне сільце в садах, коло якого так ще недавно неохоче спинявся пароплав, щоб спустити сходнями одного чи двох випадкових пасажирів на порожній, безлюдний берег!

Теплохід спиняється на кілька хвилин перед високою греблею Київської ГЕС, що перетяла Дніпро, та ось він обережно рушив у вузьку тисняву шлюзу, і чорна металева брама тихо замкнулася позаду. Спереду через спущену другу браму в шлюз скочуються барнаво-пінясті водяні вали й казяться під високими стінами, що не дають їм розпросторитися. На знуртованій поверхні бентежно здригаються біля стін поплавці водоміру й підносяться все вище й вище. З ними разом підноситься й теплохід, наче його зважують на велетенських терезах, де за шальки правлять дві дніпрові поверхні — нижня, до греблі, й верхня, за греблею. Але на яких терезах зважити час, що лежить за одною поверхнею і простягнеться за другою? В який шлюз утиснути велику ріку життя, де мої шість з половиною десятків літ — навіть не маленький епізод, а лиш мізерна мікрокрапля?.. А мені ж здавалося, що мій вік перейшов через кілька епох! Чи й зараз я не свідок нової, осяяної електрикою епохи, що позначила свою путь вогнями дніпровських електровень? Чи не про неї шепоче мені внутрішній голос з далеких шкільних літ лермонтовські слова:

Набудують димних келій

Люди серед гір;

І туди, де кручі й скелі,

Дійде гук сокир;

І залізна там лопата

Лоно кам'яне,

Тільки б золото дістати,

Наскрізь розітне V.. *

* Переклад М. Терещенка

— Наскрізь розітне-е-е... — відлунює позаду в шлюзі, і теплохід упевнено виходить на широкий простір київського водоймища. Але з далини віків я чую знову Гера-кліта:

— Панта реа! Все минає, мине й це колись.

Бо ось тут було раніш головне річище Дніпра, а он далі, ліворуч, заростав куширом і лататтям старик, від нього збочували затоки, а ще далі випинали з води голі спини й вигрівалися на осонні довгі піщані коси; здається, саме тут, де ми зараз пливемо, потужну Дніпрову течію розтинав острів, і від нього час від часу важко гупали у воду брили землі, піску й коріння... Все пішло під воду.

Мої очі тривожно шугають по ледь помітній лінії лівого берега, намагаючись знайти хоч якусь одиноку предметну згадку від колишнього Сваром'я, але я нічого не знаходжу. Лиш хвиля за хвилею накочується відтіля, де було колись село, і безсило розбивається об борти теплохода...

Та невже ж так-таки нічого й не лишилося з тої давньої давнини? Я оглядаюся навкруги, й тільки на високому правому березі пізнаю кам'яну новопетрівську церкву. Вона стоїть ніби така ж сама, як і тоді, коли тридцять років тому я бродив по сваромсьюіх болотах і оглядався здаля на неї як на єдиний орієнтир у хащах очерету. На великій відстані

церква скидалася більше на турецьку мечеть з мінаретом-дзвіницею і переносила мене в думках із сваромських лук у дунайські плавні, де зігнані з останнього коша запорожці полюють і рибалять, заблукавши аж у XIX сторіччя.

І як вона, ця примітна звідусіль будівля, зациліла серед запеклих боїв на Новопетрівському плацдармі останньої війни? Якою хвилею занесло її в електрифіковану еру дніпровських гідростанцій? І невже вона, темна й понура тепер, буде за єдиний дороговказ у моїй мандрівці в молодість?.. Дурниці! Он на виступі церковної стіни, де починається округла баня, лелека вмостив своє гніздо, бо в сьогоднішніх Новопетрівцях йому забракувало стародавніх затишних стріх, та й всередині церкви, як і в душах парафіян, певно, вже не те, що було колись. Позаторік, прощаючись з Дунею на березі коло пристані, я спинився поглядом на цій же церкві, що височіла на високому правому березі, і спитав, чи правлять ще в ній і чи ходять туди сваромці.

— Та правлять, тільки я вже не ходжу до церков. — Дуня на хвилину замовкла, ніби думаючи про щось, а потім сказала: — Воно, Барисе, хтось таки керує нами, — Дуня на мить звела до неба очі й закінчила притишено: — А те, що попи кажуть у церкві, то все брехня.

Я мимоволі посміхнувся. Не може ще баба Явдоха, колишня Дуня, мислити без того, щоб хтось не керував нами! І я питаю сам себе: чи дотягне ж вона, нарешті, до того, що можна на світі обійтися й без божественних сил — самим керувати собою?.. І знову Геракліт відповідає мені: "Дотягає! Бо — панта реа!.."

1965

1 Охримснко Вадим — близький товариш М. Т. Рильського та Б. Антоненка-Давидовича. Журналіст; його нариси неодноразово друкувались на сторінках газ. "Пролетарська правда". Під тиском органів НКВС, ГПУ вкоротив собі віку (1938 р.).

2 Т е н е т а Борис Йосипович (справжнє прізвище: ГУ-реєв; 1903—1935). Письменник; друкуватися почав у 1925 р. в журн. "Червоний шлях". Його оповідання і вірші виходили також у журн. "Глобус", "Життя й революція", "Зоря", "Нова громада" та ін.

Трагічно загинув 1935 р.

3 П о к а л — заводь, затон на Дніпрі.

4 Клейтух — жмуток прядива, тканини, повсті тощо для забивання заряду.

5 У контентуватися — годуватися, харчуватися.